

QÜVVƏT ELMDƏDİR, ELMƏ DOĞRU!

AZİMUT

«HƏRBİ BİLİK» JURNALININ ELMİ-NƏZƏRİ BÜLLETENİ №4, 2016

HƏRBİ TƏHSİLİMİZ DAİM İNKİŞAF EDİR, TƏKMİLLƏŞİR VƏ YENİ UĞURLARA İMZA ATIR

QÜVVƏT ELMİDƏDİR, ELMƏ DOĞRU!

AZİMUT

№4 (15) İYUL-AVQUST 2016-CI İL

«HƏRBİ BİLİK» JURNALININ HƏRBİ ELMİ-NƏZƏRİ BÜLLETENİ

≡ M Ü N D Ə R İ C A T ≡

BAŞ REDAKTOR

Polkovnik-leytenant

Zakir HÜSEYNOV

**BAŞ REDAKTOR MÜAVİNİ,
MƏSUL İCRAÇI**

Polkovnik-leytenant

İsmayıl ABDULLAYEV

REDAKSİYA KOLLEGIYASI

**H.PİRİYEV
Z.HÜSEYNOV
B.QULİYEV
R.İSMAYİLOV
Q.MƏNSİYEV
A.HƏSƏNOV
A.BAYRAMOV
F.QULAMOV
B.GÖZƏLOV
S.BABAYEV
C.AĞAYEV
M.ABİYEV**

Redaksiyaya daxil olmuş əlyazmalar, fotolar, illüstrasiyalar geri qaytarılmır. Müəllif hərbi elmi-nəzəri və tarixi faktlara görə məsuliyyət daşıyır. Bülletəndə verilmiş materiallar redaksiya kollegiyası tərəfindən müzakirə olunur.

DÖYÜŞ HAZIRLIĞI

- DÜŞMƏNƏ ATƏSLƏ ZƏRƏRVURMANIN TƏŞKİLİ
E. ABDULLAYEV 2
- ƏMƏLİYYATLARDA VƏ TAKTİKİ FƏALİYYƏTLƏRDƏ QOŞUNLARIN İDARƏ EDİLMƏSİ
C. MƏMMƏDOV 6
- HÜCUMUN ATƏŞ (BİLAVASİTƏ ATƏSLƏ ZƏRƏRVURMA VAXTI) (ARTİLLERİYA) HAZIRLIĞI ZAMANI VAXTIN HESABLANMASI METODİKASI
R. ƏLİYEV..... 17
- MÜDAFİƏ ƏMƏLİYYATINDA ƏLAHİDDƏ KƏŞFİYYAT TABORUNUN DÖYÜŞ TƏTBİQİ
S. DAŞDƏMİROV 25
- MÜDAFİƏDƏ DAĞLARDA KƏŞFİYYATIN XÜSUSİYYƏTLƏRİ
E. İBRAHİMOV..... 30
- AVİASİYANIN QURU QOŞUNLARI İLƏ QARŞILIQLI FƏALİYYƏTİ, BU FƏALİYYƏTİN TƏŞKİLİ VƏ İDARƏ EDİLMƏSİ
R. MƏMMƏDOV 35
- MOTOATICI BRİQADANIN HÜCUMU ZAMANI HƏMLƏNİN ATƏŞ DƏSTƏYİ MÜDDƏTİNİN HESABLANMA METODİKASI
P. İBRAHİMOV..... 42
- DÖYÜŞLƏRDƏ AERAZOL ƏKS-TƏSİR VASİTƏLƏRİNİN TƏTBİQİ
X. MƏMMƏDOV 53
- KİMYA TƏMİNATININ ƏSASLARI VƏ HÜCUMDA BRİQADANIN KİMYA TƏMİNATININ TƏŞKİLİ
O. RZAYEV..... 59

HƏRBİ NƏZƏRİYYƏ

- RADİOELEKTRON MÜBARİZƏ (REM) VASİTƏLƏRİNİN YARANMASI VƏ İNKİŞAF MƏRHƏLƏLƏRİ
M. ƏLİYEV 64

MADDİ-TEXNİKİ TƏMİNAT

- HÜCUM ZAMANI RAKET-TEXNİKİ VƏ ARTİLLERİYA-TEXNİKİ TƏMİNAT
R. ŞİRİNOV 69

TARİXDƏN SƏHİFƏLƏR

- MƏŞHUR NORVEÇ TƏDQIQATÇISI VƏ SƏYYAHI TUR HEYERDALIN AZƏRBAYCANA SƏFƏRLƏRİ VƏ ODIN NƏZƏRİYYƏSİNİN YARANMASI
V.ƏFƏNDİYEV 75

DÜŞMƏNƏ ATƏSLƏ ZƏRƏRVURMANIN TƏŞKİLİ

Polkovnik-leytenant Eldəniz ABDULLAYEV

SİLAHLI QÜVVƏLƏRİN HƏRBİ AKADEMİYASI

Açar sözlər: atəslə zərərvurma, atəslə zərərvurma səviyyəsi, yarma sahəsi, atəşin aparılma metodları, həmlənin atəş hazırlığı, atəş zərbəsi, həmlənin artilleriya dəstəyi, atəş basqını.

Ключевые слова: огневое поражение, степень огневого поражения, участок прорыва, методы ведения огня, огневая подготовка штурма, огневой удар, артиллерийская поддержка штурма, огневой налет.

Keywords: fire damage, the extent of fire damage, breakout plot, firing techniques, fire training of attack, fire attack, fire raid.

Düşmənin atəslə zərərvurma ümumqoşun komandirinin qərarı və yuxarı komandirin (rəisin) göstərişləri əsasında qarşıya qoyulmuş döyüş tapşırığının bütün dərinliyi boyu təşkil edilir.

Düşmənin atəslə zərərvurmanın təşkilində komandirin və qərargahın bütün işi, hücumun təşkilinin tərkib hissəsi olması ilə əlaqədar olaraq, adətən müstəqil mərhələlərə ayrılır. Əvvəlcə atəslə zərərvurmanın təşkilinin vacib sualları qərarda müəyyənləşdirilir, sonradan onlar ərazidə dəqiqləşdirilir, döyüş tapşırıqlarında əks olunur və qarşılıqlı fəaliyyətin təşkilində uzlaşdırılır. Bütün bu işlərin yerinə yetirilməsi prosesində korpus (brigada) komandiri zərər vurulacaq düşmən qruplaşmasını, atəslə zərərvurma üçün konkret hədəf və obyektləri, atəslə zərərvurma səviyyəsini və ardıcılığını, atəslə zərərvurmada müxtəlif vasitələrin payını müəyyən edir.

Hər bir istiqamətdə (yarma sahəsində) atəslə zərərvurma səviyyəsi əsasən hücum keçmə, düşmən müdafiəsinin yarılması, su maneələrinin döyüşlə keçilməsi və digər tapşırıqların həlli zamanı hesablanır. O, verilmiş istiqamətdə, təyin olunmuş dərinlikdə və təyin olunmuş vaxt ərzində, düşmənin dayanıqlığını müəyyən edən vacib obyekt və hədəflərin etibarlı zərər vurulmuş (məhv edilmiş

və susdurulmuş) sayının, onların ümumi sayına olan nisbətinin faizlə ifadə olunmuş qiymətidir. Əsas zərbə istiqamətində zərərvurma səviyyəsi elə təmin edilməlidir ki, hücumun müvəffəqiyyətlə aparılması üçün qüvvələrin lazımi nisbəti əldə olunsun.

Son illərdə keçirilən təlimlərin təcrübələri və tədqiqatların nəticələri göstərir ki, yarma sahəsində (sahələrində) düşmənin atəslə zərərvurmanın səviyyəsi, onun birinci eşelon diviziyasının bütün dərinliyi boyu 60-80%-dən (30-40% məhvetmə və bir o qədər də susdurma) az olmamalıdır.

Bu zərərvurma səviyyəsi onunla izah olunur ki, zirehli tank diviziyasında müdafiənin 1 km cəbhəsində 30-35 tank və TƏİR, hücum edən mexanikləşdirilmiş diviziyada (tank diviziyasında) 1 km yarma sahəsində 60-a qədər tank və PDM (yarma sahəsində iki alay) ola bilər, yəni nisbət 2:1-dir. Görünür ki, tələb olunan 5 və ya 6:1 nisbətini əldə etmək üçün yarma sahəsinin hər bir kilometrində düşmənin ən azı 20-25 (təqribən 60-80%) tank və TƏİR-ni məhv etmək lazımdır.

Atəslə zərərvurmanın tələb olunan səviyyəsi və real səviyyələri arasında uyğunsuzluq olduqda, əsas zərbə istiqamətində qüvvələrin kütləviləşdirilməsini qətiyyətlə nəzərə almaq, yarma sahəsi-

nin cəbhəsini azaltmaq, həmçinin döyüşün gedişində atəşlərlə, zərbələrlə və qoşunlarla manevari təşkil etmək vacibdir. Müəyyən olunmuş atəşlə zərərvermə səviyyəsini nəzərə alaraq 1 km cəbhəyə zərərvermə vasitələrinin sıxlığı, həmçinin raketlərin və döyüş sursatlarının məsrəfi təyin olunur.

Atəşlə zərərvermanı təşkil edərəkən komandır, onun korpusun (briqadanın) bütün hücum zolağında və ayrıca taktiki tapşırıqların həlli zamanı istiqamətlərlə keçirilməsinə diqqət edir.

Düşməne atəşlə zərərvermə, bütün hücum zolağı boyu, yuxarı komandirin (rəisin) planı əsasında həyat keçirilən kütləvi atəş zərbələri ilə baş tutur. Korpus, atəş vasitələrinin bir hissəsi ilə bu zərbələrdə iştirak edə bilər.

İstiqamətlər üzrə atəşlə zərərvermə, hücum döyüşünün əsas taktiki tapşırıqlarının həlli çərçivəsində keçirilir. Bu tapşırıqların hər birinin həlli zamanı o, düşmənin bütün qoşun qruplaşmalarının və ya onun hissələrinin fəaliyyətinin mərhələləri üzrə kompleks atəşlə zərərvermə xarakteri daşıyır. Bu zaman korpusun (briqadanın) müdafiə olunan düşmənin üzərinə hücum keçməsi, su manevrlərini döyüşlə keçmə və ikinci eşelonun (ehtiyatın) döyüşə daxil edilməsi zamanı kompleks atəşlə zərərvermə dövrlərlə təşkil olunur və keçirilir. Həmlənin atəş (artilleriya və aviasiya) hazırlığı, həmlədən qoşunların atəş (artilleriya və aviasiya) dəstəyi bura daxildir. Korpusun (briqadanın) dərinlikdən irəliləyərək hücum keçməsi zamanı düşmənin aktiv fəaliyyət göstərən atəş vasitələri müəyyənləşdirilir və dərhal məhv edilir. Bəzi hallarda hərəkətin atəş təminatı keçirilə bilər.

Dövrələrin sayı müxtəlif ola bilər və hər dəfə konkret vəziyyətdən asılı olaraq təyin olunur.

Həmlənin atəş hazırlığına artilleriya və aviasiya hazırlığı daxildir. O, təyin olunmuş vaxtda başlayır, motoatıcı və tank bölmələrinin həmləyə keçmə həddinə çıxmasına qədər keçirilir.

Həmlənin atəş hazırlığı ibarətdir:

– düzünə tuşlama üçün ayrılmış vasitələrin (top, tank, TƏİR) atəşləri və ordu aviasiyasının fəaliyyətləri ilə uyğunlaşdırılmış, örtülü atəş mövqeyindən atəş tapşırıqlarını yerinə yetirən artilleriyanın bir və ya bir neçə atəş basqınlarından;

– düzünə tuşlama üçün ayrılmış vasitələrin atəşləri ilə uyğunlaşdırılmış bir neçə təyyarə və helikopter zərbəsindən;

– cəbhə aviasiyasının düşmənin müdafiəsinin dərinliyindəki obyektlərinə planlaşdırılmış zərbələrindən, həmçinin kəşfiyyat atəş komplekslərinin və adi təchizatlı raketlərin zərbələrindən.

Atəş hazırlığının davamiyyəti və quruluşu (atəş basqınlarının, aviasiya zərbələrinin sayını, onların endirilmə qaydasını, atəşin aparılma metodlarını və tətbiq olunan mərmii növlərini, tapşırıqların həlli qaydasını) düşməne atəşlə zərərvermanın lazımı səviyyəsini təmin etməli, şablondan kənar olmalıdır. Onun keçirilməsinin seçilmiş qaydasının düşmənin üçün gözlənilməz olması və vəziyyətin konkret şəraitə uyğun olması vacibdir. Atəş hazırlığının gedişində meteoroloji və ya digər şəraitlərə görə, aviasiyanın tətbiqinin mümkün olmadığı hallarda, obyektlərə zərərvermə üçün digər atəş vasitələrinin tətbiqini əvvəlcədən nəzərə almaq lazımdır.

Həmlənin artilleriya hazırlığı adətən planlaşdırılmış düşmənin obyektlərinə artilleriyanın qəfil güclü atəş basqınları ilə başlayır və təyin olunmuş vaxtda düşmənin birinci eşelon bölmələrinin dayaq məntəqələrinə və məntəqələr arasındakı tank əleyhinə vasitələrinə atəş basqınları ilə qurtarır. Düşmənin ön xəttindəki və yaxın dərinliyindəki müşahidə olunan atəş vasitələrinin və fortifikasiya qurğularının məhv edilməsi, bir qayda olaraq, həmlənin artilleriya hazırlığı müddətində, topların, tankların, TƏİR-in atəşləri və bunun üçün xüsusi ayrılmış artilleriya və minaatan bölmələrinin örtülü atəş mövqelərindən atəşləri, həmçinin yüksək sərrast silahların atəşləri ilə əldə olunur. Həmlənin başlanğıcında artilleriyanın atəşi, maksimal intensivlikdə aparılmalıdır.

Həmlənin aviasiya hazırlığı adətən əvvəlcədən müəyyən olunmuş obyektlərə təyin olunmuş vaxtda, eyni zamanda və ardıcıl aviasiya zərbələrinin endirilməsi yolu ilə əldə olunur. Vaxta görə o, həmlənin artilleriya hazırlığından əvvəl və ya onunla eyni vaxtda ola bilər. Əgər aviasiya hazırlığı artilleriya hazırlığı ilə üst-üstə düşərsə, ona bir-iki təyyarə və ya helikopter zərbəsi əlavə oluna bilər.

Həmlənin atəş dəstəyinə artilleriyanın və avia-

siyanın dəstəyi aiddir. Həmlənin atəş dəstəyi qoşunların həmlə həddinə çıxması və komandirin siqnalı ilə başlayır və bütün dərinlik boyu döyüş tapşırığını əhatə edir. Həmlənin atəş hazırlığından həmlənin atəş dəstəyinə keçmə, atəşlərə fasilə verilmədən, atəş tempi azaldılmadan və düşməne hiss etdirilmədən yerinə yetirilməlidir.

Həmlənin artilleriya dəstəyi, düşmən müdafiəsinin xarakterindən, həmlə üsulundan və zərərvurma vasitələrinin sayından asılı olaraq müxtəlif üsullarla həyata keçirilir: yəni, hərəkətli atəş zonası, birqat və ya ikiqat atəş valı; birqat, ikiqat və ya üçqat atəşin ardıcıl cəmləşdirilməsi; cəmləşdirilmiş atəş və ayrıca hədəfə atəş, həm də onların birgə tətbiqi ilə. Tank əleyhinə vasitələrin çox olduğu əsas istiqamətlərdə düşmən müdafiəsinin yarılması zamanı hərəkətli atəş zonası və ya atəş valı üsulu daha effektiv ola bilər. Bütün hallarda örtülü atəş mövqelərindən atəşlər (həmçinin yüksək sərrast sursatların), düzünə tuşlama üçün ayrılmış vasitələrin atəşləri ilə tamamlanır. Eyni vaxtda aşkar olunmuş nüvə və kimyəvi hücum vasitələrinə, yüksək sərrast silah sistemlərinə, artilleriyaya, idarəetmə məntəqələrinə, ehtiyatlara və digər vacib hədəflərə zərər vurulur.

Həmlənin aviasiya dəstəyi, bir qayda olaraq, həmlə edən qoşunların qarşısında əvvəlcədən müəyyən edilmiş və ya yenidən aşkar olunmuş obyektlərə ardıcıl zərər vurulması ilə həyata keçirilir. Ordu aviasiyası cinahlardan və öz artilleriyamızın mərmilərinin trayektoriya xəttini aşağıdan keçərək bilavasitə həmlə edən qoşunların döyüş düzülüşü qarşısına aviasiya zərbələri endirir.

Dərinlikdə qoşunların hücumunun atəş dəstəyinə artilleriya və aviasiya dəstəyi daxildir. Dərinlikdə hücum edən qoşunların artilleriya himayəsi, düşmən birinci və ikinci eşelonlarına, ehtiyatlarına, digər obyekt və hədəflərinə artilleriyanın, kəşfiyyat atəş komplekslərinin güclü atəş təsirləri, həmçinin adi təchizatlı raket zərbələrinin endirilməsi ilə həyata keçirilir.

Dərinlikdə hücum edən qoşunların aviasiya himayəsi əsas etibarilə çağırışla, düşməne aviasiya zərbələri endirməklə həyata keçirilir.

Atəşlə zərərvurmanın bütün dövrlərində yük-

sək sərrast və adi sursatlar uzlaşdırılaraq tətbiq olunur. Bu zaman yüksək sərrast mərmilər əsas zərbə istiqamətində vacib obyektlərə (əsasən kiçik ölçülü və yüksək qorumaya malik hədəflərə) zərər vurmaq üçün tətbiq edilir. Atəşlə zərərvurmanın bütün dövrlərində yüksək sərrast silahların tətbiqi üçün müəyyən vaxt təyin olunur. Kəşfiyyat atəş kompleksi ona təyin olunmuş kəşfiyyat zonasında yenidən aşkar olunmuş obyekt və hədəflərə zərər vurur. Onun tətbiqi atəşlə zərərvurmanın hər bir dövründə nəzərə alınır, lakin bunun üçün xüsusi vaxt planlaşdırılır.

Hücumda düşməne edilən nüvə zərbələrinə, birinci və növbəti nüvə zərbələri aiddir. Hücumda əsas nüvə zərbəsinin obyektləri, nüvə hücum vasitələri, kəşfiyyat-zərbə komplekslərinin və digər yüksək sərrast silah sistemlərinin yerüstü elementləri, düşmənin əsas müdafiə zolağındakı qoşunları, ehtiyatlar, idarəetmə məntəqələri, yerləşmə rayonlarındakı ordu aviasiyası, hava hücumundan müdafiə obyektləri və digər vacib obyektlər ola bilər.

Düşməne ümumi və bilavasitə atəşlə zərərvurma, mərkəzləşdirilmiş şəkildə ordu (ordu korpusu) miqyasında planlaşdırılır. Komandirin qərarı əsasında korpusda düşməne atəşlə zərərvurmanın planlaşdırılması korpusun qərargah rəisinin rəhbərliyi altında atəşlə zərərvurmanın planlaşdırılması qrupu, raket və artilleriya qoşunlarının qərargahı və aviasiyanın döyüşü idarəetmə qrupu ilə birgə həyata keçirilir. Bu zaman atəş tapşırıqlarının həlli üçün vasitələrin sayı müəyyənləşdirilir, hədəflər raket batareyaları, artilleriya qrupları və aviasiya arasında bölüşdürülür, mərmii sərfi təyin olunur, qüvvə və vasitələrin sıxlığı hesablanır, tapşırıqların həlli metodları və vaxtı, həmçinin artilleriya atəşinin növü təyin edilir.

Korpusun ayrıca istiqamətlərdə hücumu, həmçinin əməliyyat dərinliyində hücumun inkişaf etdirilməsi zamanı düşməne atəşlə zərərvurma tam həcmdə planlaşdırılır və həyata keçirilir.

Bütün hallarda atəşlə zərərvurmanın planlaşdırılması qrupu qərargah rəisinin rəhbərliyi altında, izahedici yazı ilə birlikdə atəşlə zərərvurma planını hazırlayır.

Briqada komandiri atəşlə zərərvurmanı korpus

komandirinin qərarı və göstərişləri əsasında verilmiş tapşırığın bütün dərinliyi boyu təşkil edir. O, bilavasitə olaraq həm öz qərarı əsasında, həm də yuxarı komandirin (rəisin) planına cəlb olunmuş, ştat və əmrinə verilmiş qüvvə və vasitələrin atəş tapşırıqlarının yerinə yetirilməsini (onlara döyüş tapşırıqları verir, qarşılıqlı fəaliyyəti təşkil edir, onlar tərəfindən verilmiş tapşırığın icrasına hazır olmalarına nəzarəti təşkil edir və döyüşün gedişində onları idarə edir) təşkil edir.

Düşməne atəşlə zərərvurmanın bütün sualları, komandirin, qərargah rəisinin, artilleriya rəisinin və briqadanın artilleriya qrupunun komandirinin iş xəritəsində öz əksini tapır.

NƏTİCƏ

Baş vermiş silahlı münaqişələr sübut edir ki, artilleriya şəraitdən və təbii şərtlərdən asılı olmayaraq, əsas atəş vasitəsi olaraq qalır. Elmi-texniki tərəqqinin nailiyyətləri, kəşfiyyat, rəbitə və navigasiya sistemlərinin, uzaqvuran yüksək sərrast silah sistemi və komplekslərinin inkişafı, eyni zamanda yeni fiziki əsaslı zərərvurma vasitələrinin yaradılması artilleriyanın qoşun (qüvvə) növü kimi tətbiqinin müxtəlif variantlı zərbə forması kimi əhəmiyyətini və rolunu daha da artırır. Yüksək sərrast silahların tətbiqi ilə döyüş meydanında düşməne atəşlə zərərvurmada həm yaxın məsafələrdə, həm də daha uzaq məsafələrdə mobil və güclü atəş dəstəyi təmin olunur.

Düşməne atəşlə zərərvurmanın effektivliyi atəşlə zərərvurmanın təşkilindən və planlaşdırılmasından əhəmiyyətli dərəcədə asılıdır.

ƏDƏBİYYAT

1. Quru Qoşunlarının taktiki fəaliyyətləri üzrə döyüş təlimatı. I hissə (briqada). Hərbi Nəşriyyat, 2014
2. Военная мысль № 3, 2011
3. Военная мысль. № 11, 2016

РЕЗЮМЕ ОРГАНИЗАЦИЯ ОГНЕВОГО ПОРАЖЕНИЯ ПРОТИВНИКА Э. АБДУЛЛАЕВ

Рассматривается проблема организации огневого поражения противника в операциях ракетных войск и артиллерии с целью повышения его эффективности. Определены принципы организации огневого поражения противника ракетных войск и артиллерии в военных действиях.

SUMMARY UNITED DESTRUCTION BY FIRE E. ABDULLAYEV

The problem of development and use of high-precision weapons of artillery and missile troops (AMT) to increase its effectiveness is considered. They identify priority areas for improving precision weapons of the AMT, as well as basic principles of their application in modern warfare.

ƏMƏLİYYATLARDA VƏ TAKTİKİ FƏALİYYƏTLƏRDƏ QOŞUNLARIN İDARƏ EDİLMƏSİ

Polkovnik-leytenant Cəlil MƏMMƏDOV

SİLAHLI QÜVVƏLƏRİN HƏRBİ AKADEMİYASI

Açar sözlər: idarəetmə sistemi, məntəqə, rabitə qovşağı, idarə, mobil idarəetmə, aeromobil idarəetmə, komanda məntəqəsi.

Ключевые слова: система управления, пункт, узел связи, управление, мобильное управление, аэромобильное управление, командный пункт.

Keywords: management system, point, communication center, office, mobile management, airmobile management, command post.

İDARƏETMƏ SİSTEMİ

İdarəetmə sistemi – qoşunların idarəedilməsi üzrə tapşırıqların həllinə, vəzifələrə, fəaliyyət yerinə və vaxtına görə qarşılıqlı əlaqəli, vahid plan üzrə razılaşdırılaraq açılan, yaradılan müxtəlif təyinatlı idarəetmə məntəqələrinin, idarəetmə orqanları və rabitə qovşaqlarının məcmusudur. O, Silahlı Qüvvələrin idarə etməsinin əsasını təşkil edir və qoşunlarda idarəetmə prosesi üzrə bütün tapşırıqların dayanıqlı, fasiləsiz, operativ və gizli yerinə yetirilməsini təmin edir. İstifadə şəraitinə görə stasionar və mobil (aeromobil) idarəetmə məntəqələri mövcuddur.

İdarəetmə sisteminin döyüş üçün yaradılması əvvəlcədən hazırlanmış plan əsasında həyata keçirilir. Bu zaman idarəetmə orqanları döyüşə hazırlıq vəziyyətinə gətirilir: idarəetmə məntəqələri yaradılır və operativ heyət tərəfindən tutulur; stasionar rabitə şəbəkələrinin tutumu (həcmi) genişləndirilir; səhra rabitə qovşaqları və xətləri açılır; qoşunları idarəetmə üçün avtomatlaşdırılmış idarəetmə sistemi və vasitələrinin işə hazırlanması tədbirləri həyata keçirilir; idarəetmə sistemlərinin qorunması, mühafizəsi və müdafiəsi üçün komendant xidməti təşkil edilir.

İdarəetmə dayanıqlı, fasiləsiz, operativ və gizli olmalıdır.

İdarəetmənin dayanıqlılığı – onun düşmənin atəş və radioelektron vasitələrinin kütləvi təsiri şəraitində qoşunları və döyüş vasitələrini idarəetmə qabiliyyətini xarakterizə edir və düşmənin təsirdən qorunmaqla müəyyənləşdirilir.

Buna göstərilənlərlə nail olunur: idarəetmə məntəqəsinin və onun elementlərinin düşmənin kütləvi qırğın silahından, texniki kəşfiyyat və radioelektron mübarizə vasitələrindən mühafizəsi üzrə tədbirlərin planlaşdırılıb keçirilməsi ilə; ehtiyatların yaradılması, düzgün istifadə edilməsi və vaxtında bərpa işlərinin aparılması ilə; istifadə olunan texniki vasitələrin və proqram təminatlarının istismar qaydalarına ciddi riayət etməklə; şəxsi heyətin xüsusi vərdişi və yüksək mənəvi-psixoloji hazırlığı ilə; idarəetmə məntəqəsinin mühafizəsi və müdafiəsi ilə.

İdarəetmənin fasiləsizliyi – vaxtında qərar qəbul etmək və onu təcəllikdəkilərə vaxtında çatdırmaq, məlumatların verilməsini (çatdırılmasını) və danışıqların aparılmasını şəraitdən asılı olaraq təyin olunmuş müddətlərdə təmin etmək qabiliyyətini xarakterizə edir.

Buna göstərilənlərlə nail olunur: yuxarı qərar-

gahlarla, tabelikdə və qarşılıqlı əlaqədə olanlarla etibarlı rabitəni təmin etməklə; idarəetmənin, rabitə və AİS-in bütün vasitələrindən kompleks şəkildə istifadə etməklə; idarəetmə məntəqəsinin bütün vasitələrinin və qüvvələrinin yüksək döyüş hazırlığının saxlanması ilə; rabitə qovşaqlarında, məlumatların nəzarət-ötürülmə vaxtının müəyyənləşdirilməsi ilə; məlumatların təcililiyi, döyüş sənədlərinin forma və həcmi nəzərə alınmaqla, onun rabitə vasitələri (sistemi) ilə ötürülməsinin təşkili ilə; idarəetmə məntəqəsində operativ-texniki xidmətin dəqiq təşkili ilə; döyüşün (əməliyyatın) gedişində idarəetmənin fasiləsizliyini təmin etmək məqsədilə; KM rabitə qovşaqlarının eşelonlarla, mərhələlərlə yerdəyişməsi və qeyri-xətti üsulla açılması ilə.

İdarəetmənin operativliyi – idarəetmə sisteminin təyin olunmuş müddətlərdə açılma, yığılma, yerdəyişmə və şəraitə uyğun olaraq strukturunu dəyişmə və istənilən şəraitə uyğun dərhal qərar qəbul etmə qabiliyyətini xarakterizə edir.

Buna göstərilənlərlə nail olunur: böyük rəis tərəfindən verilmiş tapşırıqların düzgün izahı və onların tabeçilikdəkilər qarşısında dəqiq qoyulması ilə; bölmə və hissələrin real vəziyyətə uyğunlaşdırılması üzrə fəaliyyət taktikasının təkmilləşdirilməsi ilə; yüksək marş hazırlığı və idarəetmə məntəqəsinin texnikasının nəqliyyat bazasının saz vəziyyətdə saxlanması ilə; hissələrin, bölmələrin tapşırıqları istənilən vaxtda, eləcə də istənilən meteoroloji şəraitdə yerinə yetirmə qabiliyyəti ilə; əməliyyatın (döyüşün) və digər fəaliyyətin planlaşdırılması və icrası zamanı avtomatlaşdırılmış idarəetmə sistemlərinin tətbiqi ilə; idarəetmə məntəqəsinin qüvvə və vasitələri ilə cəld manevr etməklə.

İdarəetmənin gizliliyi – düşmənin bütün kəşfiyyat növlərinə, ona yalan məlumat yeridilməsinə, ötürülən və qəbul edilən məlumatlara icazəsiz müdaxilələr etməsinə müqavimət göstərmə qabiliyyətini xarakterizə edir. O, idarəetmə sistemi elementlərinin kəşfiyyatdan mühafizəsi, maskalanması və yamsılamaya uymaması ilə müəyyənləşdirilir.

Buna göstərilənlərlə nail olunur: avtomatlaşdırılmış məxfiləşdirici aparatının geniş tətbiqi ilə; idarəetmə və rabitə vasitələrinin iş rejimlərinin şəraitə uyğun təyin edilməsi və onlara ciddi riayət olunması ilə; əməliyyat və radiomaskalanma üzrə təşkilati və texniki tədbirlər kompleksinin həyata keçirilməsi ilə; qoşunları idarə etmək üçün istifadə olunan açıq rabitə kanallarının (xüsusilə radio, radiorele, peyk, trunk və s. kanallarla) sayının mümkün qədər azaldılması və onlarla danışıqlar apararı şəxslər dairəsinin məhdudlaşdırılması ilə; məxfiləşdirilmiş rabitənin təhlükəsizliyini təmin etmək üzrə xüsusi tələblərə ciddi əməl olunması ilə; eləcə də aşkar edilmiş pozuntuların qarşısının dərhal alınmasına nəzarətin təşkili ilə; səmərəli parollaşdırma üsullarının və yamsılama tədbirlərinin tətbiqi ilə; ümumqoşun maskalanması, eləcə də rabitə sistemi elementlərinin mühafizə və müdafiəsi üzrə tədbirlərin həyata keçirilməsi ilə.

Kəşfiyyatdan mühafizə üzrə tələblərin yerinə yetirilməsi, düşmənin texniki kəşfiyyat vasitələrinə müqavimət göstərmək və məxfilik rejiminə riayət etmək üzrə tədbirlərlə birlikdə kompleks şəkildə təmin olunur.

İdarəetmə sisteminə daxildir:

- idarəetmə orqanları;
- idarəetmə məntəqələri;
- idarəetmə texniki vasitələri.

İDARƏETMƏ ORQANLARI

İdarəetmə orqanları – ştatda olan və ya müvəqqəti təşkil edilmiş (seçilmiş) kollektivlər, qoşunların (qüvvələrin) sülh və müharibə dövründə idarə edilməsinə səlahiyyət verilmiş ayrı-ayrı vəzifəli şəxslərdən təşkil olunur.

Bütün səviyyələrdə yaradılan idarəetmə orqanlarının quruluşları komandanlıq, qərargah, siyasi orqan, qoşun növü komandirlərini, xüsusi qoşun və ya xidmət, xüsusi texniki və maddi-texniki təminat xidmət rəislərini əhatə edir.

Xüsusi şəraitdə ordu səviyyəsində qoşunların mühüm məsələlərin və fəaliyyətlərin müzakirə və həll edilməsinə hüququ olan hərbi şura – müştərak orqan təşkil edilir. Hərbi şuranın katibi ordu komandanı olur.

Hərbi şuraya ordu komandanından başqa, mə-nəvi-psixoloji hazırlıq şöbə rəisi, hüquqşünas, ordunun qərargah rəisi, ordu komandanının müavin-ləri, bəzi qoşun növü rəisləri də daxil edilir. Həm-çinin hərbi şuranın tərkibinə, ordunun yerləşdiyi bölgənin yerli icra hakimiyyətinin rəhbəri də daxil edilir. Hərbi şuranın tərkibi müdafiə naziri tərə-findən təyin olunur və müdafiə nazirinin əmrilə elan edilir.

Müasir döyüşlərin dinamikliyi, miqyas, müasir silah və metodların tətbiqi, bir çox qoşun növü və xüsusi qoşun birləşmə, hissə və bölmələrinin dö-yüşdə iştirakı, həmçinin düşmənün müxtəlif məhv-etmə vasitələrinin olması idarəetmənin dayanıq-lığının daimi yüksəldilməsini və hər pillədə bir ne-çə idarəetmə məntəqəsinin yaradılmasını tələb edir.

İDARƏETMƏ MƏNTƏQƏLƏRİ

Müasir döyüşlərin dinamikası və müharibələr-də müxtəlif qoşun növü və xüsusi qoşun birləşmə, hissə və bölmələrinin iştirakı, habelə düşməndə effektiv texniki kəşfiyyat və güclü zərərurma va-sitələrinin olması idarə etmənin dayanıqlılığını tə-min etmək üçün hər bir səviyyədə bir neçə idarə-etmə məntəqəsinin yaradılmasını zəruri edir.

İdarəetmə məntəqələri – xüsusi qurulmuş və texniki vasitələrlə təmin olunmuş yerlərdir və ora-dan komandir qərargah zabıtları və başqa idarə-etmə orqanları ilə birlikdə taktiki fəaliyyətlərə ha-zırlıq dövründə və onların gedişində, döyüş növ-bəsi vaxtı birləşmə, hissə və bölmələrin idarə edil-məsini həyata keçirir.

Təyinatından, təchizatından və yerləşmə yerin-dən asılı olaraq idarəetmə məntəqələri stasionar (mühafizə olunan), səyyar və mobil (komanda və komanda-qərargah maşınlarında bazalaşdırılmış, təyyarələrdə, helikopterlərdə yerləşdirilmiş və s. digər hərəkət edən obyektlərdə) məntəqələrə bö-lünür.

Stasionar (dərnləşdirilmiş) idarəetmə mən-təqələri – əvvəlcədən dinc dövrdə, xüsusi seçil-miş rayonlarda hazırlanır və avadanlıqlarla təmin olunur. Təyin olunmuş qorunma dərəcəsinə uyğun olaraq, onlar qorunan və ya qorunmayan olur. Qo-

runan idarəetmə məntəqələri xüsusi dərnləşdiril-miş istehkam qurğuları ilə, qorunmayan idarəetmə məntəqələri isə yerüstü qurğularla təchiz edilir. Xüsusi dərnləşdirilmiş istehkam qurğuları ilə təc-hiz edilmiş qorunan idarəetmə məntəqələrinə də-rnləşdirilmiş idarəetmə məntəqələri də deyilir. Stasionar idarəetmə məntəqələrinin davamlılığı istehkam qurğularına, təminat və rabitə sistemlə-rinə daimi və vaxtı-vaxtında qulluq göstərilməsi ilə, etibarlı mühafizə və müdafiənin zərərurma vasitələrindən kompleks (aktiv və passiv) qorun-masının təşkili ilə təmin olunur.

Stasionar idarəetmə məntəqəsi hərbi vəziyyətin gərginləşməsi zamanı və ya müharibənin başlan-ması (bərpa olunması) ilə qoşunların fasiləsiz və dayanıqlı idarə edilməsini, o cümlədən onların döyüşə hazırlığının yüksək səviyyəyə gətirilmə-sini, əməliyyat təyinatı rayonlarına (dövlət sərhə-dinə) irəliləməsini və mütəşəkkil şəkildə döyüşə (vuruşa) yeridilməsini təmin etmək üçün nəzərdə tutulub. Dinc dövrdə bu məntəqələrdə döyüş növ-bətçiliyi qərargahın əməliyyat heyəti və rabitə qovşağının növbətçi qüvvələri (qısaltdılmış döyüş hesabları) ilə təşkil edilir. Müharibənin başlan-ması ilə bu məntəqələrdə idarəetmə orqanları tam tə-rkibdə açılaraq fəaliyyət göstərirlər. Sonradan, əməliyyatın (döyüşün) inkişafı zamanı qoşunlar idarəetmə səyyar idarəetmə məntəqəsindən həyata keçirilir. Stasionar (dərnləşdirilmiş) idarəetmə məntəqəsi isə ehtiyat idarəetmə məntəqəsi olur.

Dinc dövrdə stasionar idarəetmə məntəqəsində döyüş növbətçiliyi təşkil olunur. Təhlükə və mü-haribə dövründə bu idarəetmə məntəqələrində dö-yüşü idarəetmə qrupu (əməliyyat qrupu) açılır. Dinc dövrdən müharibə dövrünə keçən zaman və ya düşmənün qəfil hücumu dəf edilərkən döyüş fəaliyyətlərinin aparılmasında qoşunların idarə edilməsi stasionar idarəetmə məntəqələrindən ye-rinə yetirilir.

Səyyar idarəetmə məntəqələri komanda-qə-rargah və qərargah maşınlarında (səhra idarəetmə məntəqəsi), təyyarə və helikopterlərdə (hava ida-rəetmə məntəqəsi), gəmilərdə (gəmi idarəetmə məntəqəsi) və qatarlarda (dəmiryol idarəetmə məntəqəsi) təşkil edilir. Səyyar idarəetmə mən-tə-

qələri, bir qayda olaraq, qoşunların dinc dövrdən müharibə dövrünə keçməsi və ya döyüş fəaliyyətinin başlaması ilə mühəndis texniki baxımdan hazırlanmış və idarəetmə vasitələri ilə təmin olunmuş rayonlarda yerləşdirilir və əməliyyata (döyüşə) hazırlıq və onun gedişində qoşunlarla idarəetmənin təmin edilməsi üçün təyin edilir. Hər bir səyyar idarəetmə məntəqəsinin qoşunlarla idarəetmənin ümumi sistemində rolu idarəetmə orqanının səviyyəsindən, həll edilən tapşırığın xarakterindən və vəziyyətdən asılıdır.

Səyyar idarəetmə məntəqələrinin əməliyyata (döyüşə) hazırlığı və onun gedişində yerdəyişməsi əvvəlcədən planlaşdırılır və zərurət yarandıqda həyata keçirilir. İdarəetmə məntəqələrinin yerdəyişməyə başlaması və yeni rayonda açılması bərdə yuxarı qərargaha məruzə olunur və tabelikdəki qərargahlara, qarşılıqlı əlaqədə olan qoşunların qərargahlarına məlumat verilir.

Səyyar idarəetmə məntəqələri, bir qayda olaraq, müvafiq stasionar (qorunan) idarəetmə məntəqələrinin yaxınlığında, komandirin göstərişi üzrə təyin olunmuş rayona hərəkət etməyə hazır vəziyyətdə olur. Səyyar idarəetmə məntəqələrinin açılacağı rayonlar və ora gedən marşrutlar əvvəlcədən təyin olunur və onların qabaqcadan ərazi kəşfi aparılır.

Uzunmüddətli müdafiədə qoşunların idarə edilməsi stasionar idarəetmə məntəqələrindən həyata keçirildikdə, səhra idarəetmə məntəqələrinin açılması üçün ehtiyat rayonlar təyin edilir və onlar mühəndis cəhətdən tam qurularaq maskalanır, stasionar idarəetmə məntəqəsindən ora əsas və ehtiyat hərəkət yolları hazırlanır. Aktiv döyüş fəaliyyətlərinin bərpa edilməsi təhlükəsi yarandıqda və ya düşmənin qəfil hücumu zamanı səhra idarəetmə məntəqələri dərhal hərəkət edərək bu rayonlarda açılır və idarəetməni öz üzərinə götürür. Adətən əməliyyatın (döyüşün) gedişi və inkişafı zamanı qoşunların idarə edilməsi mobil idarəetmə məntəqələrindən həyata keçirilir, stasionar idarəetmə məntəqəsi isə köməkçi və ya ehtiyat İM-ə çevrilir.

Hava idarəetmə məntəqəsi (HİM) əməliyyatın (taktiki fəaliyyətlərin) gedişində vəziyyətin qəfil

dəyişməsi və qoşunların yerdəyişməsi zamanı dayanıqlı idarəetməni təmin etmək üçün yaradılır. Oraya daxildir: retranslyasiya və idarəetmə tapşırıqlarının həll edilməsi üçün avtomatlaşdırılmış idarəetmə və rabitə vasitələri, bort kompleksləri ilə təchiz edilmiş təyyarələr (helikopterlər); əməliyyat qrupundan ibarət döyüş hesabı; uçuş heyəti və bort rabitə qovşağının texniki heyəti. Hava idarəetmə məntəqəsinin tətbiq edilməsi yerüstü qüvvə və vasitələrin açılması ilə təmin edilir. Hava idarəetmə məntəqəsi təyin olunmuş qrafikə uyğun və ya daimi olaraq yerüstü, yaxud havada döyüş növbətçiliyi apara bilər. Hava idarəetmə məntəqəsinə əsas operativ heyətdən əməliyyat qrupu ayrılır. Onun tərkibi vəziyyətdən, şəraitdən və qoşunların idarə edilməsi üzrə yerinə yetirilən tapşırıqlardan asılı olaraq təyin edilir.

Bölmələri idarə etmək üçün əsas komanda məntəqəsi (ƏKM), ehtiyat komanda məntəqəsi (EKM) və arxa komanda məntəqəsi (AKM), komanda müşahidə məntəqəsi (KMM) yaradılır. Yarlanmış şəraitdən asılı olaraq komandirin qərarı ilə taktiki fəaliyyətlərin gedişində əsas komanda məntəqəsinin tərkibindən taktiki komanda məntəqəsi (TKM), ehtiyat komanda məntəqəsindən isə yardımçı komanda məntəqəsi (YKM) ayrılabilir. Bütün idarəetmə məntəqələri və onların tərkibi komandirin qərarı ilə müəyyən edilir.

Əsas komanda məntəqəsi – taktiki fəaliyyətlərə hazırlıq dövründə və onun gedişində tabelikdə olan, əlavə və dəstəkləyən bölmələrin idarə edilməsi üçün nəzərdə tutulmuş əsas idarəetmə məntəqəsidir. O, birinci eşelon bölmələrinin döyüş düzülüşünün arxasında, tabelikdə olan bölmələrlə idarəetməni təmin edən məsafədə açılır. Əsas komanda məntəqəsindən yuxarı komandanlıq və qərargahla, tabelikdəki, habelə qonşu və qarşılıqlı əlaqədə olan bölmələrlə rabitə əlaqəsi təşkil edilir və saxlanılır. Ona görə də idarəetmənin əsas güc və vasitələri məhz burada cəmləşdirilir. Əsas komanda məntəqəsində şəxsi heyətin və idarəetmənin texniki vasitələrinin çox sayda olması onu düşmənin zərərvermə vasitələrinə qarşı həssas edir və açılma rayonunda onun elementlərinin düşünülmüş şəkildə yerləşdirilməsini tələb edir.

Əsas komanda məntəqəsinə komandır və qərargah rəisi rəhbərlik edir. Taktiki fəaliyyətlərə hazırlıq dövründə və onun gedişində əsas komanda məntəqəsində komandirin, qərargahın, qoşun növü və xidmət rəislərinin mütəşəkkil fəaliyyətləri təşkil edilir və həyata keçirilir. Əsas komanda məntəqəsi adətən döyüş idarəetmə qrupundan, rabitə qovşağından və təminat qrupundan ibarət olur. Döyüş idarəetmə qrupunun tərkibində döyüş idarəetmə mərkəzi, qoşun növü və xidmət rəislərinin idarəetmə məntəqələri və digər vəzifəli şəxslərin iş yerləri açılır. Taktiki fəaliyyətləri gerçəkləşdirmək üçün qərarın qəbulu vaxtı və onun aparılmasının həlledici anlarında, həmçinin taktiki fəaliyyətlərin gün ərzindəki yekununun keçirilməsi zamanı komandır qərargah rəisi ilə birgə, bir qayda olaraq, əsas komanda məntəqəsində olur.

Taktiki komanda məntəqəsi əsas komanda məntəqəsinin tərkib hissəsidir, komandirin vacib tapşırıqlar yerinə yetirən bölmələrin yanına qısa müddətli gedişi zamanı operativliyin yüksəldilməsi üçün təyin olunmuşdur. Komandır zəruri hallarda vəzifəli şəxslərlə birgə tabelikdə olan bölmələrdə və ya taktiki fəaliyyətlərin aparıldığı müəyyən rayonda bilavasitə işləmək, taktiki fəaliyyətlərin gedişinə nəzarət və ya birbaşa müdaxilə etmək üçün taktiki komanda məntəqəsindən istifadə edir. Bir qayda olaraq, komandır göstərilən hallarda idarəetməni taktiki komanda məntəqəsindən həyata keçirir: müdafiədə – təminat zolağında (ön mövqedə, döyüş mühafizəsində) döyüş fəaliyyətinin aparılması və əks-həmlənin keçirilməsi zamanı; hücumda – hücumun atəş hazırlığı dövründə – düşmən əks zərbəsinin (əks-həmləsinin) dəf edilməsi, ikinci eşelonun (ehtiyatın) döyüşə yeridilməsi, üz-üzə döyüşün aparılması, geri çəkilən düşmənin təqib edilməsi zamanı; su maneələrinin döyüşlə keçilməsi vaxtı.

Taktiki komanda məntəqəsinin tərkibinə vəzifəli şəxslərin işini təmin etmək məqsədilə rabitə vasitələri (komanda-qərargah, xüsusi maşınlar və digər rabitə vasitələri), təminat və mühafizə qrupları daxil edilir. Bir qayda olaraq, briqada komandiri ilə birlikdə TKM-ə əməliyyat bölmə rəisi, kəşfiyyat rəisi, artilleriya rəisi, aviasiya ilə koordi-

nasiyaya cavabdeh zabit və komandirin işi üçün lazım olan digər vəzifəli şəxslər çıxırlar.

Taktiki komanda məntəqəsindən həm də əsas komanda məntəqəsinin yerdəyişməsi zamanı müvəqqəti olaraq bölmələrin idarə edilməsi üçün də istifadə edilir. Taktiki komanda məntəqəsi daima hərəkət üçün hazır vəziyyətdə olur.

Ehtiyat komanda məntəqəsi – əsas komanda məntəqəsinin sıradan çıxması və ya onun yerdəyişməsi zamanı qoşunlarla idarəetmənin dayanıqlılığının, etibarlılığının və fasiləsizliyinin təmin edilməsi məqsədilə briqada komandiri müavini (döyüş hazırlığı üzrə) rəhbərliyi altında yarıdır və istənilən an rəhbərliyi öz üzərinə götürməyə hazır olur. Daimi fəaliyyət göstərən idarəetmə məntəqəsi olaraq o, bütün növ taktiki fəaliyyətlərdə əsas komanda məntəqəsi ilə eyni vaxtda, ondan kənarda və ya arxada açılır (ön xətdən və ya cəbhə xəttindən uzaqlığı əsas komanda məntəqəsi üçün olduğu kimidir). Əsas komanda məntəqəsinin fəaliyyəti dövründə ehtiyat komanda məntəqəsindən idarəetmənin ayrı-ayrı tapşırıqları (o cümlədən ikinci eşelonun və ehtiyatların idarə edilməsi) yerinə yetirilə bilər. Komanda məntəqəsinin sıradan çıxması və ya yerini dəyişməsi vaxtı ehtiyat komanda məntəqəsindən tam həcmdə qoşunların idarə edilməsi həyata keçirilir. Komandır müavini rəhbərliyi altında döyüş hesabına müvafiq olaraq, ehtiyat komanda məntəqəsində əməliyyat tərkibinin daimi hissəsi fəaliyyət göstərir. Komandirin və əsas əməliyyat tərkibinin ehtiyat komanda məntəqəsinə yerini dəyişməsi ilə o, əsas komanda məntəqəsi olur, əvvəlki əsas komanda məntəqəsi isə orada qalmış daimi əməliyyat tərkibinin bir hissəsi ilə həmin vaxtdan ehtiyat komanda məntəqəsi olur və onun tapşırıqlarını yerinə yetirir.

Ehtiyat komanda məntəqəsinin tərkibinə, onun işə hazırlanması və mühafizənin təşkili üçün zəruri olan mümkün qədər az güc və vasitələr ayrılır.

Yardımcı komanda məntəqəsi uzaq məsafədə, ayrıca istiqamətdə (rayonda) fəaliyyət göstərən bölmələrlə idarəetməni təmin etmək üçün müəyyən bir müddət ərzində (bəlli bir zaman üçün) ehtiyat komanda məntəqəsinin tərkibindən

ŞƏKİL 1. KOMANDA MƏNTƏQƏSİNİN TƏRKİBİNDƏN TAKTİKİ KOMANDA MƏNTƏQƏSİNİN (TKM) VƏ HAVA İDARƏETMƏ MƏNTƏQƏSİNİN (HİM) ÇIXARILMASI (AYRILMASI)

ayrılır və bir qayda olaraq, briqada komandiri müavininin (döyüş hazırlığı üzrə) rəhbərliyi altında fəaliyyət göstərir. Yardımçı komanda məntəqəsinin müstəqil olaraq, bölmələrin idarə edilməsini tam həcmdə həyata keçirməsi üçün, komandirin qərarı ilə əsas komanda məntəqəsinin tərkibindən əməliyyat qrupu və rabitə vasitələri, təminat və mühafizə bölmələri ayrılır. Yardımçı komanda məntəqəsi yaradıldıqda, ehtiyat komanda məntəqəsində əməliyyat bölməsi zabitinin rəhbərliyi altında kiçik bir qrup və mühafizə bölməsi qalır.

Arxa komanda məntəqəsi maddi-texniki təminat, tibb təminatı, mənəvi-psixoloji təminat və digər məsələlərlə bağlı (qeyri-döyüş) tədbirlərin təşkili və həyata keçirilməsinə rəhbərlik üçün təyin edilir. Bu məntəqəyə komandirin maddi-texniki təminat üzrə müavini rəhbərlik edir.

Briqadanın əsas və ehtiyat komanda məntəqələri sıradan çıxdığı halda, idarəetmə ya arxa komanda məntəqəsindən, ya da motoatıcı (tank) taborlardan birinin komanda-müşahidə məntəqəsindən həyata keçirilir. Komandanlığı üzərinə götürən komandir (rəis) bu bərdə yuxarı komandirə (rəisə) məruzə edir, tabeliyində və qarşılıqlı fəaliyyətdə olan bölmələrə xəbər edir və sıradan çıxmış idarəetmənin təcili bərpası üçün tədbirlər görür.

Mobil İM-lər, bir qayda olaraq, qoşunların sülh dövründən böhran və ya müharibə dövrünə keçər-

kən açılır, qoşunların hazırlıq və döyüş (əməliyyat) zamanı idarə edilməsinin təşkili üçün tətbiq olunur.

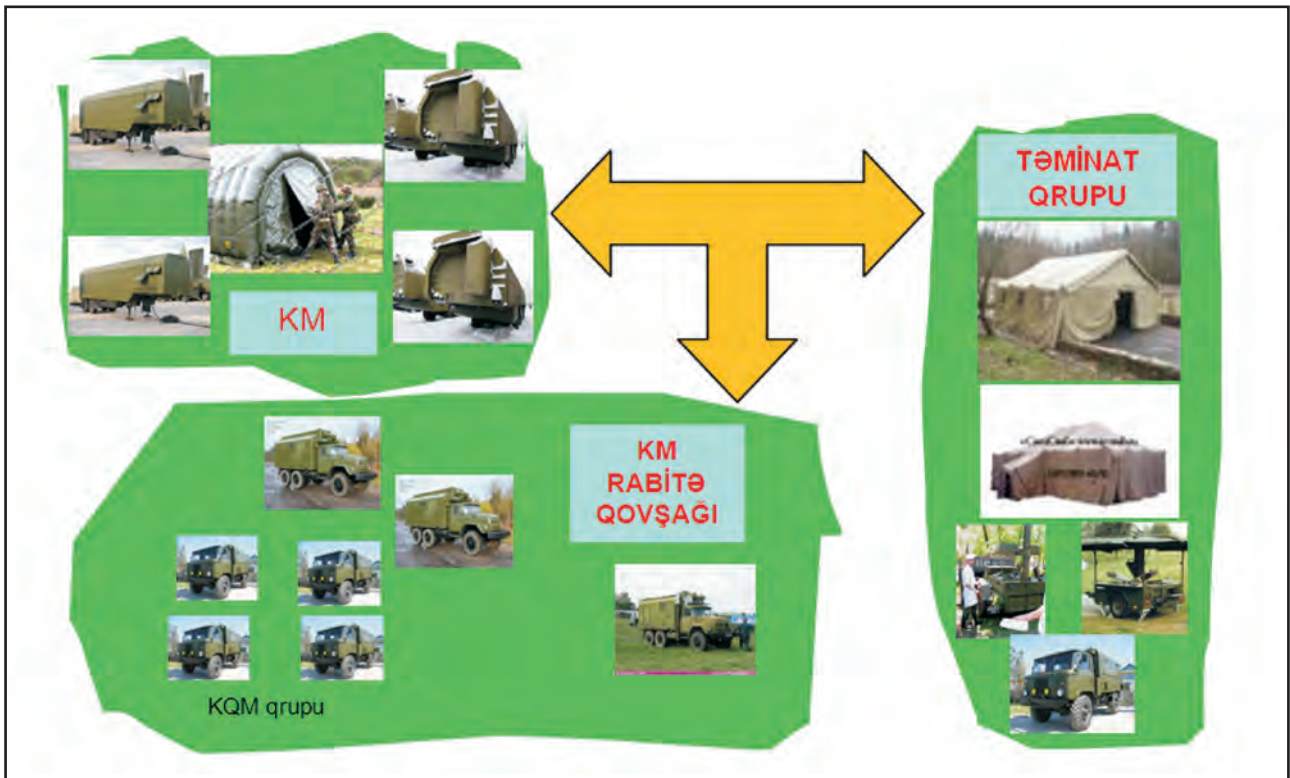
Döyüşə (əməliyyata) hazırlıq dövründə idarəetmə məntəqələrində döyüş işinin əsas məqsədi, verilən tapşırıqların yerinə yetirilməsi üçün qoşunların hazırlığını əvvəlcədən, gizli və hərtərəfli təmin etməkdir. Döyüşün (əməliyyatın) gedişində isə idarəetmə orqanlarının işi komandir (komandan) tərəfindən qəbul edilmiş qərarı həyata keçirməkdən, yüksək sərrast silahların, bütün qüvvə və vasitələrin effektiv istifadəsindən ibarətdir.

Tələbata uyğun olaraq, komanda məntəqəsinin tərkibindən onun bir elementi olaraq taktiki komanda məntəqəsi (TKM) və hava idarəetmə məntəqəsi (HİM) çıxarıla (ayrıla) bilər (şəkil 1).

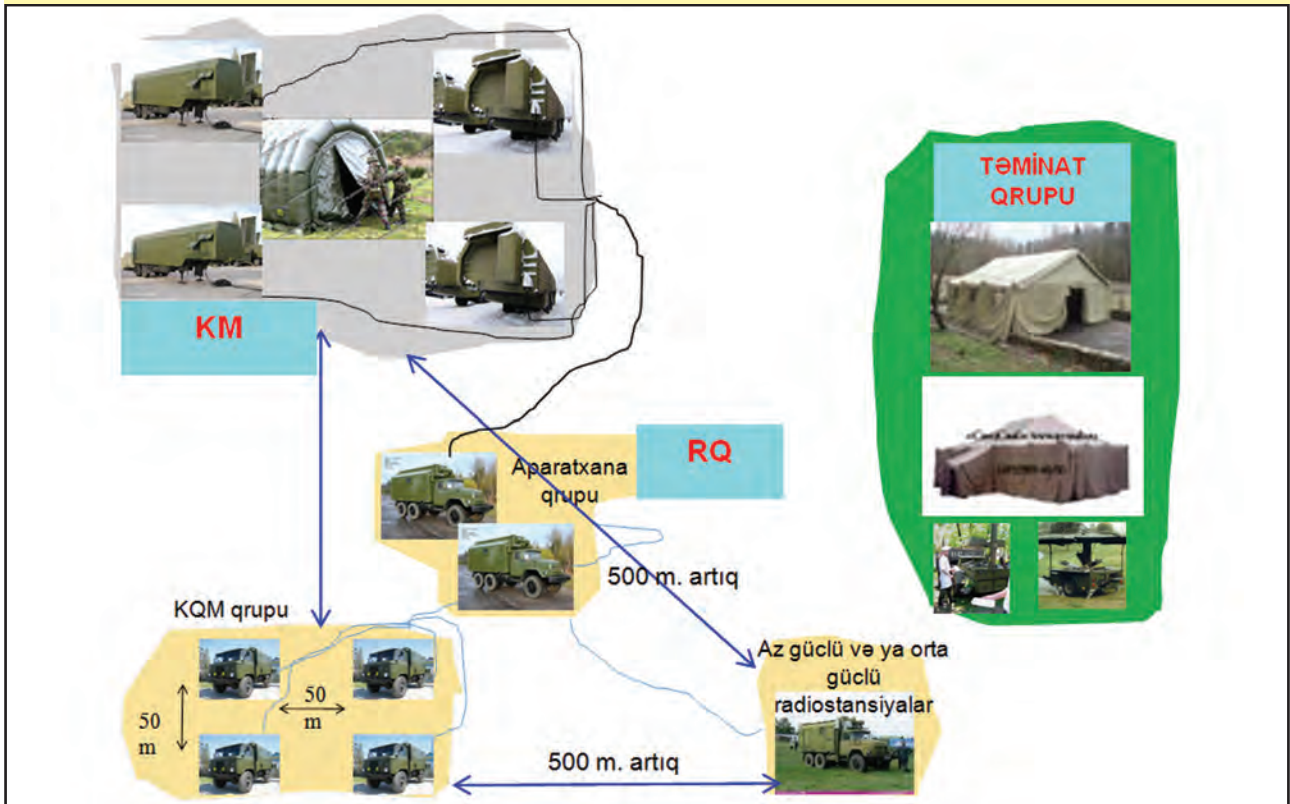
Bir qayda olaraq, KM-in tərkibi idarəetmə qrupundan, komanda məntəqəsinin rabitə qovşağından və təminat qrupundan ibarət olur.

İDARƏETMƏ TEXNİKİ VASİTƏLƏRİ

İdarəetmə məntəqələrinin rabitə qovşaqları, qoşunları idarəetmə prosesində nəzərdə tutulmuş bütün növ sənədli, elektron və real zaman anında (real zamana yaxın anda), video məlumatların mübadiləsi və danışıqların aparılması üçün təşkili cəhətdən birləşdirilmiş, texniki cəhətdən qarşılıqlı uyğunlaşdırılmış rabitə növlərinin, məlu-

ŞƏKİL 2. KOMANDA MƏNTƏQƏSİNİN TƏRKİBİ (NÜMUNƏ)

ŞƏKİL 3. KOMANDA MƏNTƏQƏSİNİN ƏRAZİDƏ YERLƏŞMƏSİ (NÜMUNƏ)

matların ötürülmə üsullarına və elektrik xarakteristikasına görə, əlaqələndirilmiş proqram təminatı və rabitə vasitələrinin məcmusudur. Təyinatından asılı olaraq, rabitə qovşaqları stasionar və səyyar ola bilər.

KOMANDA-QƏRARGAH MAŞINLARI

Komanda-qərargah maşınları (KQM) əməliyyat və taktiki idarəetmə sistemlərində hərəkətdə və hərəkətsiz olmaqla qoşunların idarə olunması və rabitənin təşkil edilməsi üçün nəzərdə tutulmuşdur. Komanda-qərargah maşınları adətən yüksək keçiciliyə malik nəqliyyat vasitələrində quraşdırılan, hərəkətdə olan idarəetmə vasitəsidir. KQM-in tərkibinə komandir və qərargah zabidləri üçün iş yerləri, rabitə vasitələri, məlumatların ötürülməsi, toplanması və işlənilib hazırlanmasını sürətləndirən avadanlıqlar daxildir. Komanda-qərargah maşınlarının nəqliyyat bazası kimi təkərli, tırtıllı texnikalardan (zirehli transportyorlardan, piyadaların döyüş maşınlarından, tanklardan, yüksək keçicilik qabiliyyətinə malik avtomobillərdən və s.), helikopterlərdən və təyyarələrdən istifadə olunur (Hərbi Dəniz Qüvvələrində gəmilərdən istifadə olunur).

PDM-1 KŞ komanda-qərargah maşını – PDM-1 maşını bazasında olmaqla tərkibinə rabitə vasitələri kimi üç dəst UQD, bir dəst QD radiostansiyaları (uçan obyektlərlə əlaqə saxlamaq üçün sifarişlə bir dəst UQD radiostansiya quraşdırılır), daxili rabitə və kommutasiya aparatları quraşdırılır. Rabitə vasitələri maşının arxa (desant) bölməsində yerləşdirilir. Üç iş yeri ilə təchiz olunmuş qərargah maşının orta bölməsində yerləşdirilir.

R-142N (R-142D) komanda-qərargah maşını qərargah zabidlərinin hərəkətdə və dayanacaqda idarəetməsini təmin etmək üçün təyin olunmuşdur. Komanda-qərargah maşınının nəqliyyat bazası kimi avtomobildən istifadə olunub. Avtomobilin künqu iki bölmədən ibarətdir. Qabaq bölmədə rabitə vasitələri və radioçuların iş yeri, arxa bölmədə isə komandir və zabidlərin iş yeri quraşdırılmışdır. Rabitə vasitələrinin tərkibinə daxildir:

- UQD radiostansiyası 3 dəst;

ŞƏKİL 4. R-142N KOMANDA-QƏRARGAH MAŞINI

- QD radiostansiyası 1 dəst;
- UQD uçan obyektlərlə əlaqə yaratmaq üçün 1 dəst (sifarişlə).

R-142N əməliyyat və taktiki idarəetmə sistemlərində qoşunların idarə edilməsi və rabitənin təşkil edilməsi üçün nəzərdə tutulmuşdur.

R-010A Mobil Radio İdarəetmə Məntəqəsi – taktiki, əməliyyat-taktiki və əməliyyat idarəetmə sistemlərində tətbiq olunmaqla, hərəkətdə və dayanacaqda qərargah zabidlərinin idarəetməsini təmin etmək üçün nəzərdə tutulmuşdur. R-010A Mobil Radio İdarəetmə Məntəqəsi analoq, rəqəmsal (açıq, məxfi, sinxron tezlik dəyişən), həmçinin bütün növ məlumatların kompüter vasitəsi ilə ötürülməsi və qəbul edilməsi üçün nəzərdə tutulmuşdur. Məntəqə geniş diapazonu, çox sayda işçi tezlikləri, bütün növ məlumatların ötürülməsi və qəbul edilməsi imkanlarına malik olmaqla yanaşı, radiomaneələrdən daha effektiv mühafizə olunan radiostansiyaların olması və NATO standartlarına cavab verməsi ilə seçilir. Məntəqənin istismarı olduqca sadədir və tərkibində müasir rəqəmsal radiorabitə vasitələri ilə yanaşı, analoq tipli radiostansiya quraşdırıldığından nəinki NATO standartlarına cavab verən radiorabitə vasitələri ilə, həmçinin analoq tipli radiostansiyalarla da qarşılıqlı əlaqə yaratmaq imkanı vardır. Bununla yanaşı, məntəqənin imkanlarını daha da artırmaq və gələcəkdə hər hansı daha yeni sistemə inteqrasiya və ya modernizasiya etmək imkanları da mövcuddur.

ŞƏKİL 5. R-010 A MOBİL RADİO İDARƏETMƏ MƏNTƏQƏSİ

R-010A mobil radio idarəetmə məntəqəsi elektromaqnit uzlaşması nəzərə alınmaqla metal kəndə quraşdırılır və ZİL-131, MAZ və s. tipli avtomobil bazalarında yerləşdirilir.

QOŞUNLARIN AVTOMATLAŞDIRILMIŞ İDARƏETMƏ SİSTEMİ

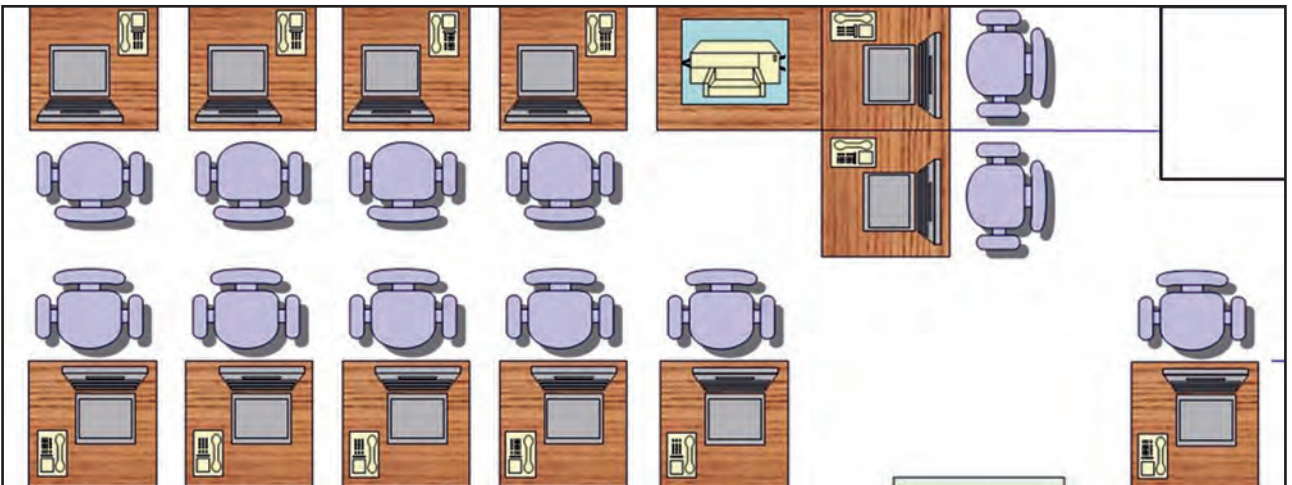
Qoşunların avtomatlaşdırılmış idarəetmə sistemləri (QAİS) – avtomatlaşdırılmış vasitələrə informasiyanın işlənməsinin, rabitənin və məlumat ötürülməsinin, təhlil proseslərinin avtomatlaşdırılmasının və şəraitin qiymətləndirilməsinin, hərbi qərarı qəbul etmə prosesinin sürətləndirilməsinin, planlaşdırmanın, tapşırıqların qoyuluşunun və qoşunlara çatdırılmasının, onların istifadəsinin yoxlanılmasının qarşılıqlı əlaqələrinin məzmunudur. O, orqanların avtomatlaşdırılması vasitələrinin kompleksini və müxtəlif səviyyələrin idarə olunmasını, məlumat mübadiləsinin sistem

və vasitələrini, rabitənin avtomatlaşdırılması, kommutasiyası (fiziki və virtual kommutasiya) və göndərilməsi (ötürülməsi) vasitələrini əhatə edir.

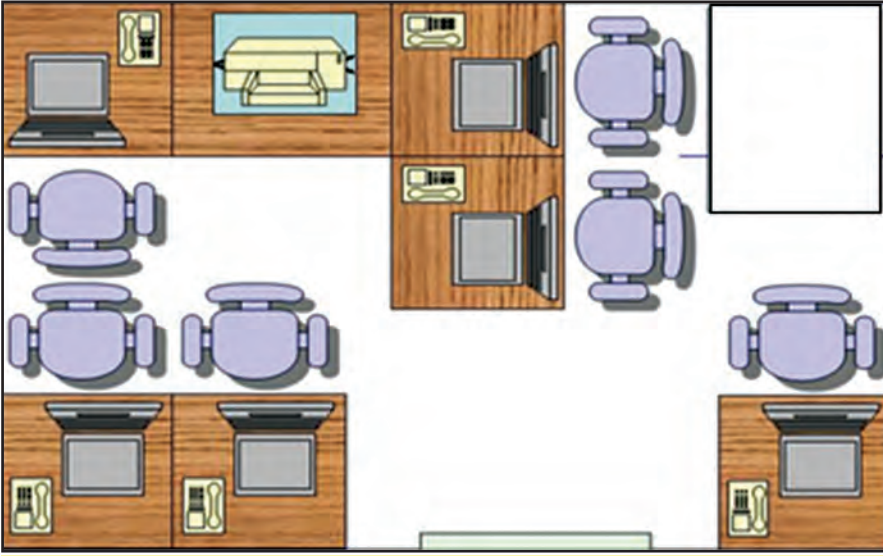
İdarəetmə məntəqələrinin avtomatlaşdırılması vasitələrinin kompleksi, sadalananlardan məlumat ötürülməsinin bütün vasitələrindən, avtomatlaşdırılmış iş yerlərindən, kollektiv və fərdi istifadə olunan informasiyanı əksətdirmə vasitələrindən, sənədləşdirmə və çap vasitələrindən, eləcə də qoşunların idarə olunmasının avtomatlaşdırılmış sisteminin fəaliyyətinin təhlükəsizliyinin təmin edilməsi və onların işinin idarə olunmasına nəzarətdən ibarətdir.

Ordu korpusunun müasir avtomatlaşdırılmış komanda məntəqəsinin idarəetmə qrupunun iş yeri adətən 12 avtomatlaşdırılmış iş yerindən ibarət olur (şəkil 6). İş yerlərinin sayı ştat quruluşuna və tələbata görə dəyişdirilə bilər.

Kiçik həcmli müasir avtomatlaşdırılmış komanda məntəqəsinin idarəetmə qrupunun iş yeri

ŞƏKİL 6. OK KM İDARƏETMƏ QRUPUNUN AVTOMATLAŞDIRILMIŞ İŞ YERLƏRİ (NÜMUNƏ)

**ŞƏKİL 7. MABR KM İDARƏETMƏ QRUPUNUN
AVTOMATLAŞDIRILMIŞ İŞ YERLƏRİ (NÜMUNƏ)**

adətən 6 avtomatlaşdırılmış iş yerindən ibarət ola bilər (şəkil 7).

Qoşunların idarəedilməsinin avtomatlaşdırılmasının vasitə və sistemlərinin əsas təyinatı – idarəetmə proseslərinin operativliyinin artırılması, sabitliyi, çevikliyi, gizliliyi və keyfiyyətidir.

Müasir dövrdə qoşunların idarə edilməsinin avtomatlaşdırılmış sistemlərində rabitə sistemləri müxtəlif təşkilati-texniki struktura, qüvvə və vasitələrə malikdir. Belə sistemlərdə naqıl, fiber-optik, radio, radiorele, troposfer, kosmik rabitə vasitələrindən istifadə olunur.

Bunlara dayaq rabitə şəbəkəsi, idarəetmə məntəqələrinin rabitə qovşaqları, birbaşa rabitə xətləri, idarəetmə məntəqələrinin həlqələrinin dayaq şəbəkəsinə bağlanma xətləri, feldyeger-poçt rabitəsi şəbəkəsi, rabitənin texniki təminatı sistemi və QAİS, rabitənin idarəedilməsi sistemi, rabitənin qüvvə və vasitələrinin ehtiyatları aid edilir.

Sülh dövründə rabitə sistemləri qoşunların daimi yerləşmə rayonları nəzərə alınmaqla, böhran və müharibə dövrü üçün əməliyyatın (döyüşün) niyyətinə, qoşunların tapşırıqlarına və qoşunların idarəedilməsinin tələblərinə uyğun olaraq yaradılır.

QAİS-in həll olunan məsələləri və onların həyata keçirilməsi üçün istifadə olunan texniki və

saitləri nəzərə almaqla, qoşunların idarəedilməsinin avtomatlaşdırılmış sistemində geniş bir kompüter şəbəkəsi kimi baxmaq olar. Bu kompüter şəbəkəsi, öz növbəsində məlumat ötürmənin təkmilləşdirilmə qovşaqlarından və ötürülmənin qovşaqları birləşdirən yollarından ibarətdir.

Silahlanma sistemlərinin inkişafı, həll olunan məsələlərin diapazonu, müxtəlifliyi və genişliyi, hazırlıq dərəcəsi, sürəti, real zamana yaxın anda qərar vermək tələbi, şəraitdən irəli gələn şərtlər və variantların tətbiqi QAİS-in apar

ratlarının element bazasının dayanmadan modernləşdirilməsini, texniki həllini, məlumatların işlənmə alqoritmləri və proqram təminatının təkmilləşdirilməsini tələb edir.

QAİS-də işlənən və ötürülən informasiya axınlarının artması, (ikitərəfli video əlaqənin və ya müxtəlif idarəetmə məntəqələri arasında videokonfransların təşkili), məlumat ötürülməsinin müasir rəqəmsal yollarının vacibliyini tələb edir.

QAİS-də qoyulan məsələlərin həllinə imkan verən texniki vasitələrin müxtəlif nümunələri daima hazırlanır və tətbiq olunur. Məlumat ötürmə texniki vasitələri təkmilləşdirilir, fiber-optik kəbellər geniş tətbiq edilir, geniş zolaqlı rəqəmsal radiorele stansiyaları və buraxma qabiliyyəti yüksək olan peyk rabitə sistemləri yaradılır.

QAİS-də məlumat mübadiləsi sisteminin təkmilləşdirilməsi vacib, ancaq böyük maddi xərc və çox sayda peşəkar personalın cəlb olunmasını tələb edən bir prosesdir.

İdarəetmənin avtomatlaşdırılmış sisteminin müəssisələrinin elementləri arasında məlumat mübadiləsinin təşkil olunması üçün həm yerli hesablaşma şəbəkələri, həm də ümumi istifadə olunan məlumat şəbəkələrindən istifadə olunur (hal-hazırda ən çox yayılmış və inkişaf etmiş internetdir). Lakin hərbi təyinatlı AİS-də məlumat müba

diləsinin təşkil olunması üçün hərbi rabitə sistemlərinə geniş yer verilir və yerli şəbəkələrin istifadəsinin minimuma endirilməsinə üstünlük verilir.

Müxtəlif regionlarda (rayonlarda) yerləşən bölmələr arasında əlaqənin təşkili üçün məxfiləşdirici vasitələrin tətbiqi ilə internet şəbəkəsindən istifadə oluna bilər. Obyektin yerli şəbəkəsi – sərhəd bələdçi (müvafiq məxfiləşdirici vasitələrin tətbiqi ilə) global şəbəkəyə qoşulur.

Məlumatların ötürülməsi üçün ümumistifadə məlumat şəbəkələrindən yararlanmaq məlumat ötürülməsi yollarının təşkilinə və onlara xidmət üçün xərclərin azaldılmasına imkan verir. Lakin ümumistifadə şəbəkələrindən ötürülmənin təşkilində məlumatların mühafizəsi, eləcə də məlumat ötürülməsi, kanalın fəaliyyətinin etibarlılığının təmin olunması ilə bağlı problemlər meydana gəlir ki, bu da real zamanda tapşırıqları yerinə yetirən idarəetmənin avtomatlaşdırılması üçün olduqca aktual və ciddi məsələlərdən biridir.

NƏTİCƏ

Tədqiqatların təhlili nəticəsində müəyyən olunmuşdur ki, döyüş fəaliyyətlərinin dinamik və çətin şəraitlərdə aparıldığı müasir dövrdə komandanlıq və qərargahın əsas vəzifəsi qoşunların idarəedilməsidir. Buna görə də qoşunların bütün əməliyyat tətbiqi formalarında idarəetmə məntəqələrinin əhəmiyyətli dərəcədə döyüş fəaliyyətlərində vacibliyini göstərir. Bu da bizdən qoşunların idarəetmə sisteminin inkişaf etdirilməsini və müasir rabitə, kompüter texnologiyalarının idarəetmə sistemində tətbiq edilməsini tələb edir. Lakin eyni zamanda idarəetmə sisteminin gizliliyinin təmin edilməsi və düşmənin texniki kəşfiyyat vasitələrindən qorunması, düşmənin fasiləsiz təsiri şəraitində idarəetmə məntəqələri və onların elementlərinin işləmə davamlılığının yüksəldilməsi, idarəetmə məntəqələrinin hərəkət qabiliyyətinin artırılması, onların mühafizəsi və müdafiəsinin təşkili üzrə tədbirlərin görülməsi təmin edilməlidir.

Bu məqalədə məqsəd idarəetmə məntəqələrinin və onların işinin təşkilinin hərbi məharətinin ən mühüm tərkib hissəsi kimi fasiləsiz inkişaf et-

diyini, rolu və əhəmiyyətinin müasir şəraitdə ölçülməz dərəcədə artdığını göstərməkdir.

ƏDƏBİYYAT

1. Quru Qoşunlarının taktiki fəaliyyətləri üzrə döyüş təlimatı. II hissə
2. İdarəetmə məntəqələri və onlarda işin təşkili üzrə təlimat (Azərbaycan Respublikası Müdafiə Nazirliyinin Əməliyyat Baş İdarəsi, 2015)
3. Heydər Piriyyəv, Arif Həsənov “Rabitə və avtomatlaşdırılmış idarəetmə sistemləri. İdarəetmə məntəqələri”, Bakı, Hərbi Nəşriyyat, 2016
4. Алтухов П.К. Основы теории управления войсками (силами), Учебник, -М.ВА ГШ, 1980

РЕЗЮМЕ

УПРАВЛЕНИЕ ОПЕРАЦИЯМИ И ТАКТИЧЕСКИМИ ДЕЙСТВИЯМИ ВОЙСК Д. МАМЕДОВ

В этой статье целью было показать непрерывное развитие, увеличение в современных условиях роли и степени важности командных пунктов и организации их работы, как основной составляющей части военного искусства.

SUMMARY

THE MANAGEMENT OF TROOPS IN OPERATIONS AND TACTICAL ACTIVITIES J. MAMMADOV

In the paper, the increase of the continuous development management points and the organization of their work, their roles and importance have been shown as the main part of war adroitness.

HÜCUMUN ATƏŞ (BİLAVASİTƏ ATƏSLƏ ZƏRƏRVURMA VAXTI) (ARTİLLERİYA) HAZIRLIĞI ZAMANI VAXTIN HESABLANMASI METODİKASI

Mayor Ramiq ƏLİYEV

SİLAHLI QÜVVƏLƏRİN HƏRBİ AKADEMİYASI

Açar sözlər: atəşlə zərərvurma, atəş zərbəsi, əməliyyat-taktiki norma, atəş hazırlığı, bilavasitə atəşlə zərərvurma, zərərvurma dərəcəsi.

Ключевые слова: огневое поражение, огневые удары, оперативно-тактические нормы, огневая подготовка, непосредственное огневое поражение, степень поражения.

Keywords: fire damage, fire strikes, operational and tactical rates, fire preparation, immediate fire damage, the degree of damage.

Müasir ümumqoşun döyüş və əməliyyatlarında raket və artilleriya qoşunları xüsusi əhəmiyyət qazanmağa başlayıb. Müxtəlif, biri-birindən çətin, ayrı-ayrı coğrafi rayonlarda, ilin bütün fəsillərində ümumqoşun birlik və birləşmələrinin fəaliyyətlərini atəşlə fasiləsiz dəstəkləməyə qadir olan qoşun növü yalnız raket və artilleriya qoşunlarıdır. Lakin onların döyüş və əməliyyatlarda tətbiqinin düzgün planlaşdırılması komandır və rəislərdən xüsusi bilik və bacarıqlar tələb edir.

Raket və artilleriya qoşunlarının birləşmə, hissə və bölmələrinin, eləcə də artilleriyaçı zabidlərin fərdi hazırlığının əsasını təşkil edən qrup çalışmalarıdır, hansı ki, zabidlərin bu və ya digər döyüş və əməliyyat növlərində öz funksional vəzifələrinin öyrənilməsini təmin edir.

Son dövrlər ordu quruculuğunda atılan mühüm addımlar digər qoşun növlərində olduğu kimi raket və artilleriya qoşunlarında da böyük irəliləyişlərlə nəticələnib. Birlik və birləşmələrin atəşlə zərərvurma gücünün artırılması, onların müstəqil olaraq düşməyə atəşlə zərərvurma gücünə çatdırılması, döyüşlərin aparılması zamanı tam müstəqil olaraq döyüş tapşırıqlarını yerinə yetirməyə im-

kan verir. Bu imkanlardan tam yararlanmağın tək yolu isə yüksək döyüş hazırlığından və döyüşün atəş təminatının düzgün planlaşdırılmasından keçir. Düşməyə atəşlə zərərvurma zamanı dağlıq ərazidə hücumun artilleriya hazırlığının hesablanması metodikası və planlaşdırılması qaydasının ardıcılığı bu məqalədə öz əksini tapıb.

DAĞLIQ ƏRAZİDƏ HÜCUMUN ARTİLLERİYA HAZIRLIĞININ HESABLANMASININ METODİKASI

Hücum döyüşlərinin uğurla yerinə yetirilməsi məqsədilə artilleriya hazırlığının müddətinin hesablanması zamanı aparılan hesabatlarla daxildir:

- briqadanın ştatında olan, dəstək üçün təyin edilmiş artilleriya bölmələrinin tərkibi və vəziyyəti, hücumun artilleriya hazırlığı dövründə artilleriyanın atəşlə atəşlə zərər vurulacaq hədəflərin müəyyən edilməsi;
- hücumun artilleriya hazırlığına cəlb olunan bütün artilleriya vasitələri üçün tələb olunan döyüş dəstələrinin miqdarının hesablanması.

Sıra sayı	Silahın növü	Silahın miqdarı	Vahid orta hesabat sisteminə (VHS) çevirmə əmsalı	Silahın vahid orta hesabat sisteminə çevrildikdən sonrakı (VHS) miqdarı	Qeyd
1	82 mm tabor minaatanı (TM)	30 ədəd	0.35	11 ədəd	
2	120 mm briqada minaatanı (BM)	8 ədəd	0.7	6 ədəd	
3	85 mm D-44 divizion topu	6 ədəd	0.55	3 ədəd	
4	122 mm D-30 haubitsa	54 ədəd	0.6	32 ədəd	
5	152 mm D-20 haubitsa	4 ədəd	1.0	4 ədəd	
6	107 mm LANÇER RQ	4 ədəd	0.5	2 ədəd	
ÜMUMİ:				58 ədəd	

MÖVCUD ARTİLLERİYA SİLAHLARININ MİQDARLARINI ÇEVİRMƏ ƏMSALLARINDAN İSTİFADƏ EDƏRƏK 152 mm VHS-ə (VAHİD HESABAT SİLAHI) GƏTİRMƏKLƏ BRİQADA ARTİLLERİYASININ ATƏŞ İMKANLARININ MÜƏYYƏN EDİLMƏSİ

Sıra sayı	Mərmilərin növü	Mərmilərin miqdarı	VHM çevirmə əmsalı	Mərmilərin VHM ilə miqdarı	Qeyd
1	82 mm (TM)	30 ədəd × 100 = 3000	0.2	600 ədəd	
2	120 mm (BM)	8 ədəd × 80 = 640	0.55	352 ədəd	
3	85 mm D-44	6 ədəd × 100 = 600	0.4	240 ədəd	
4	122 mm D-30	54 ədəd × 80 = 4320	0.5	2160 ədəd	
5	152 mm D-20	4 ədəd × 60 = 240	1.0	240 ədəd	
6	107 mm RQ	6 ədəd × 36 = 216	0.4	86 ədəd	
ÜMUMİ:				3678 ədəd	

MÖVCUD MƏRMİ MİQDARLARINI ÇEVİRMƏ ƏMSALLARINDAN İSTİFADƏ EDƏRƏK, 152 mm-lik ADİ MƏRMİLƏRLƏ, VHM İLƏ BRİQADA ARTİLLERİYASININ ATƏŞ İMKANLARININ MÜƏYYƏN EDİLMƏSİ

Birinci üsul – qoşunların tabor kolonnalarında irəliləməsi və açılmasına tələb olunan vaxta görə.

Yeni taktiki normativlərə əsasən, alayların (briqadaların) cəmləşmə (başlanğıc) rayonlarından hərəkətdən birbaşa hücumla keçməsi üçün tabor kolonnalarına açılma məsafəsi düşmən ön xəttindən 8-10 km (düşmən artilleriyasının əsas kütləsinin atış məsafəsi xaricində olmaqla) və daha çox məsafədə təyin olunub. Tabor kolonları tərkibində düşmənin ön xəttinə yaxınlaşma sürəti orta dağlıq ərazilər üçün 10-15 km/saat təyin olunub. Beləliklə, öncə biz gərək iki taktiki tapşırığı (atəş tapşırığını) eyni zamanda yerinə yetirək. Tabor kolonnaları hərəkətə başladığında düşmən artilleriyası bizim qoşunların irəliləməsi və açılmasına mövcud artilleriyasının bir qismini (atış məsafəsinə görə) cəlb edərək, uzaq atəş basqınları ilə əngəlləyəcək. Eyni zamanda üst komandanlığın göstərişinə əsasən hücumun atəş hazırlığına başlanmalıdır. Hücumun atəş hazırlığı üst komandanlığın vasitələri ilə vahid plana görə istənilən vaxtda kütləviləşdirilmiş, cəmləşdirilmiş və ya sistemlik atəş təsirləri ilə düşməyə ümumi atəşlə zərərvermə zamanı yerinə yetirilir.

Misal: Dağlıq ərazidə bölmələrin orta hərəkət sürəti 12 km/saat, qoşunların tabor kolonnalarına açılma həddi düşmənin ön xəttindən 10 km aralıda təyin edilmişdir. Yaranmış şəraitə görə, həmlənin atəş (artilleriya) hazırlığının müddətinin hesablanması metodikasına nəzər salaq:

Tabor kolonnalarından böyük kolonnalarına açılma həddinə qədər olan ara məsafəsi yeni təlimata əsasən 5 km-dir.

$$T = 60 \times 5 \text{ km} : 12 = 25 \text{ dəqiqə}$$

Böyük kolonnalarından həmləyə keçmə həddinə qədər olan məsafə 4.4 km olduğunu nəzərə alsaq, bu zaman

$$T = 60 \times 4.4 \text{ km} : 6 = 44 \text{ dəqiqə}$$

Burada **T** – həmlənin atəş hazırlığının müddətidir. Göstərilən 60 – km/dəqiqə, yəni bir dəqiqədə neçə km qət edildiyini nəzərə çarpdırır.

5 km – tabor kolonnasına açılma həddindən

böyük kolonnalarına açılma həddinə qədər olan məsafədir.

4.4 km – böyük kolonnalarından həmləyə keçmə həddinə qədər olan məsafədir (ön xəttə 600 m qalanadək).

12 – kolonnaların orta hərəkət sürətidir.

6 – kolonnaların orta hərəkət sürətidir.

$$\text{HA hazırlığı} = 25 \text{ dəqiqə} + 44 \text{ dəqiqə} = 69 \text{ dəqiqə}$$

69 dəqiqə (1 saat 9 dəqiqə) – həmlənin atəş hazırlığı zamanı atəş tapşırıqlarının yerinə yetirilməsinə hesablanmış vaxtdır.

Beləliklə, 69 dəqiqə: 15 dəqiqə (bir atəş basqısına verilən vaxt) = 4,6 dəqiqə \approx yəni 5 atəş basqını. Belə olan halda, sonuncu atəş basqısının ön xəttə taqım dayaq məntəqələri üzərində olması üçün 5 atəş basqını təyin etmək olar.

Taktiki normativlərə əsasən, öz mərmilərimizin partlayışlarından təhlükəsizlik məsafələri – piyadalar üçün 400 metr, ZDM üçün 300 metr, tanklar üçün isə 200 metr təyin edilib. Bizim qoşunlar düşmən üzərinə ZDM və tankların atəş dəstəyi ilə piyada həmlə edəcəklərsə, bu zaman əlavə iki (2) dəqiqə atəş aparmalıyıq ki, bizim piyada bölmələrimiz öz silahlarının effektiv atış məsafəsinə qədər (400 metrə qədər) düşməyə yaxınlaşa bilsinlər. Əlavə iki dəqiqə vaxt ərzində aparılan atəşə örtmə atəşi deyilir. Həmlənin atəş hazırlığı bizim qoşunlar həmləyə keçmə həddinə çatdıqda bitir. Həmlənin atəş dəstəyi isə bizim qoşunların həmləyə keçmə həddindən sonra başlayır.

Adətən bu üsuldən atəşlə zərərvermə vasitələri çox olduqda və düşmənlə bilavasitə təmas olmadıqda istifadə edilə bilər.

İkinci üsul – düşmən qruplaşmasının tərkibində olan obyekt və hədəflərin atəşlə zərər vurulmasına tələb olunan vaxta görə fəaliyyət göstərilməsidir (yəni atəş tapşırıqlarının həcminə görə və ya atəşlə zərərvermədə iştirak edən vasitələrin üzərinə düşən atəş tapşırıqları payının yerinə yetirilməsinə tələb olunan vaxta görə).

Misal: dağlıq ərazidə motoatıcı briqadanın hücum istiqamətində kəşflə təsbit edilib:

TDM – 9 ədəd;

tabor komanda müşahidə məntəqəsi – 1 ədəd;

82 mm-lik tabor minaatan batareyası – 1 ədəd;
tək hədəflər – 10 ədəd;

Hesabatlar apararaq müəyyən edirik ki, bu hədəflərə atəşlə zərər vurulması üçün VHS-ə aid (vahid hesabat silahı) neçə ədəd artilleriya silahı, VHM-ə (vahid hesabat mərmisi) aid nə qədər artilleriya mərmisi tələb olunur. Müəyyən olunmuş mərmii miqdarını aşkar olunmuş hədəflərə atmaq üçün mövcud bütün silah növlərinin hər birinə nə qədər vaxt tələb olunur?

TDM – 9 ədəd×6 ha (1 TDM-in ölçüsü = 300×200) = 54 ha×120 (mərmii sərfi normalarına görə 1 TDM-ə 120 mərmii sərfi nəzərdə tutulur) = 6480 mərmii. Məlum olduğu kimi, canlı qüvvəyə atəşlə zərər vurmaq üçün canlı qüvvənin yerləşdiyi ərazinin hər bir hektarına yerləşmə şərtlərinə görə, açıqda və örtülü yerdə olmasından asılı olaraq, VOHM ilə mərmii norması ayrılır, TDM isə örtülü yerdə yerləşmiş canlı qüvvə olduğuna görə, hər bir hektarına 120 ədəd 152 mm VHM tələb olunur. Bununla da 54 ha×120 VOHM = 6480 mərmii. Bu miqdar yalnız TDM-ə 30% itki vermək üçün nəzərdə tutulan mərmii normasıdır.

Tabor komanda müşahidə məntəqəsi – 1 ədəd×1,5 ha = 1,5 ha×40 mərmii = 60 mərmii.

82 mm tabor minaatan batareyası – 1 ədəd×240 mərmii = 240 mərmii.

Tək hədəflər – 10 ədəd×120 mərmii = 1200 mərmii. Nəzərə alsaq ki, dağlıq ərazidə hücum istiqamətlər üzrə aparılır. Düşmənin müdafiəsinin yaruslarla qurulduğunu bilərək bu halda həmlənin artilleriya hazırlığı dövründə bir km cəbhəyə 10-20 ədəd tək hədəf götürülür və hər bir tək hədəfin məhv edilməsinə son mərmii sərfi normalarına görə 120 ədəd 152 mm VHM tələb olunur ki, bu da hədəflərin açıqda yerləşməsinə uyğun olan normadır.

Bununla da, hesabat yolu ilə müəyyən olundu ki, bizim hücum edən qruplaşmamızın qarşısında duran düşmən qüvvəsinə həmlənin artilleriya hazırlığı dövründə cəmi 30%-dən çox itki vermək tələb olunur.

TDM-ə 6480 mərmii + tabor KMM-ə 60 mərmii + minaatan batareyasına 240 mərmii + tək hədəflərə 1200 mərmii = 7980 mərmii.

Növbəti sual isə kəşfiyyatla təsbit edilən hədəf-

lərin susdurulması və məhv edilməsinə cəlb edilməsi lazım olan VHS miqdarının müəyyən edilməsidir:

TDM – 9 ədəd – bir TDM-in susdurulmasına ən azı 9 VOHS top cəlb olunur. 9 TDM×9 top = 81 top (VOHS).

Tabor komanda müşahidə məntəqəsi – 1 ədəd×6 top = 6 top (VOHS).

82 mm tabor minaatan batareyası – 1 ədəd×9 top = 9 top (VOHS).

Tək hədəflər – 10 ədəd×1-3 top = 10-30 top (VOHS).

Yuxarıda apardığımız hesabatları nəzərə alsaq, hədəflərə atəşlə zərər vurmaq üçün 106–126 ədəd VOHS tələb olunur. Hesabatını apardığımız mototatıcı briqada dağlıq ərazidə hücum edəcəyinə görə, iki D-30 haubitsa divizionu və bir 152 mm D-20 batareyası onun əmrinə verilməklə gücləndirilmişdir.

Briqadada olan artilleriya vasitələrini vahid hesabat silahına çevirək:

82 mm tabor minaatanı = 30 ədəd×0,35 = 11 ədəd (152 mm VOHS);

120 mm alay minaatanı = 8 ədəd×0,7 = 5,6 ədəd (152 mm VHS);

85 mm D-44 divizion topu = 6 ədəd×0,55 = 3,3 ədəd (152 mm VHS);

107 mm lançer = 6 ədəd×0,5 = 3 ədəd (152 mm VHS);

122 mm D-30 haubitsa = 18 özününkü + 36 verilən = 54×0,6 = 33 ədəd (152 mm VHS);

152 mm D-20 top haubitsa = 4 ədəd×1,0 = 4 ədəd (152 mm VHS);

Cəmi 60 ədəd top (152 mm VHS). Hesabatlardan məlum olan odur ki, mövcud silah sayı briqadanın əmrinə verilən artilleriya vasitələrinə, düşmən obyektlərini eyni zamanda atəş altına almasına imkan vermir. Yaranmış vəziyyətdən çıxış üçün briqadanın artilleriya rəisi hansı tədbirləri yerinə yetirməlidir? Bunlar aşağıda göstərilənlərdir:

1. Aşkar olunmuş bütün tək hədəflərin məhv edilməsinə briqadada mövcud olan tank əleyhinə vasitələr (9P135 “FAQOT” – 14 ədəd, 8 ədəd SPQ-9 qurğularını) cəlb edilməlidir. Eyni zamanda bu tək hədəflərin məhv edilməsi başqa silahlarla yerinə yetiriləcəyinə görə, onlara ayrılan

mərmii sayı ümumi mərmii sayından çıxılmalıdır.

$$N = 7980 - 2400 = 5580 \text{ VOHM}$$

Həmlənin artilleriya hazırlığına tələb olunan mərmii miqdarını briqadada mövcud VHS sayına bölək və sonra hər birini öz çapına uyğun olaraq çevirək:

$$N = 5580 \text{ VOHM} : 60 \text{ VOHS} = 93 \text{ VOHM}$$

2. İştirak edən hər bir artilleriya silah növünün öz əmsalına görə payına düşən mərmii miqdarını hesablayaq:

82 mm tabor minaatanı 93 ədəd VOHM:0,2 = 465 ədəd mina;

120 mm alay minaatanı 93 ədəd VOHM:0,55

= 169 ədəd mina;

85 mm D-44 divizion topu 93 ədəd VOHM:0,4 = 232 ədəd mərmii;

107 mm lançer 93 ədəd VOHM:0,6 = 155 reaktiv mərmii;

122 mm D-30 haubitsa 93 ədəd VOHM:0,5 = 186 ədəd mərmii;

152 mm D-20 top haubitsa 93 ədəd VOHM×1,0 = 93 ədəd mərmii;

Aparılmış hesabatdan hər bir silahın payına düşən mərmii miqdarını atmasına tələb olunan vaxtı iştirak edən silah sayına bölməklə, həmlənin artilleriya hazırlığına tələb olunan vaxtı müəyyən etmək olar.

Qeydlər:

1. Aralıq barıt atımları üçün atəş rejimi də aralıq götürülür; atışların sayları barıt atımı nömrəsi-

ATƏŞ REJİMİ

1-ci ƏLAVƏ

Atışın davamı, rəqəmlər dəqiqələrlə	85 mm D-44 topu		122 mm D-30 haubitsa		152 mm D-20 haubitsa	
	atımlar		atımlar		atımlar	
	tam	azaldılmış	tam	azaldılmış	tam	azaldılmış
1	10	10	6	6	4	4
3	25	25	18	18	12	12
5	40	40	30	30	20	20
10	50	60	40	45	30	30
15	60	75	55	60	40	40
20	70	90	65	70	50	50
25	80	100	70	80	55	65
30	90	110	75	90	60	70
40	110	130	85	100	70	82
50	125	150	90	130	75	90
60	140	170	100	150	80	110
120	230	290	150	260	120	200
Hər sonrakı saatda	80	100	50	80	35	60

CƏDVƏL 1. YİVLİ VƏ HAMARLULƏ TOPLARIN ATƏŞ REJİMİ

nə nisbətən interpolasiya yolu ilə müəyyən edilir.

2. Sınıq xətdən yuxarıda yerləşən atəş rejimi normaları əsas etibarilə topçuların bacarığından, o xətdən aşağıda yerləşən atəş rejimi normaları isə materialların imkanından asılıdır.

3. Cədvəldə verilən atəş rejimi normaları ətraf hava temperaturu -10°C -dən $+10^{\circ}\text{C}$ -yə qədər olan şəraitə aiddir. Sınıq xətdən aşağıda yerləşən normalar ətraf hava temperaturu $\pm 10^{\circ}\text{C}$ -dən yayın--dıqda hər 10°C yayınmaya görə rejim norması 10% dəyişdirilir (temperatur qalxdıqda rejim norması azaldılır, düşdükdə isə artırılır), sınıq xətdən yuxarıdakı normalar isə dəyişdirilmir.

4. Müəyyən vaxt ərzində atarkən, atışları atəş aparma müddətində vaxta görə, təqribən bərabər bölməyə icazə verilir.

5. Hər bir kiçik vaxt arası üçün (20 dəqiqədən çox olmayan), məsələn 30 dəqiqədən 40 dəqiqəyə, yaxud 93 dəqiqədən 112 dəqiqəyə qədər atəş

rejimi cədvəlinə görə, mümkün olan atımları maksimal atış sürətilə (birinci dəqiqələrin atəş rejimi--lə) atmağa icazə verilir, fəqət burada bu atmadan qabaqkı fasilə həmin bu vaxt arası ilə maksimal sürətlə atılması mərmilər üçün tələb olunan vaxtın fərqi bərabər, yaxud çox olmalıdır.

6. 20 dəqiqədən az fasilədən (fasilələrdən) sonrakı atəş rejimi fasilə də (fasilələr də) daxil olmaqla, ümumi atış vaxtının rejimi ilə müəyyən edilir.

7. İki saatlıq atış qurtardıqdan sonra 20 dəqiqəlik və ondan çox fasilədən sonrakı birinci saatın atəş rejimi cədvəlin aşağı hissəsinə görə, sonrakı atış üçün isə hər bir sonrakı saatın rejiminə görə müəyyən edilir.

Qeydlər:

1. 120 mm minanatanın ən kiçik (birinci) barıt atımı ilə atanda 30 dəqiqəlik və daha artıq vaxtın atəş rejimi 1,5 dəfə artırılır. Aralıq barıt atımları üçün atəş rejimləri barıt atımının nömrə--

ATƏŞ REJİMİ

2-ci ƏLAVƏ

Atışın davamiyyəti dəqiqə ilə	82 mm minanatan			82 mm avtomatik minatan		120 mm minatan	160 mm minatan	240 mm minatan	
	10 lələkli mina		Altı lələkli mina	Soyutma ilə	Soyut-- masız	Ən böyük atım	Bütün atımlar	Xüsusi-- dən başqa bütün atımlar	Xüsusi atım
	Uzaqvur-- andan başqa bütün atımlar	Uzaqvur-- an atım							
1	20	14	20	60	40	9	3	1	1
3	45	22	45	100	75	25	9	3	3
5	75	30	60	150	100	30	12	5	5
10	110	45	75	190	130	35	18	10	10
15	125	60	85	225	155	40	21	15	13
30	150	105	100	300	200	50	30	30	20
60	210	195	140	-	-	70	48	38	25
120	-	-	-	-	-	110	88	51	35
180	-	-	-	-	-	150	128	64	45

CƏDVƏL 2. MİNAATANLARIN ATƏŞ REJİMİ

sinə nisbətən proporsional götürülür.

2. Minaatnlardan atanda 20 dəqiqəlik və daha artıq vaxtılı fasilədən sonrakı atəş rejimi əvvəlki atışın vaxtı nəzərə alınmadan götürülə bilər.

82 mm tabor minaatanı = 465 ədəd mina T = 163 dəqiqə;

120 mm alay minaatanı = 169 ədəd mina T = 180 dəqiqə;

85 mm D-44 topu = 232 ədəd mərmə T = 120 dəqiqə;

107 mm lançer = 155 reaktiv mərmə, vaxtı nə-

zərə alınmır;

122 mm D-30 haubitsa = 186 mərmə T = 120 dəqiqə;

152 mm D-20 QT = 93 mərmə T = 50 dəqiqə.

Cəmi vaxt T = 633 dəqiqə : 5 = 127 dəqiqə. Hesabatlardan alınan həmlənin atəş hazırlığı müddəti olan 127 dəqiqənin atəş basqınları vaxtlarını (A və A.İ Q -1991 196-cı maddəsinin tələblərinə görə) müəyyən etməliyik. Yəni hər bir atəş basqını hər hansı bir hədəf üzərində 15 dəqiqəni keçməməlidir, əks halda atəş müşahidəsi təyin olunma-

TƏLƏB OLUNAN NƏTİCƏ VƏ HƏDƏFİN XARAKTERİ	CƏLB EDİLƏN TOP MİQDARI
Cəmləşmə rayonunda və dayaq məntəqələrində canlı qüvvənin susdurulmasına;	Hədəfin 0.5 ha sahəsinə 1 top cəlb olunmalıdır.
Artilleriya, minaatan və zenit batareyasının susdurulmasına;	Hər bir batareya üçün 9 top cəlb olunmalıdır.
RLS və ayrıca nöqtəvi hədəflərin susdurulmasına;	Hər bir ayrıca hədəfə 3-6 top cəlb olunmalıdır.
Komanda məntəqələrinin susdurulmasına;	Məntəqənin 0.5 ha sahəsinə 1 top cəlb olunmalıdır.
Cəmləşmə rayonunda olan tankların susdurulmasına;	Hədəfin 0.25 ha sahəsinə 1 top cəlb olunmalıdır.
Həmlənin atəş dəstəyi atəş dalğası ilə yerinə yetirilərkən;	Atəş dalğasının hər 25 m-ə 1 top cəlb olunmalıdır.
Həmlənin atəş dəstəyi atəşin ardıcıl cəmləşdirilməsi ilə yerinə yetirilərkən;	Hər topun atəşini 50 m götürmək lazımdır.
Atəş dalğası sistemində cəmləşdirilmiş atəşlər tətbiq edilərkən;	Həmlə cəbhəsinin hər bir km-nə 12 top cəlb olunmalıdır.
Düzünə tuşlama ilə səngərdə yerləşən zirehli hədəflərin məhv edilməsinə;	Hər bir hədəfin məhv edilməsinə 1-2 top cəlb edilməlidir.

ÖRTÜLÜ VƏ AÇIQDA ATƏŞ MÖVQELƏRİ RAYONLARINDAN EYNİ TİPLİ HƏDƏFƏLƏRƏ ATƏSLƏ ZƏRƏRVURMAQ ÜÇÜN CƏLB EDİLƏN TOP SAYININ ORTALAMA NORMASI

lıdır. Beləliklə, $127 \text{ dəqiqə} : 15 \text{ dəqiqə}$ (bir atəş basqınına verilən vaxt) $= 8,4 \text{ dəqiqə} \approx$ yəni 9 atəş basqını. Belə olan halda, sonuncu atəş basqınının ön xəttə taqım dayaq məntəqələri üzərində olması üçün 9 atəş basqını təyin etmək olar.

NƏTİCƏ

Məqalədə hücumda artilleriya qərərgahının düşməyə bilavasitə atəşlə zərərvermənin planlaşdırılmasında dağlıq ərazidə hücumun atəş hazırlığının hesablarının aparılması metodikasına baxılıb. Həmçinin briqadanın hücum döyüşündəki real imkanlarına, düşməyə zərbələrin endirilməsinə, ona əhəmiyyətli dərəcədə itkilərin verilməsinə, öz qoşunlarımızın döyüş qabiliyyətinin saxlanılmasına və hücum döyüşləri zamanı təyin olmuş rayonlar və hədlərin ələ keçirilməsi üçün hücumun artilleriya hazırlığının keçirilməsi mahiyyətinə baxılmışdır.

ƏDƏBİYYAT

1. Raket və artilleriya qoşunlarının əməliyyat-taktiki fəaliyyətləri üzrə döyüş təlimatı, 1-ci hissə, Bakı-2015
2. Боевое применение ракетных войск и артиллерии в операциях, Москва-2009

РЕЗЮМЕ МЕТОДИКА РАСЧЕТА ВРЕМЕНИ ВО ВРЕМЯ ОГНЕВОЙ ПОДГОТОВКИ АТАКИ (НЕПОСРЕДСТВЕННОЕ ОГНЕВОЕ ПОРАЖЕНИЕ) (Артиллерия) Р. АЛИЕВ

В статье была рассмотрена методика проведения расчётов огневого подготовки при планировании огневого поражения противника штабом артиллерии бригады в наступлении.

Были рассмотрены реальные возможности бригады в наступлении; при нанесении ударов по противнику; при нанесении ему серьёзных ощутимых потерь; рассмотрены показатели охватывающие количественные и качествен-

ные возможности сохранения боеспособности своих войск и захвата назначенных районов и рубежей в наступлении.

SUMMARY TIME CALCULATION METHODS DURING FIRE (ARTILLERY) PREPARATION (DIRECTLY DAMAGING WITH FIRE) OF ATTACKS R. ALIYEV

In the article it has been analysed the method of fire preparing accounting in attack battles at brigade artillery headquarter during the appropriate planning of fire damage to enemy. Also it has been analysed the real opportunities of brigade at attack battles, striking the enemy, giving significantly loss of enemy, preserving battle abilities of our troops, points which involved quality and quality opportunities for occupation defined regions and bounds during attack battles.

MÜDAFİƏ ƏMƏLİYYATINDA ƏLAHİDDƏ KƏŞFİYYAT TABORUNUN DÖYÜŞ TƏTBİQİ

Mayor Sahil DAŞDƏMİROV

SİLAHLI QÜVVƏLƏRİN HƏRBİ AKADEMİYASI

Açar sözlər: kəşfiyyat, müdafiə əməliyyatında kəşfiyyat, kəşfiyyatın aparılması.

Ключевые слова: разведка, разведка в оборонительной операции, ведение разведки.

Keywords: the reconnaissance, the reconnaissance in defensive operation, leading of the reconnaissance party.

Ordu korpusunun müdafiəyə keçmə şərtlərindən asılı olaraq, əlahiddə kəşfiyyat taborunun komandiri və qərargahından konkret vəziyyəti nəzərə almaqla, kəşfiyyatın təşkilinə və aparılmasına yaradıcı şəkildə yanaşmağı tələb edir.

Düşmənlə bilavasitə təmas şəraitlərində, müdafiəyə keçərkən taborun kəşfiyyat orqanlarının (bölmələri) qarşısında iki cür kəşfiyyat tapşırıqları durur: düşmənin dərinliklərdən irəliləyən qüvvələrini üzə çıxarmaq; onun bilavasitə qarşı duran qruplaşmalarını dəqiqləşdirmək. Bu kəşfiyyat tapşırıqlarının yerinə yetirilməsinə, bir qayda olaraq, məhdud vaxt ayrılır.

Düşmənlə təmas olmadan müdafiəyə keçərkən kəşfiyyat orqanlarının (bölmələrinin) fəaliyyəti üçün daha əlverişli şərait yaranır. Bu halda kəşfiyyatın təşkil edilməsi, taborun qüvvə və vasitələrinin hazırlığı və açılması, qarşıdakı əməliyyat rayonunun öyrənilməsi, kəşfiyyat xəbərlərinin yığılması, təhlili (analizi) və işlənməsi üçün tabor komandiri və qərargahının vaxtı çox olur.

Kəşfiyyatın təşkil edilməsi üzrə taborun vəzifəli şəxslərinin iş metodlarına və onun aparılma üsullarına vəziyyətin xüsusiyyəti (əməliyyat düzü-

lüşündə ordu korpusunun yeri, kəşfiyyat orqanlarının (bölmələrinin) qüvvə və vasitələrinin vəziyyəti və onların itkiləri, düşmənin tərkibi, ərazi, hava şəraiti, ilin və sutkanın vaxtı kimi xüsusiyyətləri) təsir göstərə bilər.

Lakin ordu korpusunun müdafiəyə keçməsinin bütün hallarında

tabor komandiri və qərargahı kəşfiyyat orqanlarının (bölmələrinin) əsas gücünü ordu korpusunun müdafiə zolağında düşmən qoşunlarının irəliləməsinin vaxtında üzə çıxarılmasına və onların toplandıqları rayonların kəşfiyyatının aparılmasına, kütləvi tələfat vasitələrinin aşkarlanmasına, düşmənin hücum keçmə vaxtının və onun başlıca zərbəsinin istiqamətinin dəqiqləşdirilməsinə yönəltməlidir.

Tapşırığı alan və aydınlaşdıran tabor komandiri qərargah rəisinin qarşısında tapşırıq qoymalı və aşağıdakıları müəyyənləşdirməlidir:

- kəşfiyyat orqanlarını nə vaxt, hansı rayonlara və hansı tapşırıqları həll etmək üçün göndərməyi;
- hansı kəşfiyyat orqanlarının yenidən yönləndirilməsini və hansılarının öz qoşunlarının mövqeyinə qayıtmasını;
- harada, hansı hüdudda və nə vaxt müşahidəni təşkil etməyi, RK və REM bölüyünün açılmasını;
- komanda məntəqəsinin və taborun kəşfiyyat ehtiyatının tərkibini və yerini;
- döyüş sənədlərinin işlənilməsi üçün hazırlanma müddətlərini.

Düşmənlə bilavasitə təmas şəraitlərində müda-

fiyə keçərkən kəşfiyyat orqanlarının çox hissəsi, bir qayda olaraq, əvvəl aldıqları tapşırıqları yerinə yetirir.

MÜDAFİƏYƏ KEÇMƏZDƏN ƏVVƏLKİ DÖVRDƏ KƏŞFİYYAT DOZORU

Kəşfiyyat dozoru düşmənin yerləşmə yerində kəşfiyyat apara bilər. Tabor komandiri yeni tapşırıqlar alan kimi kəşfiyyat dozoru tapşırıqları dəqiqləşdirməlidir. Əgər qısamüddətli müdafiədən sonra əvvəlki istiqamətlərdə hücumu bərpa etmək nəzərdə tutulursa, onda kəşfiyyat dozoru ordu korpusunun qərargahının icazəsi ilə düşmənin mövqeyindəki müəyyən rayonlarda saxlanılmaqla onların kəşfiyyatını apara bilər. Bu halda tapşırıqlar dəqiqləşdirilərkən əsas və ehtiyat fəaliyyət rayonlarını və rabitə qaydalarını, həmçinin onların ərzaqla, döyüş sursatı və digər maddi vasitələrlə təminat qaydalarını göstərmək zəruridir.

Düşmənin yerləşmə yerində fəaliyyət göstərən kəşfiyyat qrupları onun ehtiyatlarının yaxınlaşmasını və toplanmasını, yeni hissələrin (bölmələrin) gəlməsini, nüvə basqını vasitələrini, tank qruplaşmalarını və idarəetmə məntəqələrini üzə çıxarır (aşkar edir).

RK və **REM bölüyü** əvvəlki mövqe rayonlarında olmaqla, düşmənin əsas qruplaşmasının radio və radiorele rabitə xətlərinin susdurulması üzrə tapşırıqları yerinə yetirir. Eyni zamanda radiomaneə və kəşfiyyat vasitələri mövqelərinin mühəndis-texniki baxımdan hazırlanması, qısa müddət ərzində atıcı silahlardan atəş sisteminin yaradılması və mühafizəsinin müdafiəsinin təşkili üzrə tədbirlər görülür. Yuxarı qərargahdan sərəncam aldıqdan sonra radiosusdurma, bir sıra hallarda isə yeni mövqe rayonlarından qoyulmuş tapşırıqlara müvafiq olaraq təşkil olunur.

Ordu korpusunun müdafiə əməliyyatında **RK** və **REM** bölüyü, bir qayda olaraq, müdafiənin ön xəttindən 6-8 km məsafədə düşmən toplarının, tanklarının, tank əleyhinə idarəolunan raket qurğularının düzünə tuşlama atəş məsafəsini nəzərə almaqla mövqe rayonunda açılır.

MÜDAFİƏDƏ RK VƏ REM BÖLÜYÜNÜN RADIOSUSDURMA ÜZRƏ YERİNƏ YETİRDİYİ TAPŞIRIQLAR

Təminat zolağı uğrunda döyüşlər zamanı düşmənin ön dəstələri və avanqardlarının rabitə xətləri, eləcə də onun taktiki aviasiyasının idarəetmə və yerüstü hədəflərə tuşlama radioşəbəkələri susdurulur. Bunun üçün, bir qayda olaraq, təminat zolağında müvəqqəti mövqelərdə açılan UQD radiomaneə taqımlarının vasitələri cəlb olunur.

Əks-atəş hazırlığı və düşmən qoşunlarının irəliləməsinin və açılmasının atəş qadağası həyata keçirilən dövrdə düşmənin raket və artilleriya hissələrinin, onun birinci eşelon briqada və taborlarının, HHM və taktiki aviasiyasının ön idarəetmə (tuşlama) postlarının rabitə xətləri, eləcə də ön aviasiya tuşlayıcılarının radioşəbəkələri susdurulur.

Düşmən həmləsi dəf edilərkən UQD radiomaneə taqımı qoşunlarımızın müdafiəsinin ön xəttinə həmlə edən piyada (motopiyada) və tank hissələrinin radioşəbəkələrini susdururlar.

QD radiomaneə taqımının səyləri komandanlıq, artilleriya atəşini idarəetmə və ordu korpuslarının aviasiya dəstəyinə sifariş radioşəbəkələrinin susdurulmasına cəmləşdirilir.

Əks-zərbələr (əks-həmlələr) endirilən zaman, əks-zərbə endirilən birinci eşelon birliklərinin **RK** və **REM** bölüyü əks-zərbə qruplaşması qarşısında və onun cinahlarında fəaliyyət göstərən düşmən birləşmə və hissələrinin radio və radiorele rabitə xətlərini susdurur. Həmcinin düşmənin kəşfiyyat və **REM** hissələrinin radioşəbəkələri, radio və radiorele istiqamətləri susdurulur.

Müdafiədə RK və **REM bölüyü** tutduğu mövqe rayonunu yalnız yuxarı qərargahın əmrinə müvafiq olaraq tərک edə bilər. Geriçəkilmə zamanı düşmənin mühüm radioşəbəkələrinin, radio və radiorele istiqamətlərinin susdurulması üzrə tapşırıqlar davam etdirilir.

MÜDAFİƏDƏ RK VƏ REM-in MÜŞAHİDƏ ÜZRƏ YERİNƏ YETİRDİYİ TAPŞIRIQLAR

Müşahidə ilə kəşfiyyat aparmaq üçün taborun

tərkibindən səkkiz müşahidə postu ayrılı bilər. Bu postlar mümkün olan uzaq dərinlikdə (mövcud vasitələrin imkanlarına görə), müşahidəni təmin edən yerlərdə açılmalıdır.

Müdafiədə, xüsusi olaraq əsirtutma və pusqular üçün ayrılmış qruplar bu tapşırıqları yerinə yetirmək üçün ən əlverişli istiqamətləri seçirlər.

Əsirtutmanı ön xətdə və düşmən mövqeyinin dərinliyində aparmaq, pusqunu isə ön xəttin qarşısında, dayaq məntəqələri arasındakı aralıqlarda və düşmənin ehtimal olunan hərəkət yollarında tətbiq etmək olar.

Birinci Qarabağ müharibəsindəki təcrübə göstərdi ki, əsirtutmanı nəinki gecə, məhdudgörmə şəraitlərində, həmçinin gündüz də uğurla aparmaq olar. Bununla yanaşı, ehtimal olunan düşmənin gecəgörmə cihazları ilə təchiz olunması müəssir şəraitdə əsirtutmanın aparılmasına mükəmməl hazırlıq tələb edir.

Düşmənin hücumu hazırlıq tədbirlərinin aşkarlanmasında, kəşfiyyatın gücünü və xəbərlərin əldə edilməsini artırmaq üçün taborun kəşfiyyat ehtiyatından əlavə kəşfiyyat orqanları ayrılı bilər.

Ordu korpusunun müdafiəyə keçdiyi dövrdə taborun komandiri və qərargahı kəşfiyyat orqanlarının idarə edilməsində, düşmən haqqında onların əldə etdikləri xəbərlərin toplanması və təhlilində ordu korpusunun kəşfiyyat rəisinə köməklik göstərirlər.

Düşmənlə bilavasitə təmas olmayan şəraitlərdə müdafiəyə keçərkən, düşmən hücumunun başlanmasına qədər, kəşfiyyatın təşkili üzrə tədbirləri tam həcmdə keçirmək üçün tabor komandirinin və qərargahının müəyyən vaxtı olacaq. Buna görə də tabor komandiri müdafiəyə keçmək tapşırığını alan kimi, onu aydınlaşdırdan dərhal sonra kəşfiyyat orqanları (bölmələri) qarşısında tapşırıqlar qoyur.

Bu zaman o, aşağıdakıları göstərə bilər:

- düşmən haqqında hansı xəbərləri və nə vaxta əldə etməyi;
- kəşfiyyat orqanlarının göndərilmə hüddurlarını və vaxtını;
- kəşfiyyat tapşırıqlarının yerinə yetirilməsi üçün hansı qüvvə və vasitələrin cəlb ediləcəyini.

Ordu korpusunun komandiri qərar qəbul edəndən və ordu korpusunun kəşfiyyat rəisi kəşfiyyat üzrə tapşırıqları konkretləşdirəndən sonra tabor komandiri müdafiə döyüşünün aparılması maraqlarında taborun kəşfiyyat qüvvə və vasitələrinə hədəf və tapşırıqları, kəşfiyyatın əsas səylərinin cəmləşmə istiqamətini, düşmənin təminat zolağına yaxınlaşma yollarında, onun uğrunda və əsas (başlıca) müdafiə zolağında döyüşlər zamanı tapşırıqları yerinə yetirmək üçün, hansı kəşfiyyat orqanlarının (bölmələrinin) ayrıldığını göstərməklə kəşfiyyat orqanlarının (bölmələrinin) tapşırıqlarını dəqiqləşdirir.

Düşmənlə bilavasitə təmas olmayan zaman kəşfiyyatı təşkil edərkən taborun qərargahı təminat zolağının (ön mövqələrin) qarşısında, təminat zolağında və cinahlarda, həmçinin əsas qüvvələrin müdafiə zolağında kəşfiyyat aparmağı nəzərdə tutur.

Təminat zolağının (ön mövqələrin) qarşısında kəşfiyyat aparmaq üçün taborun tərkibindən düşmənin arxasında fəaliyyət göstərməkdən ötrü kəşfiyyat dozu, kəşfiyyat qrupları, hava kəşfiyyatı, həmçinin RK və REM bölüyü və təminat zolağında (ön mövqələrdə) yerləşdirilən müşahidə postları cəlb oluna bilər.

Bütün təminat zolaqlarının əminliklə gözdən keçirilməsi və zəruri kəşfiyyat dərinliyinin yaradılması üçün kəşfiyyat orqanları bir hüduda yox, ešelondaşdırılmış şəkildə bir neçə hüduda göndərilə bilər. Onlar göstərilən hüdudlara çıxan kimi müşahidəni təşkil edir, düşmənin yaxınlaşması ilə vəziyyətdən asılı olaraq onun “ötürülməsini” həyata keçirirlər.

Əlverişli şəraitlərdə kəşfiyyat dozu yaxınlaşan düşmənin hərəkət yollarında pusqular qurur, həmçinin əsir və sənədlər ələ keçirmək üçün basqınlar təşkil edir.

Düşmənin irəliləmə yollarında, yol qovşaqları və keçidlərdə fəaliyyət göstərən kəşfiyyat qrupları onun tərkibini, nüvə basqını vasitələrinin mövcudluğunu və yerləşmə yerini dəqiqləşdirir. Kəşfiyyat qruplarının təminat zolağının önünə gəlib çatma müddəti yerinə yetirilən tapşırıqlardan, düşmənin ehtimal olunan yaxınlaşma vaxtından ası-

lıdır və onları göndərən komandir tərəfindən müəyyənləşdirilir.

Düşmən təminat zolağına (ön mövqelərə) gələn kimi və ön mövqe uğrunda aparılan döyüşlər vaxtı ayrılmış kəşfiyyat orqanları düşmənin qüvvələrini, tərkibini və hissələrinin nömrələnməsini, nüvə basqını vasitələrinin mövcudluğunu, onların açılma rayonlarını, əsas qruplaşmalarının fəaliyyət istiqamətlərini dəqiqləşdirir.

Düşmən ordu korpusunun müdafiə zolağının ön xəttinə yaxınlaşarkən kəşfiyyat orqanları, düşmənlə bilavasitə təmas şəraitlərində müdafiə zamanı olduğu kimi kəşfiyyat aparır.

Müdafiə döyüşləri gedişində kəşfiyyat orqanları qarşısında, qısa müddətdə həll edilməsi zəruri olan yeni tapşırıqlar meydana çıxır. Bu dövrdə taborun kəşfiyyat orqanları düşmənin qruplaşmalarını dəqiqləşdirməli, onun atəş vasitələrini (xüsusilə də nüvə basqını vasitələrini) üzə çıxarmalı, ikinci eşelonların (ehtiyatların) yaxınlaşmasını və istiqamətlərini, taktiki hava desantının tullanma yerini, onların tərkibini, xarakterini və fəaliyyət rayonlarını müəyyənləşdirməlidir.

Düşmən irəlilədiyi və açıldığı vaxt onun yeni obyektləri meydana çıxır. Düşmənin yerləşdiyi ərazidə fəaliyyət göstərən kəşfiyyat orqanlarının məhdud sayda olması səbəbindən, kəşfiyyat dozoru və kəşfiyyat qrupları yalnız ən mühüm obyektlərin kəşfiyyatı üçün istifadə oluna bilər.

Hücum edən düşmənin zərbəsini pozmaq və zəiflətmək üzrə ən əsas tədbirlərdən biri əks-hazırlıqdır. Ayrılmış kəşfiyyat orqanları (bölmələri)

onun effektivliyini artırmaq üçün düşmənin qoşun qruplaşmalarının əsas obyektlərinin (hədəflərin) kəşfiyyatını (tam kəşfiyyatını) aparır.

Əks-hazırlıqdan əvvəl taborun qərargahı, bizim nüvə və məxsusi döyüş sursatı ilə zərbə endirəcəyimiz rayonlardan kəşfiyyat dozoru (ehtiyac varsa, hava kəşfiyyatı bölmələrinin fəaliyyət marşrutlarını dəyişmək) və kəşfiyyat qruplarının çıxarılmasına dair tədbirləri nəzərdə tutmağa borcludur.

Əks-hazırlığın gedişində müşahidə gücləndirilir, mühüm istiqamətlərdə və sahələrdə isə o, kəşfiyyatçı zabit tərəfindən aparılır.

Müdafiənin ön xəttinin qarşısına zərbə vurmaq planlaşdırılarkən, taborun qərargahı onun təminatı üzrə bir sıra tədbirlər həyata keçirir.

Belə tədbirlərə aşağıdakılar aiddir:

- fəaliyyətdə olan kəşfiyyat orqanlarına tapşırıqların verilməsi, yaxud da dəqiqləşdirilməsi;
- zərbə sahəsində gücləndirilmiş müşahidənin təşkil edilməsi;
- bütün kəşfiyyat orqanları ilə etibarlı rabitənin təşkil olunması;
- kəşfiyyat xəbərlərinin sürətlə toplanmasının, işlənməsinin və ordu korpusunun kəşfiyyat rəisinə ötürülməsinin təşkil edilməsi.

Düşmənin atəş hazırlığının başlanması ilə müşahidə postları öz yerlərində qalaraq optik və elektron-optik cihazlarla müşahidə aparır. Çoxlu tüstü və tozdan görüntü qəflətən pisləşdiyinə görə taborun kəşfiyyat ehtiyatından düşmənin əsas qruplaşmalarının döyüş düzülüşünə baxmaq üçün mümkün olan rayonlara əlavə müşahidə postları göndərilir.

Düşmən hücumu keçməklə onun radiorabitə vasitələrinin işləmə intensivliyi artır, danışıqlarının radiotutma məzmununa görə düşmənin tərkibini, itkilərini və niyyətini dəqiqləşdirmək olar.

Düşmən müdafiəyə soxularkən ordu korpusunun kəşfiyyat rəisinin göstərişi ilə tabor komandiri RK və REM bölüyünün postlarının yerini ehtiyat mövqelərə dəyişir, fəaliyyətdə olan kəşfiyyat dozoru və yenidən göndərilən kəşfiyyat orqanlarının tapşırıqlarını dəqiqləşdirir. Bu dövrdə kəşfiyyat orqanları öz əsas səylərini düşmən ehtiyatının olma yerlərinin üzə çıxarılmasına və də-

qiqləşdirilməsinə, düşmənin səyyar tələfatvermə vasitələrinin koordinatlarının müəyyənləşdirilməsinə, onun müdafiəyə soxulmuş qruplaşmalarının təminatının dəqiqləşdirilməsinə cəmləşdirir.

Bizim hissələr tərəfindən əks-hücum keçirilərkən kəşfiyyat orqanlarının səyləri yalnız cəbhənin önündə yox, əks-hücumu dəf etmək, düşmənin cəhdlərini vaxtında aşkarlamaqdan ötrü, həm də cinahlara cəmləşdirilir.

Müdafiəyə soxulmuş düşmən məhv ediləndən və müdafiənin ilkin vəziyyəti bərpa edildikdən sonra, tabor düşmənin təkrar hücumu hazırlığını üzə çıxarmağa xüsusi diqqət verməklə, müdafiəyə hazırlıqda olduğu kimi kəşfiyyat aparır.

NƏTİCƏ

Düşmənlə təmas olmadan müdafiəyə keçərkən kəşfiyyat orqanlarının fəaliyyəti üçün əlverişli şərait yaradılmalıdır. Kəşfiyyatın əsas məqsədi düşmən qoşunlarının irəliləməsini vaxtında üzə çıxarmaq, kütləvi qırğın silahlarının olub-olmadığını aydınlaşdırmaqdır.

ƏDƏBİYYAT

1. Taktiki kəşfiyyat – Təlimat
2. Əməliyyat kəşfiyyat – Təlimat
3. Taktiki kəşfiyyat – 2008
4. Qoşun kəşfiyyatı
5. Kəşfiyyat üzrə metodiki vəsait

РЕЗЮМЕ

БОЕВОЕ ПРИМЕНЕНИЕ ОТДЕЛЬНОГО РАЗВЕДОВАТЕЛЬНОГО БАТАЛЬОНА В ОБОРОНИТЕЛЬНОЙ ОПЕРАЦИИ С. ДАШДАМИРОВ

При ведении современных общевойсковых боев, чтобы командиры и штабы смогли правильно оценивать обстановку и принять решения обеспечивающую победу, важно организо-

вать и вести разведку в различных видах боя. Уже в наши дни с развитием современных технологий и увеличением военного потенциала, на фоне динамического изменения характера общевойсковых боев требования к разведке также увеличивается. В статье было рассмотрено организация разведки отдельным батальоном разведки в оборонительном бою, а также специфические (критерии) в период его организации.

SUMMARY

THE USE OF COMBAT BY SPECIAL RECONNOISSANCE BATTALION IN THE DEFENCE OPERATION S. DASHDAMIROV

It is important the correct estimating the enemy condition of commanders and head quarters during the modern combined arms battles and the organization and execution of different types of battles for coming to a decision which provides a victory. Nowadays the development of modern technology and the requirements are increasing which exist in the dynamic feather of combined arms battles changes. In this article was considered the organization of the reconnaissance by the separate battalion of the reconnaissance in a defensive fight and also the specific actions (criteria) during its organization.

DAĞLIQ ƏRAZİDƏ MÜDAFİƏ ZAMANI KƏŞFİYYATIN XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Mayor Elman İBRAHİMOV

SİLAHLI QÜVVƏLƏRİN HƏRBİ AKADEMİYASI

Açar sözlər: kəşfiyyat, müdafiədə kəşfiyyat, kəşfiyyatın xüsusiyyətləri, kəşfiyyatın aparılması, dağ və keçidlər, dağ əməliyyatı, planlama, dağlıq ərazilər, dağlıq şərait, relyef, dağ silsilələri.

Ключевые слова: разведка, разведка в обороне, особенности разведки, ведение разведки, горы и перевалы, горная операция, планирование, горнистая местность, горные условия, рельеф, горные хребты.

Keywords: reconnaissance, reconnaissance in defence, conducting of reconnaissance, conducting of reconnaissance, mountains and posses, mountain operation, planniny, mountains areas, mountains condition, relief, chain of mountains.

Dağlıq əraziyə dəniz səviyyəsindən 500 m-dən artıq mütləq yüksəklikdə yerləşən ərazilər aiddir. Həmin ərazi olduqca dərə-təpəli relyefin, boş sahələrin və gizli girəcəklərin bolluğu, zəif inkişaf etmiş yollar şəbəkəsi və onların çətin keçimlilik qabiliyyəti; meteoroloji şəraitin, dağ çayları və kiçik çayların kəskin rejim dəyişiklikləri, radio və radiotexniki vasitələrin işinə dağların ekran xassəli təsiri, radioaktiv və zəhərləyici maddələrin dar dərələrdə və dərin vadilərdə uzun müddət çöküb qalması ilə xarakterizə olunur. Bütün bunlar kəşfiyyatın təşkilinə və aparılmasına xeyli təsir göstərir, onlar qarşısında duran tapşırıqları yerinə yetirərkən, kəşfiyyat orqanlarının fəaliyyətini əhəmiyyətli dərəcədə mürəkkəbləşdirir. Xüsusilə, böyük çətinliklər kəşfiyyatçılar mürəkkəb iqlim şəraitində hərəkət edərkən və müxtəlif dağ maneələrini dəf etdikləri zaman yaranır.

Dağlarda kəşfiyyatın müvəffəqiyyəti ən çox kəşfiyyatçıların təlim görməsindən, dözümlülüyündən və dağlıq ərazinin xüsusiyyətlərinə əla bələd olmalarından asılıdır. Lakin dağlar kəşfiyyatın aparılmasını yalnız çətinləşdirmir, həm də bəzi hallarda yüngülləşdirir. Onlar kəşfiyyat orqanla-

rının gizlicə hərəkətinə, düşmən arxasına girmələrinə, geniş miqyasda axtarışların, pusquların, basqınların təşkilinə və aparılmasına kömək edir. Hətta kiçik kəşfiyyatçı qrupları düşmənin nüvə basqını vasitələrinə və qərargahlarına qəfil basqınlar etməklə mühüm sənədlər və əsirlər ələ keçirirlər. Bununla əlaqədar olaraq kəşfiyyatı təşkil edərkən diviziya (briqada) qərargahı dağlıq rayonun fiziki-coğrafi xüsusiyyətlərinin kəşfiyyat tapşırıqlarının yerinə yetirilməsinə təsirini son dərəcə diqqətlə nəzərə almalıdır.

Dağların kəşfiyyatın aparılmasına təsir göstərən xüsusiyyətləri mütləq yüksəklik, iqlim, relyefin xarakteri və bitki örtüyü kimi göstəricilərlə xarakterizə olunur.

Dağlıq rayonun dəniz səviyyəsindən mütləq yüksəkliyi, iqlim şəraitini müəyyən edən vacib göstəricidir. Belə ki, yüksəklik hər 100 m artdıqca, havanın temperaturu aşağı düşür, atmosfer təzyiqi 8-11 mm, havanın sıxlığı 1,2% azalır, qar örtüyünün qalma müddəti isə 8-10 gün uzanır.

Aşağı temperaturlar və dağlarda havanın seyrəkləşməsi döyüş və nəqliyyat maşınları mühərriklərinin iş rejiminə xeyli təsir göstərir ki, bu

yanacaq sərfinin və radiatorlarda suyun buxarlanması ilə birlikdə, onların gücünü və hərəkət sürətini azaldır. 2000 m yüksəklikdə insan orqanizmi qanda müəyyən oksigen çatışmazlığı hiss etməyə başlayır, 3000 m-dən artıq yüksəkliklərdə isə məşq keçməmiş kəşfiyyatçıların dağ xəstəliyinə kütləvi yoluxma halları müşahidə olunur. Belə rayonlarda adamların əleyhqazdan istifadə müddəti düzənlikdəki ilə müqayisədə 1,5-2 dəfə qısaldır.

Böyük yüksəkliklərdə gün altında və kölgədə temperatur fərqi bəzən 10°C-yə çatır.

Dağlıq rayonlarda hava həтта bir sutka ərzində, tez-tez baş verən kəskin dəyişikliklərə məruz qalır. Gündüzlə gecənin temperatur fərqi bəzi yerlərdə 10-20°C-yə çatır.

Kəskin temperatur dəyişiklikləri tufan və qarşığılar doğura bilər. Onlar qumsal, yaxud səthin qarla örtüldüyü rayonlarda baş verdikdə, hava adətən xırda qum, toz, qar və dağ süxurları qırıntıları ilə dolur. Bu, müşahidəni, demək olar ki, mümkünə, döyüş texnikasının və şəxsi heyətin hərəkətini isə çox təhlükəli edir.

Kəşfiyyat orqanları bu cür rayonlara göndərildikdə, onların tərkibinə, yalnız fiziki cəhətdən sağlam və məşq keçmiş əsgər və zabitlər daxil edilməli, onlar xüsusi təchizat və isti geyimlə təmin edilməlidir. Həmçinin qar örtüyündən və buludlardan əks olunan güclü işıq və şüaların təsirindən əmələ gələ bilən yanıqlara və korolmaya qarşı tədbirlərin görülməsi məsləhətdir.

Kəşfiyyat orqanlarının fəaliyyətinə dağ çayları böyük təsir göstərir. Onların eni, dərinliyi və axın sürəti havadan və ilin fəslindən asılı olaraq, tez-tez dəyişir. Dağ çayları iti axması ilə xarakterizə olunur. Su səviyyəsi qalxdığı dövrdə dağ çayları həтта üzən texnika üçün ciddi maneəyə çevrilir. Odur ki, çayların üzərindən keçmək ehtiyat, ilkin kəşfiyyat, qabaqcadan və çox diqqətli hazırlıq tələb edir. Çayları qət etmənin ən yaxşı vaxtı su səviyyəsinin minimal olduğu, onun qalxma ehtimalının isə ən az olduğu səhər saatlarıdır.

Dağlarda, əsasən də dumanda və gecə vaxtı səmtləşmək çətinidir. Dəqiq və tez səmtləşməkdən ötrü dağlıq ərazi şəraitinə, müxtəlif səmtləşmə

üsul və vasitələrinə əla bələd olmaq, eləcə də kəşfiyyatçıların müntəzəm məşqi vacibdir.

Səs dalğalarının yayılmasına dağların ekranlayıcı təsiri səs kəşfiyyatının aparılmasını çox çətinləşdirir, onun imkanlarını azaldır və bu səs salan hədəflərin koordinatlarının təyin edilməsində xeyli səhvlərə səbəb olur. Bundan başqa, həmin səhvlərə, meteoroloji şərait müxtəlifliyindən və “səs postları”nın yerləşmə hündürlüyünün fərqiindən irəli gələn səhvlər əlavə olunur.

Topoqrafik xəritələrdə tətbiq edilən böyük kəsmə hündürlüyü və ərazinin relyefi əks etdirilərkən ayrı-ayrı qeyri-dəqiqliklər real məsafələrin xəritədəki ölçülərlə uyğunsuzluğuna, bununla əlaqədar isə hədəflərin koordinatlarının təyin edilməsində səhvlərə səbəb olur. Dağlarda koordinatların təyin edilməsinə adi şəraitdəkilərdən 20-30% çox vaxt tələb olunur.

Dağ relyefi fəaliyyətdə olan kəşfiyyat bölmələri (orqanları) ilə sabit radiorabitənin təşkilinə və saxlanmasına xeyli dərəcədə təsir göstərir. Ultraqısa və daha qısa dalğalarda radiorabitə məsafəsi, düzənlikdəkindən olduqca azdır. Dağlarda daha əlverişli rabitə şəraiti, radiostansiyalar ərazinin ən yüksək nöqtələrində, yaxud üzü bir-birinə sarı yamaclarda yerləşərkən yaranır. Yüksəkliklərdən etibarlı rabitənin təmin edilməsi üçün aralıq radiostansiyalar vasitəsilə retranslyasiyanın təşkili, eləcə də yönəldilmiş antenlərdən istifadə etməklə radiosəmtlərə görə rabitənin tez-tez tətbiqi tələb oluna bilər.

Ərazinin avtomobil və motosikllər üçün məhdud keçilə bilinməsi səbəbindən səyyar rabitə vasitələri dağlarda həmişə geniş tətbiqini tapa bilməz. Dağlıq ərazidə effektiv rabitə vasitəsi helikopterlər və işıq-siqnal vasitələri (bayraqçıqlar, fənərlər, fişənglər, işıq-siqnal aparatları) ola bilər.

Dağlar nüvə silahından qorunmağa xeyli təsir göstərir. Kəşfiyyatı təşkil edərkən nəzərə alınmalıdır ki, zərbə dalğası, nüfuzədi radiasiya və işıq şüasından tələfat zonaları, dağlıq ərazidə düzənlikdəkindən daha mürəkkəb görünüşə və başqa ölçülərə malikdir.

Dağlarda müdafiə zamanı kəşfiyyat, adi tapşırıqların yerinə yetirilməsindən başqa, hücum üçün hər bir mümkün istiqamətdə düşməni qruplaşma-

sının tərkibini və dağlarda fəaliyyət hazırlığını, dolanma və sızıb keçmə dəstələrini, hava desantlarının tərkibini və hərəkət istiqamətlərini düşmən qoşunlarının hərəkət marşrutlarının daşınma və təxliyyə yollarının keçimlilik imkanlarını və zəif yerlərini, eləcə də güclü yağışlarda, dağlarda qar əriyərkən və hidrotexniki qurğular düşmən tərəfindən partladılan zaman birliyin müdafiə zolağında daş və qar uçqunları, sel axınları və ərazini su basma mümkünlüyünü müəyyənləyir.

Birliyin əsas kəşfiyyat səyləri düşmən hücumu üçün mümkün istiqamətlərdə cəmləşdirilir.

Xüsusi kəşfiyyat orqanları və kəşfiyyat qrupları aşırım, dar dərə, çaylardan keçid və yol qovşaqları rayonlarına göndərilir. Onlar həm müdafiənin hazırlanması zamanı, həm də müdafiə əməliyyatı əsnasında düşmən arxasında kəşfiyyat məlumatları əldə edilməsinin effektiv vasitələridir.

Döyüş maşınlarında kəşfiyyat dəstələri və kəşfiyyat dozorları, hərəkətləri üçün mümkün istiqamətlərdə fəaliyyət göstərilir. Döyüş texnikası

üçün keçilməz istiqamətlərə onlar piyada qaydada göndərilirlər. Həm hücum hazırlaşma zamanı, həm də hücumda düşmən döyüş düzülüşlərində xeyli aralıqların olması, eləcə də dağlıq ərazinin qoruyucu xüsusiyyətləri kəşfiyyat dəstə, dozor və qruplarının kəşfiyyat obyektlərinə doğru hərəkətinə imkan verir.

Dağlıq ərazidə müdafiənin ön xətti qarşısında, cinahlarda, dayaq məntəqələri arasındakı aralıqlarda və arxada bütün ərazinin müşahidəsini təşkil etmək üçün müşahidə postlarının sayının artırılması zərurəti yaranır. Müşahidə postlarını hakim yüksəkliklərdə yerləşdirməklə müşahidə sistemi çoxqatlı qurulur.

Müşahidə məntəqələri və postlarından müşahidənin çətin olduğu, yaxud mümkün olmadığı sahələrdə, xüsusi ilə düşmənin dolanma dəstələrinin ehtimal olunan hərəkət istiqamətlərində pusqular qurulur və helikopterdən istifadə edilir.

Radio və səs kəşfiyyat bölmələri adətən üzü düşməyə sarı yüksək yamaclarda yerləşdirilir. Şə-

raitdən və ərazinin xarakterindən asılı olaraq, müşahidə postları yüksəkliklərin arxa yamaclarında kiçik sığınacaqların arxasında yerləşə bilər. Səs kəşfiyyat postları imkan daxilində eyni hündürlük səviyyəsində açılır.

Hərəkət edən yerüstü hədəfləri aşkarlama radiolokasiya stansiyaları vadi və dərələrdə ərazinin kifayət qədər müşahidə edildiyi sahələrdə, hakim yüksəkliklərdə və tam təhlükəli istiqamətlərdə yerləşdirilir.

Dağlarda müdafiənin xüsusiyyətlərindən biri - atəş pusqularının geniş tətbiq olunmasıdır. Onlar o istiqamətlərdə quraşdırılır ki, orada müdafiəyə gizli yaxınlaşma yerlərindən istifadə etməklə düşmənin irəliləməsi mümkündür. Pusqular eləcə də cinahlarda və müdafiənin dərinliyində tətbiq oluna bilər.

Müdafiədə kəşfiyyata dağlarda təbii şəraitdən başqa, düşmən qoşunlarının hücumu üçün əlçatan istiqamətlərin olması, onun müdafiə zolağının eni, döyüş düzülüşünün tərtibi, müdafiə döyüşünü aparma xarakteri və düşmən qoşunlarının hücum xüsusiyyətləri xeyli təsir göstərir.

Kəşfiyyatın əsas səyləri düşmən hücumu üçün əlverişli istiqamətlərdə, eləcə də onun müdafiə olunan qoşunlarının yandan ötür keçməyi istiqamətlərdə cəmləşdirilir.

Adi tapşırıqların həlli ilə yanaşı, dağlarda kəşfiyyat qoşunları müdafiəyə keçərkən bunları müəyyənləşdirir:

- düşmənin müdafiə olunan hissələrinin çətin keçilə bilən dağlıq ərazi ilə, cinahlardan (yandan) ötür keçməklə fəaliyyəti üçün dəstələr yaratmaq imkanlarını;

- düşmənin yerləşmə yerində, onun qoşunlarının diviziyasının (briqadanın) müdafiə zolağına irəliləyə biləcəyi yolların olmasını və vəziyyətini, həmin yolların buraxıcılıq qabiliyyətini və ən zəif yerlərini;

- qoşunların hücum üçün açılma xətlərinin düşmən tərəfindən hazırlanmasını;

- güclü yağışlarda, dağlarda qar (buz) əriyəndə və ya düşmən hidrotexniki qurğuları partladan zaman arxa bölmələri və orqanlarının müdafiə rayonlarını subasma imkanlarını.

Dağlarda müdafiə zamanı, qoşunlarımızın arasında taktiki aeromobil və təxribatçı kəşfiyyat qruplarından istifadə ilə əlaqədar imkan və niyyətlərini müəyyən etmək məqsədilə, düşmənin nəqliyyat helikopterləri və atəş dəstəyi helikopterlərinin aşkarlanması mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Düşmən qoşunlarının dar dərələrə, aşırımlara çıxma vaxtını müəyyənləşdirmək, habelə dağıdılmaları nəticəsində onun yerləşmə yerində uçqunlar, qalaqlar, subasmalar əmələ gətirə və bununla da, onun qoşunlarının manevr və hərəkətini çətinləşdirib, ən mühüm obyektləri nüvə, kimyəvi və adi silahla tələfata uğratmaq üçün əlverişli şərait yarada bildiyi obyektləri aşkarlamaq olduqca vacibdir.

Dağlarda geniş müdafiə cəbhəsi, döyüş əməliyyatlarının istiqamətlərə görə aparılması, müdafiə olunan qoşunların döyüş düzülüşlərində böyük aralıqların, həm də açıq cinahların olması birləşmədə (hissədə) kəşfiyyat qüvvə və vasitələrinin bölüşdürülməsini əvvəlcədən müəyyən edir.

Bir qayda olaraq, korpus müdafiə sistemi üstün yüksəklikləri tutmaqla və ön xətt qarşısında, cinahlarda, dayaq məntəqələri arasında, birləşmələrin və hissələrin döyüş düzülüşü dərinliyində görünməyən ərazi sahələrinin minimuma endirilməsi hesabına həyata keçirilir. Bununla əlaqədar, müşahidə postlarının (müşahidəçilərin) sayı xeyli artır. Çətin keçilə bilən ərazi istiqamətlərində (sahələrində) yerüstü müşahidədən başqa, hava kəşfiyyatı da aparılmalıdır.

Dağlarda müdafiə zamanı axtarış və pusqular geniş tətbiqini tapacaq. Onlar hücumun hazırlanmasında olduğu kimi təşkil edilir.

Düşmən tərəfindən, istiqamətlərə görə hücum üçün qoşun qruplaşmalarının hazırlanması, qruplaşmalar arasında tutulmamış aralıqların olması və əlverişli maskalanma şəraiti müdafiə olunan qoşunlara kəşfiyyat, döyüş və əlahiddə kəşfiyyat dozorları, eləcə də kəşfiyyat dəstələri ilə hələ düşmən hücumu başlanana qədər kəşfiyyat aparmaq imkanı verir. Bir qayda olaraq, onlar piyada qaydada fəaliyyət göstərə bilərlər. Lakin nisbətən əlverişli ərazidə açıq cinahlarda briqadanın kəşfiyyat dəstəsi tərəfindən kəşfiyyat aparılarkən ştat

döyüş maşınlarından və nəqliyyat vasitələrindən istifadə oluna bilər. Bundan əlavə, buna bənzər şəraitlərdə kəşfiyyat dəstəsini ordu aviasiyası helikopterləri ilə gücləndirmək məqsədəuyğundur. Şəraitdən asılı olaraq kəşfiyyat orqanları öz hissələrinin yerləşmə yerinə düşmən hücumu başlanana qədər qayıda, yaxud onun yerləşmə yerində qalıb, kəşfiyyat aparmaqda davam edə bilərlər.

Düşmən haqqında məlumatlar əldə edilməsinin effektiv vasitəsi aşırım, yol qovşağı, dar dərə və keçid rayonlarına göndərilən kəşfiyyat qruplarıdır. Kəşfiyyat qrupları piyada qaydada fəaliyyət göstərəcəkdir. Onların düşmən arxasına helikopterlərdə göndərilməsi məqsədəuyğundur.

NƏTİCƏ

Radio və radiotexniki kəşfiyyat bölüyündən istifadəni planlaşdırarkən, ehtiyat mövqelərə maneənin çətinliyi nəzərə alınmalıdır. Odur ki, müdafiə döyüşü gedişində dağıdılan qar, yaxud dağ uçunları altında qalan, su basa bilən marşrutlardan yayınmaq lazımdır.

ƏDƏBİYYAT

1. Ведение разведки в наступательных операциях общевойсковых объединений
2. “Qoşun qruplaşması (ordu korpusu, briqada) əməliyyatlarında kəşfiyyatın əsasları”, 2014
3. Еременко Ф. И., Николаев Н. С., Тумас В.А. Тактическая разведка. Москва, Воениздат, 1968
4. С. И. Перминов. Войсковые разведчики. М., Воениздат, 1962

РЕЗЮМЕ

ОСОБЕННОСТИ РАЗВЕДКИ ПРИ ОБОРОНЕ В ГОРНОЙ МЕСТНОСТИ Э. ИБРАГИМОВ

При ведении современных общевойсковых боев, чтобы командиры и штабы смогли правильно оценивать обстановку и принять решение обеспечивающую победу, важно органи-

зовать и вести разведку в различных видах боя. Уже в наши дни с развитием современных технологий и увеличением военного потенциала, на фоне динамического изменения характера общевойсковых боев требования к разведке также увеличивается.

В статье расследовано действия по организацию разведки и уяснено специфические моменты обороны боя дивизии.

SUMMARY

THE FEATURES OF RECONNAISSANCE IN THE DEFENCE IN THE MOUNTAINS E. IBRAHIMOV

It is important the correct estimating the enemy condition of commanders and head quarters during the modern combined arms battles and the organization and execution of different types of battles for coming to a decision which provides a victory. Nowadays the development of modern technology and the defence in the brigade requirements are increasing which exist in the dynamic feather of combined arms battles changes.

In the article it has been explained the organization and characteristics of reconnaissance on the activities and specific points at

AVIASİYANIN QURU QOŞUNLARI İLƏ QARŞILIQLI FƏALİYYƏTİ, BU FƏALİYYƏTİN TƏŞKİLİ VƏ İDARƏ EDİLMƏSİ

Mayor Ruslan MƏMMƏDOV

SİLAHLI QÜVVƏLƏRİN HƏRBİ AKADEMİYASI

Açar sözlər: atəş dəstəyi, aviasiyanın qarşılıqlı fəaliyyəti, aviasiya və quru qoşunları, qarşılıqlı fəaliyyət, quru qoşunları ilə qarşılıqlı fəaliyyət, qarşılıqlı fəaliyyətin təşkili, qarşılıqlı fəaliyyətin idarə edilməsi.

Ключевые слова: огневая поддержка, взаимодействия авиации, авиация и сухопутные войска, взаимодействия, взаимодействия с сухопутными войсками, организация взаимодействия, управления взаимодействиями.

Keywords: fire supper, avistion mutual activity, aviation and land forces, mutual activity, land forces mutual activity, organization of mutual activity, management of mutual activity.

Qabaqcıl dövlətlərin nizamnamələrində və təlimatlarında qeyd olunur ki, Silahlı Qüvvələrin heç bir növü sərbəst şəkildə döyüşdə qələbəyə nail ola bilməz. Bununla birgə qeyd olunur ki, müasir döyüşlərin aparılması zamanı quru qoşunları və aviasiya öz tapşırıqlarını yalnız sıx qarşılıqlı əlaqədə yerinə yetirə bilər. Bunun üçün isə vahid fəaliyyət planına riayət etmək və dayanıqlı rabitəni təmin etmək lazımdır. Vahid plana riayət etmək və dayanıqlı rabitəni təmin etmək, xüsusilə bilavasitə aviasiya dəstəyi zamanı gərəklidir.

Ümumi fikirdə bilavasitə aviasiya dəstəyi aviasiyanın həmləedici fəaliyyəti kimi qəbul edilir. Bu fəaliyyət öz quru qoşunlarının ön xəttinin yaxınlığındakı düşmən məntəqələrinə, canlı qüvvə və zirehli texnikasına qarşı aparılır. O, ilk növbədə müdafiə və hücum döyüşünün müqəddəratını həll edən quru qoşunlarının vasitələri ilə məhv edilə bilməyən hədəfləri havadan endirdiyi zərbələrlə məhv edir. Bu halda taktiki aviasiya quru qoşunları komandirlərinin təyin etdiyi hədəflərə zərbə

endirir və mütləq şəkildə taktiki aviasiyanın fəaliyyəti quru qoşunlarının fəaliyyəti ilə sıx bağlı olmalıdır. Yerə və vaxta görə dəqiq olmayan hücumlar öz qoşunlarımıza zərər vura, təyyarələrin itkisinə gətirib çıxara bilər. Bu səbəbdən də bilavasitə aviasiya dəstəyini döyüş sahəsində aviasiyanın quru qoşunları ilə taktiki qarşılıqlı fəaliyyətin mühüm sahəsi hesab etmək olar.

Çoxsaylı təlimlərin, lokal müharibələrin və hərbi konfliktlərin nəticələrini analiz edib öyrənərkən bu nəticəyə gəlmək olar ki, aviasiya və quru qoşunları arasında qarşılıqlı fəaliyyətin yüksək effektivliyinə quru qoşunlarının istəyinə aviasiyanın sürətli reaksiya verməsi, döyüşün həlledici mərhələsində vacib istiqamətlərdə əsas qüvvələrin vaxtında cəmləşməsi, tanklara və zirehli texnikaya qarşı dəqiq zərbələrin endirilməsi ilə nail olunur.

Quru qoşunlarının hava dəstəyi istəyinə aviasiyanın reaksiyası üçün təxmin edilən vaxt barədə sualları araşdırdıqda aşkar olunur ki, bu vaxt mü-

haribələr arasında ən az Vyetnam döyüşlərində qeydə alınıb. Bu müddət 30-45 dəqiqə təşkil edir və qeyd olunan formada paylanılırdı: hava istəyinin qəbul olunub qeydə alınmasına 5 dəqiqə; idarəetmə orqanlarında hava dəstəyi istəyinin qəbulu və təsdiq olunması 5-10 dəqiqə; istəyin aviasiya hissəsinə ötürülməsinə isə 5 dəqiqə. Qalan vaxt isə təyyarənin qalxmasına, hədəfə tərəf uçuşa və hücum sərəf olunurdu.

$$T_{dt} = T_{ist} + T_{təs} + T_{av.is.öt} + T_{uç} + T_h$$

Xarici mətbuatdan alınan məlumatlara görə, XX əsrin ortalarında NATO-nun birləşmiş silahlı qüvvələrinin Cənubi Avropadakı təcili bilavasitə hava dəstəyi istəkləri adətən çox gec yerinə yetirilirdi. Bir qayda olaraq, hava dəstəyi istəyinə baxılması təsdiq olunmasından 40-90 dəqiqə sonra həyata keçirilirdi. Mənim fikrimcə bu müddətin qısaldılması ilə quru qoşunlarının bilavasitə hava dəstəyi istəyinə aviasiyanın sürətli reaksiya verməsi üçün bir sıra yollar vardır. Bu istiqamətdə həyata keçiriləcək daha perspektivli tədbir bilavasitə aviasiya dəstəyi verən təyyarələrin bazalaşmanı öz qoşunlarımızın cəbhə xəttinə yaxınlaşması, təyyarələrin döyüş uçuşuna hazırlıq vaxtının azalması və ekipajın başqa tapşırıqları yerinə yetirməsi üçün yeni taktiki fəaliyyətin tətbiq olunması ola bilər.

Ümumi araşdırmalarımın belə nəticəyə gəlmək olar ki, yuxarıdakı tapşırıqları yerinə yetirə bilmək üçün müasir təyyarələrə daha çox üstünlük vermək lazımdır. İndiki zamanda bu tələblərə Silahlı Qüvvələrimizdə geniş istifadə etdiyimiz SU-25 tipli hücumçu və MİQ-29 tipli çoxməqsədli cəbhə qırıcı təyyarəsi cavab verə bilər. Xüsusilə də, SU-25 tipli təyyarənin qalxış-eniş xüsusiyyətləri ona təmas xətti yaxınlığında səhra aerodromlarında yerləşməyə imkan verir. Hava dəstəyi istəyinin yerinə yetirilmə vaxtını azaltmaq üçün optimal variantlardan biri də təyyarələri uçuşda yenidən başqa hədəfə tuşlamaq və ya havada növbə vəziyyətindən zərbə endirilməsinin tətbiqi ola bilər.

NATO-nun rəhbər sənədlərində göstərilir ki, bilavasitə hava dəstəyi verilən zaman taktiki aviasiya

ya tam gücü ilə istifadə olunmalı və öz tapşırığını qarşıya çıxan çətinliyə baxmadan, sərəf olunan güc və vasitələrlə yerinə yetirməlidir. Bu tələblərin qoşunların təlim və məşqləri zamanı praktiki həyata keçirilməsinə xüsusi diqqət yetirilməlidir. Təlimlərin keçirilməsi zamanı döyüş fəaliyyətinin (hücum və ya müdafiə olmasından asılı olmayaraq) mühüm anlarında bilavasitə aviasiya dəstəyinə taktiki aviasiyanın uçuşunun çox hissəsinin ayrılması planlaşdırılmalıdır. Uçuş resursunun böyük hissəsinin – 50%-60%-nin yaxın tapşırığa, 30-40%-nin sonrakı tapşırığa və 10%-ə qədərini ehtiyata paylaşdırılması məqsədəuyğundur ki, bu da müasir döyüşün planlanması ilə düz mütənasibdir.

Xarici mətbuatda qeyd olunduğu kimi, yeni təyyarələrin döyüş imkanlarının yüksəlməsi, hissə və birləşmələrin döyüş dəstəyində ordu aviasiyasının rolunun artmış olmasına baxmayaraq, bu illərdə NATO təlimlərində quru qoşunlarının bilavasitə aviasiya dəstəyini göstərməsi üçün taktiki aviasiyanın təyyarələrinin uçuş sayının artması tendensiyası müşahidə olunur. 1975-ci ildə bu tapşırığın Amerika ordusunun marağ dairəsində yerinə yetirilməsi üçün sutkada 150-180 təyyarə ayrılırdısa, 1977-ci ildə bu 220-280 uçuş olub. Avropa ordularında ordu korpuslarının bilavasitə aviasiya dəstəyi üçün uçuş resursu 25-30% artırılmışdı. Bununla birgə, birinci eşelon briqadasının döyüşdə dəstəklənməsi üçün təyyarə uçuşlarının sayı da artırılıb. Taktiki aviasiyanın quru qoşunlarının gecə döyüş fəaliyyətindəki rolu da nəzərə çarpacaq dərəcədə artmışdı. Bu təyyarələri günün qaranlıq vaxtında hədəfə dəqiq çıxarmaq və onları effektiv məhv etmək tətbiq olunan müasir tədbirlər və yeni texnologiyalar sayəsində mümkün olmuşdur.

Ümumqoşun döyüşündə taktiki aviasiyanın artan önəmini nəzərə alsaq, belə düşünmək olar ki, Hərbi Hava Qüvvələri və quru qoşunları əməliyyatlarda birgə fəaliyyət göstərdiyi halda, aviasiya yalnız ümumi komandanlığın mövcud olması halında uğurlu fəaliyyət göstərə bilər. Bu baxımdan mənə elə gəlir ki, quru qoşunları və hərbi hava qüvvələrinin birləşmiş komanda məntəqəsinin yaradılması və ya onların qərargahlarının bir-birlərinin yanında yerləşdirilməsi daha məqsədəuyğun

olmalıdır. Bu zaman aviasiya ilə quru qoşunları arasında təşkilatlanmış dayanıqlı əlaqə və onların yer və vaxta görə fəaliyyətlərinin razılaştırılması üçün müsbət şərait yaranır.

Hər bir korpusa əməliyyat planından və şəraitindən asılı olaraq aşağı qərərgahdan gələn istəyə görə təyyarə uçuşları sayı təyin oluna bilər. Briqadanın taborlarından gələn planlı istəklər yuxarı səviyyələr tərəfindən dəqiqləşdirilir və öyrənilir. Bundan sonra bu plan aviasiya döyüş fəaliyyətlərini idarəetmə mərkəzinə ötürülür və burada hava dəstək planı aşağıdakılara nəzərən detallı şəkildə planlaşdırılır. Bunlar: güc və vasitələr; aviasiya hissə və bölmələri arasında təyyarə uçuş sayının paylanması; uçuş marşrutu və eşelonunun təyin olunması; düşmənin güc və vasitələrinin göstərilməsi və sairidir.

Aviasiyanın döyüş fəaliyyətlərinin idarəetmə mərkəzinin qərarı tabeçiliyində hissə və bölmələri olan komandirlərə və bilavasitə aviasiya dəstəyi mərkəzinə çatdırılır. Tapşırığı almış komandir döyüş qrupu heyətini, uçuşun marşrutunu və profili-

ni, döyüş heyətinə tapşırığı, döyüş yükünü, qarşılıqlı fəaliyyəti və digər sualları dəqiqləşdirir. Bundan əlavə o, aviasiya texnikasının və ekipajın uçuşa hazırlığını təşkil edir. Bölmənin və ya hissənin hazırlığı barədə komandir aviasiya döyüş fəaliyyətlərini idarəetmə mərkəzinə məruzə edir.

Təyyarənin qalxışından sonra qrup komandirləri aviasiyanın döyüş fəaliyyətlərinin idarəetmə mərkəzi ilə rabitə əlaqəsi yaradır. Mərkəzdən uzaqlaşma səviyyəsinə görə isə idarəetmə və məlumatlandırma mərkəzi ilə, ön xətt tuşlama postu və ön xətt aviatuslayıcı ilə rabitə əlaqəsi qurur. Bu ardıcılığa daim riayət olunur, lakin döyüş şəraitinə görə dəyişə bilər. Məsələn: aerodrom ön xəttə yaxın olduğu halda, aviasiyanın döyüş fəaliyyətlərinin idarəetmə mərkəzi qrupun idarə edilməsini digər idarəetmə hissələrinə ötürmədən birbaşa ön xətt aviasiya tuşlayıcısına ötürə bilər.

Qoşunların təcili hava dəstəyi istəyi aviasiya dəstəyi mərkəzi tərəfindən araşdırılır. Hava dəstəyi istəyi ona aviasiya idarəetmə orqanlarının ra-

bitə xətti ilə çatdırılır. Hava dəstəyi istəklərini tabo, briqada qərargahları hərbi hava qüvvələri zabiti vasitəsi ilə göndərilər (ön xətt aviasiya tuşlayıcısı, taktiki aviasiya idarəetmə qrupu rabitə zabiti), həmin hissə və bölmələrin komandirlərinə bilavasitə hava dəstəyini planlamasına və təşkilinə kömək edirlər.

Yaranmış şəraitdən asılı olaraq təcili hava dəstəyi istəyi 2 əsas istiqamət üzrə həyata keçirilir:

- ön xətt aviatuslayıcı-təyyarə retranslyator – aerodromda uçuşa və ya havada növbə vəziyyətində hazır olan təyyarələrin növbətçi hissəsi;
- ön xətt aviatuslayıcı – növbətçi hissəsi.

Öz komanda məntəqəsindən icazə aldıqdan sonra həmləedic təyyarələr tapşırığın icrasına başlayır. Onlar ön xətt aviatuslayıcının və ya tuşlama məntəqəsinin cavabdehlik sahəsinə girirlər, onların məlumatlarına görə hədəfi aşkar edib onlara zərbə endirirlər, nəticə barədə məruzə edib, enmə aerodromuna və ya təyyarədə mövcud olan yancaq və silah ehtiyatı imkan verirsə, havada gözləmə sahəsinə istiqamət götürürlər. Qeyd etmək istəyirəm ki, təcili hava dəstəyi üçün bölmə və hissələrdə ayrılmış uçuş limiti yalnız birləşmiş birgə fəaliyyət mərkəzinin icazəsi ilə həyata keçirilir.

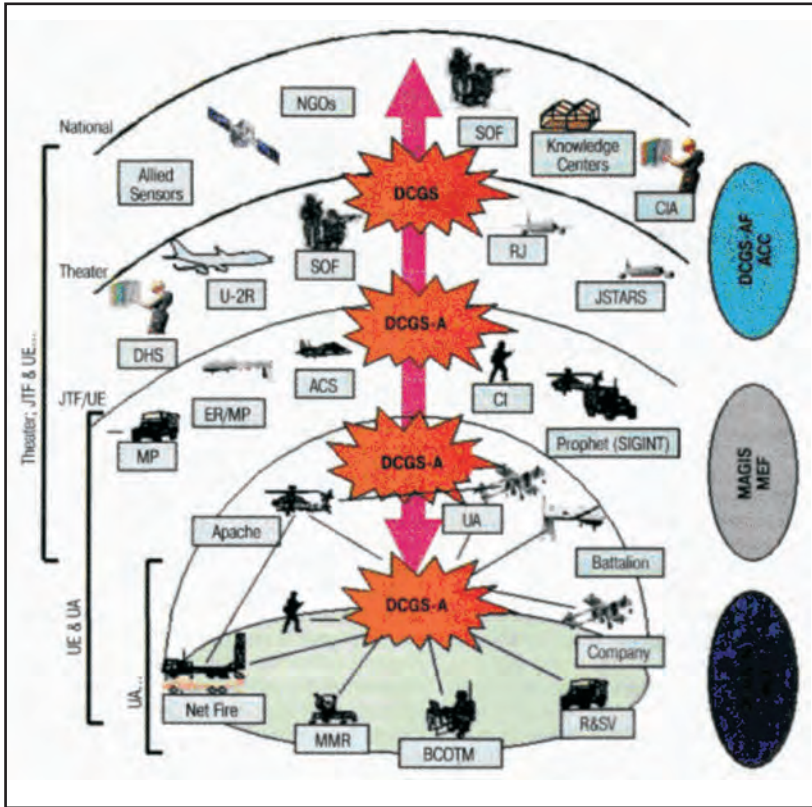
Aviasiyanın tək quru qoşunları ilə deyil, həm də digər qoşun növləri ilə qarşılıqlı fəaliyyət sistemində ən önəmli diqqəti onun ən aşağı bölməsinə, xüsusilə ön xətt aviasiya tuşlayıcısına yönəltmək lazımdır. Səbəb odur ki, ön xətt aviasiya tuşlayıcısı hal-hazırda döyüşdə taktiki aviasiya ilə quru qoşunları arasında birbaşa əlaqələndirici hissə olaraq fəaliyyət göstərir. Bu səbəbdən onların seçilməsinə və hazırlığına xüsusi diqqət yetirilməlidir. Onlar aviasiyanın taktiki fəaliyyətini deyil, həm də ümumqoşun döyüşlərinin ümumi xüsusiyyətlərinin bütün detalları barədə geniş məlumatla sahib olmalıdırlar. Onlar hücum və müdafiə döyüşlərinin xarakterini yaxşı bilməklə döyüş fəaliyyəti rayonunun xüsusiyyətini dəqiq təsvir etməklə, quru qoşunları bölmələrinin komandirləri ilə birlikdə düşmənin atəş vasitələrinin və zərbə gücünün cəmlənmə və hərəkət zamanını vaxtında aşkar edəcək və onların məhvi üçün öz aviasiya bölmələrinə məlumat verəcəklər.

Taktiki aviasiyanın hədəfə yönəldilməsi yerdə (səngərdə, tankda, ZTR və s.) və ya havada (təyyarə və ya helikopterlə) fəaliyyət göstərə bilən ön xətt tuşlama postlarına və ya ön xətt aviasiya tuşlayıcılarına həvalə edilir. Bunun üçün onlar optik və infraqırmızı, radiolokasiya və lazer hədəf aşkarlayan, müşahidə edən müxtəlif vasitələr və texnikalarla təchiz olunur.

Bilavasitə aviasiya dəstəyinin öz qoşunlarımızın döyüş düzülüşünün yaxınlığındakı düşmən hədəflərinə endirildiyini nəzərə alsaq, aviasiya və quru qoşunlarımızın dəqiq qarşılıqlı fəaliyyətini və öz qüvvələrimizə təsadüfi zərbələrin endirilməsinə yol verməmək üçün ordumuzda, xüsusilə birinci eşelon qüvvələrinin işarələnməsinə böyük diqqət yetirilməsi xüsusi önəm kəsb edir. Bunun üçün xarici ordularda elektron-optik və işıq-texniki vasitələr vardır ki, bizim orduda da bu tip vasitələrin istifadə olunması və inkişaf etdirilməsi vacibdir. Ön xəttin işarələnməsində hazırkı dövrdə quru qoşunlarımızın hissə və bölmələrinin komandirlərinin cavabdeh olması mütləqdir. Bununla yanaşı, komandirlərin əsas diqqəti düşmən kəşfiyyat vasitələrindən masalanmanın mütləqliyinə yönəlir.

Ön xətdən kənardakı qarşılıqlı fəaliyyətin təşkili zamanı taktiki aviasiyanın təyyarələrini öncə quru qoşunlarımızın raket-artilleriya (onların düşmənin döyüş düzülüşünə zərbə endirməsi zamanı), zenit-raket və zenit-artilleriya (düşmən aviasiyasının uçuşu zamanı) silahlarından təhlükəsizliyini təmin etmək lazımdır. Bu səbəbdən quru qoşunları komandiri tabeçiliyindəki bölmənin bu və ya digər atəş vasitələrindən atəş açmağa komanda verməmişdən və ya yuxarı komandanlıqdan atəş dəstəyi istəməmişdən əvvəl qərarını hərbi hava qüvvələri zabiti ilə razılaşdırmalıdır. Bu zaman isə ön xətt aviatuslayıcısı quru qoşunları bölməsinin komandirlərinin köməyi ilə düşmənin hava hücumundan müdafiə qüvvələrinin güc və vasitələrini izləyərək öz təyyarələrinin ekipajlarına xəbər verir və lazım gəldikdə quru qoşunlarımızın atəş vasitələri ilə susdurur və ya məhv edir.

Aviasiyanın döyüş meydanında qoşunlar ilə qarşılıqlı fəaliyyəti zamanı taktiki aviasiyanın bölmə və hissələrindəki quru qoşunlarımızın rabitə za-

bitinə böyük önəm verilir. Onlar aviasiya hissə və bölmələrinin komandirlərini döyüş meydanındaki vəziyyət, qoşunlara verilmiş tapşırıqlar və komandirlərin qərarları barədə məlumatlandırır. Bundan əlavə, aviasiya hissə və bölmələrindəki rəhbər təzabları aviasiyanın quru qoşunlarının hissələri və ordu aviasiyasının bölmələri ilə qarşılıqlı fəaliyyətinin qaydasını dəqiqləşdirir və razılaşıdır.

Gələcək müharibələrin döyüş manevri və dəqiq atəş xüsusiyyəti, bütün atəş dəstəyi vasitələrinin kompleks tətbiqi, müxtəlif uçuş aparatları və hava hücumundan müdafiə vasitələrinin zənginliyi və hər iki tərəfin radiomaneələr tətbiqi aviasiya ilə quru qoşunları arasında qarşılıqlı fəaliyyəti çətinləşdirir. Bu səbəbdən də qarşılıqlı fəaliyyətin forma və metodlarını inkişaf etdirmək lazımdır.

Qarşılıqlı fəaliyyət əməliyyat planları, təlimatlar, nizamnamələr, əmrlər əsasında həyata keçirilməli və bir çox idarəetmə orqanlarından keçərək təşkilatlanmalıdır ki, bu da taktiki aviasiyanın avtomatlaşdırılmış idarəetmə sistemlərinin bir hissəsi olmalıdır. Onlar hərbi fəaliyyəti meydanında

açılmalı və quru qoşunları ilə etibarlı və hər şəraitə uyğun qarşılıqlı fəaliyyəti təmin etməlidir. Bu halda hər şəraitə uyğunluq təchizat imkanlarının transportabelli olması və vasitələrin imkanlarının tələblərə cavab verməsidir. Etibarlılıq isə konstruksiyanın etibarlı olması və digər vasitələrlə qarşılıqlı iş qabiliyyətidir.

İdarəetmə orqanlarının qarşılıqlı fəaliyyətinin təşkilatlanması bütün vəziyyətlərdə fəaliyyət qabiliyyətini itirməməsini nəzərə alınmaqla qurulmalıdır. Onun bir hissəsinin sıradan çıxması ilə qarşılıqlı fəaliyyət prosesi tam pozulmur. Yer komanda məntəqələrinin sıradan çıxdığı xüsusi hallarda NATO dövlətlərində olduğu kimi, Silahlı Qüvvələrin birləşmiş komandanlığının hava komanda məntəqəsini istifadə etmək olar.

Hərbi fəaliyyəti meydanında quru qoşunları və hərbi hava qüvvələri komandanının məruzələri əsasında ümumi qarşılıqlı fəaliyyətin qaydası Silahlı Qüvvələrin baş qərargahı tərəfindən təyin olunur. Onun qərarı əsas əməliyyat planında əks olunur. Döyüş fəaliyyətinin ümumi qərarı əsasında baş komandan təbəçiliyində olan aviasiya qüvvələrini növbəti əsas tapşırıqların həlli üçün planlayır: havada üstünlüyün əldə edilməsi; döyüş fəaliyyəti rayonunun əldə olunması; bilavasitə aviasiya dəstəyi; taktiki kəşfiyyat və taktiki hava daşımaları.

Hərbi fəaliyyəti meydanında hərbi hava qüvvələri komandanının əsas əməliyyat orqanı taktiki aviasiya idarəetmə mərkəzidir. Orada aviasiyanın bütün idarəetmə orqanı toplanır. Burada aviasiyanın tətbiqi haqda qərar qəbul olunur, quru qoşunlarının istəyinə görə qüvvələr bölünür, hava əməliyyatları və ayrıca təyyarə qrupu uçuşları planlanır.

Aviasiyanın əsas tapşırıqlarını yerinə yetirmək üçün döyüş fəaliyyətinin əsas əməliyyat planına uyğun olaraq mərkəz, təyyarə qruplarının hissə və bölmələrini təyin edir. Hərbi fəaliyyət teatrındaki

quru qoşunları komandanlığı əməliyyat komanda mərkəzi ilə sıx əlaqədə işləyir.

Bildiyimiz kimi, aviasiya dəstəyi quru qoşunları qərargahında planlanır və o, təcili və planlı şəkildə ola bilər. Planlı istək briqada və daha yuxarı səviyyədə olur, quru qoşunlarının əməliyyat xətti üzrə göndərilir. Onlar yuxarı qərargahın göstərişi ilə briqadanın, korpusun döyüş və əməliyyatlarında həll edilməsi gərəkən tapşırıqların əsasında təşkil olunur.

Əməliyyat komanda mərkəzində bu istəklər analiz edilir, hərbi fəaliyyəti meydanında Silahlı Qüvvələrin qərargahı ilə razılaşdırılır, quru qoşunları komandanı ilə təsdiq edilir və aviasiyanın idarəetmə mərkəzinə göndərilir. Burada hərbi fəaliyyətləri meydanında hərbi hava qüvvələri komandanı tərəfindən təsdiq olunmuş aviasiyanın tətbiqi planı hazırlanır. Planda hava daşımaları və hava kəşfiyyatı üçün bilavasitə aviasiya dəstəyinə ayrılmış hissələr, bölmələr, ekipajlar və onların hazırlıq müddəti, uçuş sayı və vaxtı, hədəf xarakteri göstərilir. Qırıcı, nəqliyyat və kəşfiyyat aviasiya hissələrinin komandirlərinə aviasiyanın idarəetmə mərkəzi tərəfindən tapşırıqlar qoyulur. Lazım olduğu zaman bu mərkəzdə hava daşımalarının idarəetmə mərkəzi də yaradıla bilər. Hansı ki, qoşunların və yüklərin hava ilə daşınmasının planlaması və təşkilatlanması ilə məşğuldur. Yalnız bir neçə şərtlərdə hava daşımaları plansız həyata keçirilə bilər.

Quru qoşunlarının birləşmə, hissə və bölmələrinin təcili bilavasitə hava dəstəyi və hava kəşfiyyatı istəkləri aidiyyatı komandirlər tərəfindən onlara təyin edilmiş aviasiyanın idarəetmə komandası tərəfindən birbaşa bilavasitə aviasiya dəstəyi mərkəzinə ötürülür. Sonuncu bu istəkləri aviasiyanın idarəetmə mərkəzi ilə razılaşdırır və onları əməliyyat komanda məntəqəsində dəqiqləşdirir, onun alınmasını təsdiqləyərək tapşırıqları aviasiya bölməsi komandirlərinə və ya növbətçi təyyarələrin ekipajlarına çatdırır.

Təyyarələrin verilmiş tapşırığı yerinə yetirmək üçün marşrut üzrə uçuşu zamanı idarəetmə və məlumatlandırma mərkəzinə xəbər verilir, onların verilmiş məntəqə rayonuna çıxması təmin edilir.

Döyüş təyyarələrinin hədəfə uçuşuna idarəetmə məlumatlandırma mərkəzi tuşlama məlumat vermə və ön xətt postları vasitəsilə rəhbərlik edir. Hədəf rayonunda təyyarə qrupunun komandiri ona hədəfi təsvir edəcək ön xətt aviatuslayıcı ilə rabitəyə çıxır. Hərbi fəaliyyətlər meydanında nəqliyyat təyyarələrinin uçuşunun təminatı ilə hava idarəetmə və məlumatlandırma mərkəzinə daxil olan hava hərəkətlərinin idarəetmə mərkəzi məşğul olur.

Öz qoşunlarının itki verməsinə yol verməmək və aviasiyanın fəaliyyətini atəş dəstək vasitələri ilə uzlaşdırmaq üçün korpus komandiri atəş həddini müəyyən edir. Aviasiyaya bu həddin arxasındakı yer hədəflərinə korpusun döyüş fəaliyyətini idarəetmə mərkəzi ilə razılaşdırmadan zərbə endirməyə icazə verilir.

Döyüş fəaliyyəti rayonunun təcrid edilməsi hərbi fəaliyyəti meydanında hərbi hava qüvvələrinin komandanının göstərişi əsasında, hərbi fəaliyyət meydanında üst komandanlığın direktivinə uyğun olaraq aviasiyanın idarəetmə mərkəzinin rəhbərliyi altında, taktiki qırıcıların gücü hesabına yerinə yetirilir. Aviasiyanın təcridetmə fəaliyyəti hərbi fəaliyyət meydanında vəziyyətin dəyişməsinə əsasən əməliyyat komanda məntəqəsi ilə razılaşdırılaraq aparılır.

Döyüş fəaliyyəti rayonunun təcrid edilməsi haqda qəbul edilən qərarla hava kəşfiyyatından olan informasiya əsas rol oynayır və bu kəşfiyyat aviasiya idarəetmə mərkəzinin qərarı ilə aparılır.

Yuxarıda göstərilənlərdən belə nəticə çıxarmaq olar ki, hərbi fəaliyyətlər meydanında quru qoşunları ilə aviasiyanın qarşılıqlı fəaliyyəti, komanda hissələri ilə yuxarıdan aşağı və aşağıdan yuxarı briqada, korpus səviyyəsində yerinə yetirilir.

Yuxarıdan aşağı olan qarşılıqlı fəaliyyətdə hər bir üst komanda səviyyəsi korpusdan başlayaraq aşağıdakı komanda səviyyəsinin aviasiyanın tətbiqetmə planını təyin edir və öz istəyinə görə bu planı dəyişə bilər. Aşağıdan yuxarı planlamada hər bir komanda səviyyəsi briqada səviyyəsi və yuxarı aviasiyanın tətbiqetmə planında iştirak edir, əməliyyat və ya döyüş fəaliyyətində hava dəstəyi tələb edə bilər.

Mərkəzləşdirilmiş qarşılıqlı fəaliyyət aşağı sə-

viyyədə olan komandirlərin fikirlərini öyrənməyə şərait yaradır, döyüş rayonunda aviasiyanın şərait dəyişikliyinə görə sürətli reaksiyanı təmin etmək, ümumqoşun komandirlərinin aviasiyanın tətbiqi üzrə mütəxəssisləri ilə bilavasitə konsultasiyanın təşkilinə, tabor komandirindən başlayaraq və daha yuxarı bütün səviyyədə komandirlərin təyyarə çağırışına şərait yaradır, həmçinin marşrutlara və onun tuşlama zamanı verilmiş hədəflərinə tuşlamağı fasiləsiz idarəetməsini təmin edir.

Aşağı təbəqədə olan ümumqoşun komandirlərinin fikirləri aviasiyanın tətbiqi zamanı əməliyyat və döyüşün planlanmasında olduğu kimi, təcili çağırışlarda da nəzərə alınır.

Aviasiyanın bu tip çağırışlara sürətli reaksiyası onun bazalaşma yerinin ön xəttə yaxınlaşması, komanda və istəklərin ötürülmə müddətinin minimuma endirilməsi, eləcə də hərbi hava qüvvələrinə aid xüsusi rabitə kanallarının istifadəsi ilə baş verir.

Aviasiyada bütün səviyyədə komandirlərin çağırışı (tabor komandirlərindən başlayaraq) mənim fikrimcə, onlarda döyüşdə özünə uğur qazanmaq əminliyini artırır. Mütəxəssislərlə bilavasitə məsləhət, komandirlərə ona verilmiş aviasiya qüvvələrindən effektiv istifadə etmə səlahiyyəti verir.

NƏTİCƏ

Müasir döyüşlərdə aviasiyanın rolu danılmazdır. Aviasiyanın quru qoşunlar ilə birgə döyüşlərində qarşılıqlı fəaliyyətinin qüsursuz olması döyüşün uğuru üçün çox əhəmiyyətlidir. Bunun üçün qarşılıqlı fəaliyyətin düzgün təşkili və idarə edilməsi əsas meyardır. Bu səbəbdən də döyüş fəaliyyətinin təşkilində və planlamasında aviasiya ilə qarşılıqlı fəaliyyətin suallarının işlənməsinə xüsusi diqqət yetirmək lazımdır.

ƏDƏBİYYAT

1. İnternet mənbəyi :
<http://militera.lib.ru/h/middeldorf/04.html>
2. Взаимодействие авиации с Сухопутными войсками на ТВД Герой Советского Союза ге-

нерал-полковник авиации В. Давидков, кандидат военных наук

3. Взаимодействие авиации с Сухопутными войсками. Зарубежное военное обозрение №6 1980

РЕЗЮМЕ
ОРГАНИЗАЦИЯ И УПРАВЛЕНИЕ
ВЗАИМОДЕЙСТВИЙ АВИАЦИИ С
СУХОПУТНЫМИ ВОЙСКАМИ
Р. МАМЕДОВ

В статье были рассмотрены взаимодействие общевойсковых частей и подразделений сухопутных войск с авиацией, а также организация управления этой деятельностью. В этой статье были предложены способы организации взаимодействия авиации с сухопутными войсками, а также их реализация в современном бою.

SUMMARY
INTERACTION OF THE AVIATION WITH
LAND FORCES, ORGANIZATION AND
MANAGEMENT OF THESE ACTIVITIES
R. MAMMADOV

In this article was considered the cooperation of general units and subdivisions land troops with aviation and also the organization of control activity. In this article were offered the methods of organization of the cooperation of aviation with the land troops and also their realization in a modern battle.

MOTOATICI BRIQADANIN HÜCUMU ZAMANI HƏMLƏNİN ATƏŞ DƏSTƏYİ MÜDDƏTİNİN HESABLANMA METODİKASI

Mayor Pərviz İBRAHİMOV

SİLAHLI QÜVVƏLƏRİN HƏRBİ AKADEMİYASI

Açar sözlər: artilleriya bölmələri, atəş dalğası, cəmləşdirilmiş atəş, atəş dəstəyi, atəş mövqeyi.

Ключевые слова: артиллерийские подразделения, ударная волна, сосредоточенный огонь, огневая поддержка, огневая позиция.

Keywords: artillery divisions, fire wave, got together fire, fire handle (support), firing position.

– raketləri buraxma qurğuları, yaylım atəşli reaktiv sistem batareyaları (taqımları), aşkarlanması ilə dərhal zərər vurulan artilleriya və minaatan batareyaları (taqımları);

– aerodromlarda və enmə meydançalarında aviasiya və helikoptərlər;

– müdafiə mövqələrində tank

əleyhinə vasitələr, canlı qüvvə və atəş vasitələri;

– yenidən aşkar edilmiş qoşunları və silahları idarəetmə məntəqələri;

– hava hücumundan müdafiə vasitələri;

– əks-həmlə keçirmək və yaxud dərinlikdə müdafiə mövqeyi tutmaq üçün hərəkət edən ikinci eşelon və ehtiyatlar;

– düşmənin ehtiyatlarının hərəkət marşrutlarında və onun geri çəkilmə yollarında mühüm kommunikasiya şəbəkələri;

– arxa cəbhənin mühüm obyektləri (birinci növbədə sursat və yanacaq anbarları).

Briqadanın artilleriyasına hücumun atəş hazırlığından hücum edən qoşunların atəş dəstəyinə keçmək üçün siqnalı briqada komandiri verir. Atəşlə zərərvurmanın fasiləsizliyinin və hücum edən qoşunların həmləyə keçməsi anının gizliliyinin təmin edilməsi məqsədilə hücumun atəş hazırlığından hücum edən qoşunların atəş dəstəyinə keçid düşmənin xəbəri olmadan, atəşdə heç bir fasilə olmadan və onun sıxlığını azaltmadan baş verməlidir. Buna nail olunur:

HÜCUMUN ATƏŞ DƏSTƏYİNİN KEÇİRİLMƏSİ

Hücumun atəş dəstəyi anlayışı hücum edən qoşunların maneəsiz irəliləməsinə şərait yaratmaq məqsədi ilə, düşmən müdafiəsinin bütün dərinliyi boyu, onun canlı qüvvəsinə və atəş vasitələrinə ardıcıl atəşlə zərər vurulmasıdır.

Hücum edən qoşunların atəş dəstəyi qoşunların həmləyə keçmə həddinə çıxması ilə ümumqoşun komandirinin siqnalı ilə başlayır və korpus əməliyyat tapşırığını (briqadanın günlük tapşırığını) yerinə yetirməsinə qədər davam edir. O, düşmənin atəşindən az itkilərlə birləşmək və bölmələrin hücum və həmlələrini yüksək templa təmin etmək, düşmən üzərində atəş üstünlüyünü saxlamaq, pozulmuş atəş sistemini və idarəetməni bərpa etməyə imkan verməmək və düşmənin ikinci eşelonunun (ehtiyatının) yarma sahəsindəki (sahələrində) manevrinə əks-təsir göstərmək məqsədi ilə keçirilir.

Dəstək zamanı zərərvurma obyektləri hesab olunur:

– hücumun atəş hazırlığının sonuncu atəş basqınında zərər vurulan hədəflərə eyni atəş sıxlığı ilə hücum edən qoşunların atəş dəstəyinin başlanğıcında atəşin aparılmasının davam etdirilməsi ilə;

– toplar, tanklar, piyadanın döyüş maşınları və tank əleyhinə idarəolunan raket kompleksləri ilə ümumqoşun birləşmələrinin hərəkətə başlaması və bölmələrin həmləyə keçməsi zamanı ön xətdə hədəflərə düzünə tuşlama atışlarının aparılmasının davam etdirilməsi ilə;

– hücum edən qoşunlara atəş dəstəyi başlayan da dərin tələfatvermə zonasının yaradılmasını təmin edən atəş növlərinin tətbiq edilməsi ilə.

Hücum edən qoşunlara atəş dəstəyi ayrıca raket zərbələrinin endirilməsi və nəzərdə tutulmuş atəş növlərindən birinin təyin olunmuş metodla artilleriya atəşlərinin və yaxud hər ikisinin birləşmə tətbiqi ilə yerinə yetirilir.

Düşmən müdafiəsinin quruluşundan, xarakterindən, ərazi şərtlərindən, öz qoşunlarımızın hücum edən tanklarının mövcudluğundan, öz qoşunlarımızın artilleriya qruplaşmasından, döyüş sursatlarının (mərmiyələrin) mövcudluğundan asılı olaraq hücumun atəş dəstəyi göstərilən atəş növlərindən biri ilə yerinə yetirilə bilər:

- birqat və yaxud ikiqat atəş dalğası;
- hərəkətli atəş zonası;
- birqat, ikiqat və yaxud üçqat atəşin ardıcıl cəmləşdirilməsi;
- cəmləşdirilmiş və tək hədəflərə atəş.

Əlverişli küləkdə yarma sahəsinin (səylərin cəmləşməsinin) cinahında tüstü pərdəsi qoyula və yaxud tank əleyhinə vasitələri və digər vasitələri kor etmək üçün tüstü mənbələri yaradıla bilər.

Hərəkətli atəş zonası və atəş dalğası mühəndis cəhətdən inkişaf etdirilmiş, açıq ərazidə böyük sayda tank əleyhinə vasitələrlə gücləndirilmiş, hazırlanmış müdafiəni yararkən və yetərli sayda artilleriya və döyüş sursatları olduqda tətbiq olunur. Hücum edən qoşunların göstərilmiş atəş növü ilə dəstəklənməsi əsas zərbə istiqamətində birinci eşelon taborlarının müdafiəsinin dərinliyində həyata keçirilir.

Atəşin ardıcıl cəmləşdirilməsi, əsasını taqım dayağ məntəqələri və müdafiə üçün hazırlanmış

ərazinin müdafiə hüdudları yarıldıqda (ələ keçirildikdə) tətbiq olunur. Bu müşayiət atəş növü həm müdafiə mövqeləri yarılarkən, həm də briqadanın ikinci eşelonu (ümumqoşun ehtiyatı) döyüşə yeridilərkən tətbiq edilir.

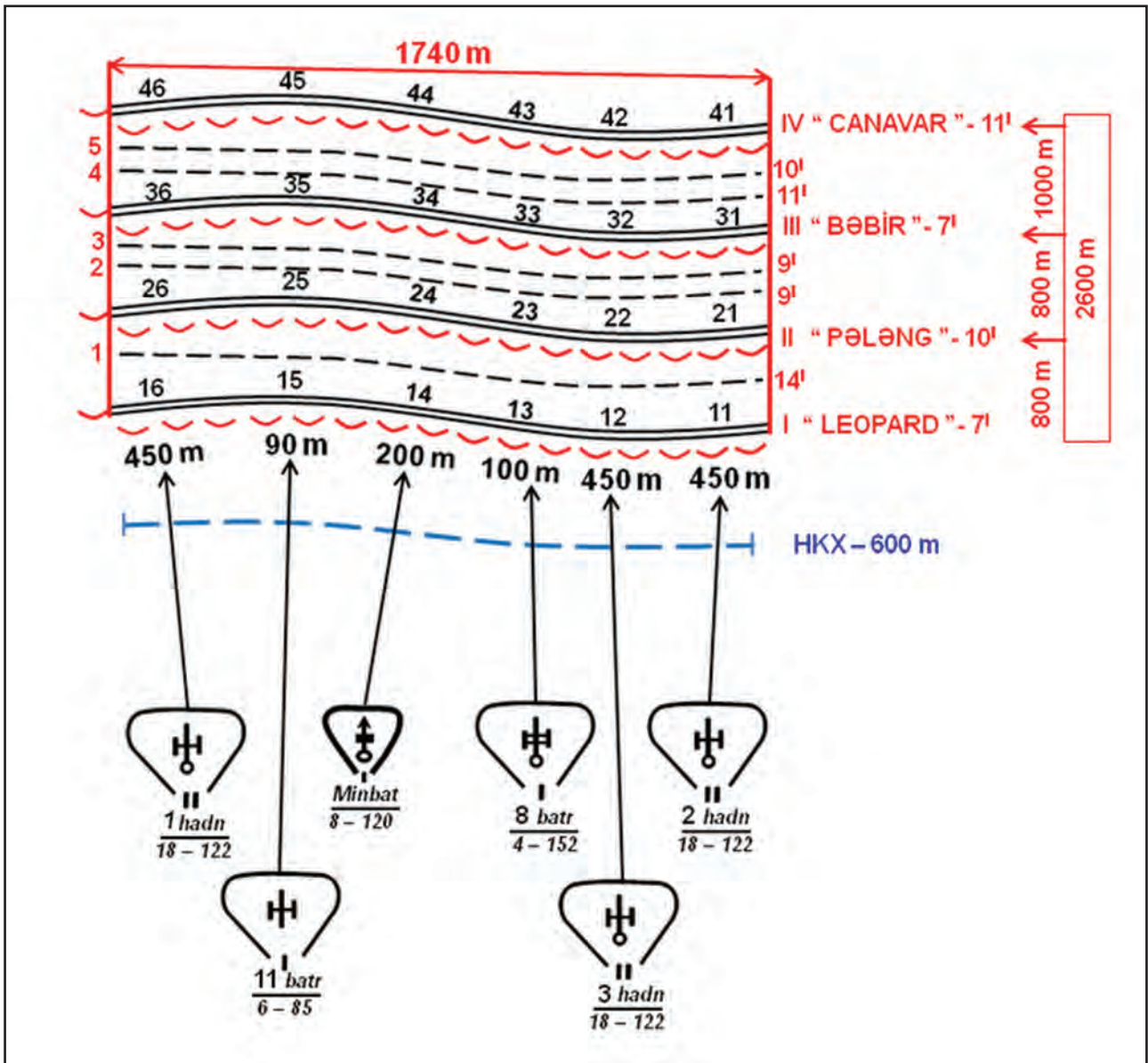
Cəmləşdirilmiş və tək hədəflərə atəş həm bütün dövrlərdə zərər vurulmayan obyektlərə (hədəflərə) müşayiət atəşləri ilə birləşmə, həm də müstəqil şəkildə mövqelər arasında döyüşlər və ikinci eşelon (ümumqoşun ehtiyatı) döyüşə yeridildikdə, eləcə də meşədə, gecə və digər şəraitlərdə hücum zamanı tətbiq olunur. O həm planlı hədəflərə, həm də hücum zamanı aşkarlanmış hədəflərə tətbiq olunur.

Raket və artilleriya qoşunları döyüş əməliyyatlarının aparılmasına (zərbələrin endirilməsinə, atəş açmağa) hücumun başlanmasından (birləşmələrin çıxış rayonlarından hərəkətə başlamasından) ən azı iki saat əvvəl hazır olmalıdır.

HESABATIN APARILMASI

Atəş dalğası növünün tətbiqi ilə həmlənin atəş dəstəyinin keçirilməsi

Atəş dalğası növünün tətbiqi ilə həmlənin atəş dəstəyi o zaman tətbiq edilir ki, düşmən müdafiəsinin quruluşu, taqım dayağ məntəqələri sistemi səngər və əlaqə yolları ilə birləşdirilmiş olsun. Atəş dalğası növünün tətbiqi ilə həmlənin atəş dəstəyinin keçirilməsi üçün daha çox sayda artilleriyanın cəlb edilməsi və əhəmiyyətli dərəcədə mərmii sərff etmək məqsəduyğundur. Atəş dalğası sistemində cəmləşdirilmiş atəşin aparılması üçün həmlənin atəş dəstəyinin keçirilməsi zamanı aparılan hesabatlar göstərir ki, həmlənin yalnız 1 (bir) km cəbhə genişliyi çapından asılı olaraq 30-70 ədəd top, 18 ədəd minaatan və reaktiv artilleriyanın döyüş maşınları tələb olunur. Nəzərə alsaq ki, atəş dalğası 2-3 km cəbhə genişliyində tətbiq edilir (məsələn: briqada 200 m cinahları bağlamaqla yarma sahəsində) onda ikinci dərəcəli istiqamətlərdə fəaliyyət göstərən artilleriya nəzərə alınmadan 200 ədəd top tələb olunur. Bununla bərabər mərmii sərffini də nəzərə almaq lazımdır. Sınaqlardan keçmiş hesabatlardan məlum olur ki,

ŞƏKİL 1. ATƏŞ DALĞASININ SXEMİ

orta hesabla atəş dalğasına cəlb olunan hər bir topa 1-1,5 döyüş dəsti sərf edilir, bəzi hallarda bu sərfiyyat daha da çox ola bilər. Məhz buna görə də komandirlər (rəislər) həmlənin atəş dəstəsinin keçirilməsində atəş dalğası növünün tətbiqinin yerinə yetirilməsinə qərar qəbul etdikdə vacib xüsusiyyətləri və zəruri olan kifayət qədər artilleriyanın cəlb olunmasını və mərmii sərfini nəzərə alırlar. Həmlənin atəş dəstəsinin keçirilməsində atəş dalğası növünün tətbiqi ilə bütün zəruri hesablamalar mərkəzləşdirilmiş şəkildə incələnilir, son-

radan isə planlaşdırılaraq (ümumqoşun komandirinə məruzə etmək üçün), bir qayda olaraq, briqadanın mınaatan batareyası daxil olmaqla briqada artilleriyasının qərargahında həyata keçirilir.

Atəş dalğası növünün tətbiqi ilə həmlənin atəş dəstəsinin əsas hesablamalarını göstərilən misalda nəzərdən keçirək.

Briqadanın hücum zolağının əsas zərbə istiqamətinin 2-3 km dərinliyində (1-ci mövqə dərinliyində), hücum edən bölmələrin atəş dalğası növünü tətbiq etməklə dəstəkləmək nəzərdə tutulub.

Hücum edən bölmələrin atəş dalğası növünü tətbiq etməklə, dəstəkləmək üçün briqadanın ştatına və əmrinə verilən artilleriya bölmələri, atəş dalğasının aparılmasına cəlb oluna bilər:

- 120 mm alay minaatanı – 8 ədəd;
- 85 mm D-44 divizion topu – 6 ədəd;
- 122 mm D-30 haubitsa – 18 öz + 36 verilən = 54 ədəd;

- 152 mm D-20 top haubitsa – 4 ədəd;

Digər artilleriyanın atəş vasitələri (reaktiv və top artilleriyasının, minaatanların) atəş dalğası sistemində cəmləşdirilmiş atəşlərlə, eləcə də artilleriya batareyaları ilə mübarizə aparır və hücumu ikinci dərəcəli istiqamətlərdə dəstəkləyir.

- 107 mm lançer – 6 ədəd;

- 82 mm tabor minaatanı – 30 ədəd;

Misalda cəbhə boyu atəş dalğasının aparılma imkanları təqdim edilir. (hesabat “Artilleriya atışının və atəşinin idarə edilməsi qaydaları” kitabının 281-ci maddəsinin tələblərinə uyğun aparılıb).

122 mm D-30 haubitsa - 54 ədəd (25 metrə 1 top = 54 top x 25 metr = 1350 m)

85 mm D-44 divizion topu = 6 ədəd (15 metrə 1 top = 6 top x 15 metr = 90 m)

152 mm D-20 top haubitsa = 4 ədəd (25 metrə 1 top = 4 top x 25 metr = 100 m)

120 mm alay minaatanı = 8 ədəd (25 metrə 1 minaatan = 8 x 25 metr = 200 m)

Cəmi: 1740 m

Aparılan ilkin hesabatdan məlum olur ki, mo-toaticı briqadanın ştatında olan və əmrinə verilən artilleriya bölmələri atəş dalğası növünün tətbiqi ilə həmlənin atəş dəstəyinin keçirilməsini yalnız 1740 metr cəbhədə dəstəkləyə bilər.

Düşmən müdafiəsinin qurulma yerinə nəzərdə tutulan həmlə tempinə (1,5 km/saat) və atəş dalğasının normativlərinə görə, dörd əsas, beş aralıq həddin qeyd olunması məqsəduyğun hesab edilir. Birinci əsas hədd düşmən müdafiəsinin ön xətti boyu qəbul edilir.

Tələb olunan mərmii sərfini müəyyən etmək üçün hücumun ehtimal olunan tempini (orta kəsişən ərazi şərtlərinə görə 1-1,5 km/saat) və hədlərin atəş dalğası növü ilə dəstəyinin dərinliyini (2,6 km) nəzərə almaqla, atəş dəstəyinin ümumi vaxtının müəyyən edilməsi zəruridir.

$$\left(\frac{60 \times 2600}{1800} \right) = 86 \text{ dəqiqə}$$

Burada 60 – bir saat, 2600 – düşmənin 1-ci müdafiə mövqeyinin dərinliyi, 1800 – həmlə edən

Sıra sayı	Taktiki epizod	Həmlə edən qoşunların hərəkət tempi
1	Əvvəlcədən mühəndis-texniki baxımdan hazırlanmış mövqenin yarılması	1 – 1,5
2	Mühəndis cəhətdən tam hazırlanmamış (zəif) mövqenin yarılması	1,5 – 2,5
3	Mövqələrarası məkanın dəf edilməsi	2,5 - 7
4	Təqibetmə	5,5 - 9
5	Qarşılaşma döyüşündə düşmən ehtiyatlarının darmadağın edilməsi a) 1-ci eşelon taborları b) Düşmənin döyüş düzülüşünün eşelonları arasında fəaliyyətlər zamanı	2,5 – 5,5 2,5 - 7

CƏDVƏL 1. DİVİZİYANIN, BRİQADANIN, ALAYIN HÜCUMDA HƏRƏKƏT TEMPI

qoşunların hərəkət tempinin (1,5 km/saat×1,2 (cədvəl) = 1,8 km/saat) cədvəli qiymətə vurulmasıdır.

QEYD: Hərəkət tempi qoşunların orta kəsişən ərazidə fəaliyyəti üçün hesablanıb. Digər xarakterli ərazilərdə bu cədvəl göstəricilərini artırmaq lazımdır:

Düzənlik və səhra ərazisində fəaliyyət zamanı 1,2-yə; relyefində çox kəsişmə olan ərazilərdə 0,7-yə; dağlıq ərazilərdə 0,6-ya vurmaq lazımdır.

Həmlənin atəş dəstəyi zamanı atəş dalğasının aparılmasının ümumi vaxtını bildikdə hər top üçün müvafiq çapa görə mərmə sərfini ədədlə tapmaq mümkündür.

122 mm D-30 haubitsası üçün (bir döyüş dəsti 80 ədəd + 0,5 d/d = 120 mərmə)

$$\left(\frac{25 \times 6 \times 87}{100} \right) = 130,5 \text{ dəqiqə}$$

Burada, 25 metr bir topun atəş yaylımı üçün cəbhəsi, 6:100 atəş dalğasının aparılması zamanı 100 metrə bir dəqiqə ərzində düşəcək mərmənin norması, 87 dəqiqə – atəş dalğasının həll edilən misalda aparılma vaxtıdır.

85 mm D-44 divizion topu üçün (bir döyüş dəsti 120 ədəd + 0,5 d/d = 180 mərmə)

$$\left(\frac{15 \times 12 \times 87}{100} \right) = 156,6 \text{ mərmə}$$

Burada, 15 metr bir topun atəş dalğası üçün cəbhəsi, 12:100 atəş dalğasının aparılması zamanı 100 metrə bir dəqiqə ərzində düşəcək mərmənin norması, 87 dəqiqə atəş dalğasının həll edilən misalda aparılma vaxtıdır.

152 mm D-20 top haubitsa (bir döyüş dəsti 60 ədəd + 0,5 d/d = 90 mərmə)

$$\left(\frac{25 \times 5 \times 87}{100} \right) = 108,75 \text{ mərmə}$$

Burada, 45 metr bir topun atəş dalğası üçün cəbhəsi, 5:100 atəş dalğasının aparılması zamanı 100 metrə bir dəqiqə ərzində düşəcək mərmənin norması, 87 dəqiqə atəş dalğasının həll edilən misalda aparılma vaxtıdır.

120 mm alay minaatanı (bir döyüş dəsti 80 ədəd + 0,5 d/d = 120 mərmə)

$$\left(\frac{25 \times 6 \times 87}{100} \right) = 130 \text{ mərmə}$$

122 mm D-30 haubitsa – (130 mərmə:80) = 1,6 d/d

85 mm D-44 divizion topu – (156 mərmə:100) = 1,5 d/d

120 mm alay minaatanı – (130 mərmə:80) = 1,6 d/d

152 mm D-20 top haubitsa – (108 mərmə:60) = 1,8 d/d

Sonradan həmlənin atəş dəstəyi müddətində atəş dalğasının detallı planlaşdırılması üçün hər həddə atəşin aparılma vaxtı hesablanır, briqadanın artilleriyası (artilleriya qrupu) və divizionlar üçün atəş sahələri işarə edilir, planlaşdırılmış sənədlər işlənilib hazırlanır və onlar (adətən çıxarış halında) təbəçilikdə olan artilleriya bölmələrinə göndərilir.

Hədlər üzrə atəşin aparılmasının hesablanması aralıq hədlərdən başlayır. Adətən onların hər birinə 2-3 dəqiqə (dağlıq və orta kəsişən ərazidə atəş vaxtı 10 dəqiqəyədək artırıla bilər) müddətində atəş aparılır. Misalda hər aralıq həddə atəş 9-11 dəqiqə müddətində, əsas hədlərə isə 7-11 dəqiqə müddətində aparılır.

Əgər birinci əsas hədd ön xətdən keçirsə, o zaman 5-10 dəqiqə (dağlıq və orta kəsişən ərazilərdə atəş vaxtı 15 dəqiqəyədək artırıla bilər) müddətində vaxt təyin edilir, misalda birinci həddə atəş aparmaq üçün yeddi dəqiqə müddət planlaşdırılıb.

Digər bütün əsas hədlərə (o cümlədən birinci həddə – əgər birinci hədd ön xətlə üst-üstə düşmürsə) atəş aparılma vaxtı həmlənin tempindən asılı olaraq müəyyənləşdirilir. Bu zaman nəzərə alınır ki, bu hədlərə atəşin aparılmasının ən opti-

Sistemin çapı və adı	Maksimal atış məsafəsi	2 metr hündürlüyü olan hədəflərə düzünə atış məsafəsi	Praktiki atış sürəti	Səfər vəziyyətində çəkisi	Ən böyük mərmnin çəkisi	Döyüş vəziyyətindən səfər vəziyyətinə keçirilmə vaxtı (dəqiqə)	Sistemin döyüş dəsti (ədəd)
85 mm D-44 Div. topu	15820	1000	10-dək	1890	15,9	2	120
122 mm haubitsa	15300	630	6-dək	3290	21,6	2	80
152 mm haubitsa	17300	1000	4-dək	7900	25	10	60
82 mm minaatan	3040	-	12-dək	56	3,8	1	120
120 mm minaatan	5700	-	9-dək	270	5,4	2	80

CƏDVƏL 1. ARTİLLERİYA SİSTEMLƏRİNİN QİSA XARAKTERİSTİKASI

mal vaxtı iki dəqiqədən on dəqiqəyədək (dağlıq və orta kəsişən ərazilərdə 5 dəqiqədən 15 dəqiqəyədək) təşkil edilməlidir. Davamlı olaraq artilleriyanın atəşi aparılmalıdır ki, həmlə edən bölmələrin hərəkətini ləngitməsin. Komandirlər isə artilleriyanın atəşlərini daim müşahidə etməlidirlər ki, həmlə edən bölmələr öz mərmilərimizin partlayışlarından təhlükəsizlik məsafəsinə yaxınlaşdıqda atəşi növbəti həddə köçürsünlər.

Nəzərə alaq ki, artilleriyanın atəşi birinci əsas həddə 7 dəqiqə, sonra birinci aralıq həddə 14 dəqiqə, sonradan isə nəzərdə tutulmuş vaxta görə ikinci əsas həddə köçürüləcək, hücum edənlərin təhlükəsizlik məsafəsinə çıxmalarınadək aparılacaq, başqa sözlə onların ön xətt həddinə çıxmalarına qədər aparılacaq. Tanklar və piyadalar həmləyə keçdikdə (HKH-dən düşmənin hazırlanmış müdafiəsinə həmləsi və 1-ci eşelonun dərinliyə irəliləməsi zamanı hərəkətin tempi 1-1,5 km/saat \times 1,2 cədvəli qiymət = 1,8 km/saat) 20 dəqiqədən sonra artıq ön xətdə olacaqlar. Bu vaxta qədər artilleriya bölmələri birinci aralıq həddə yeddi dəqiqəlik atəş basqını keçirəcək və on dəqiqəyədək (köçürməni nəzərə almaqla) ikinci əsas həddə (hücum edənləri gözləməklə) atəş aparacaq.

İndiki halda, ikinci əsas həddə atəşin aparılması, həmləyə sıçrayışın başlanğıc tempinin zəif olması səbəbindən, minimal (on dəqiqə) olmuşdur. Düşünərək ehtimal edildikdə bu vaxt daha çox ola bilər.

Atəşin üçüncü əsas həddə köçürülməsinə siqnal verilir, tanklar və piyadalar eyni vaxtda irəliləməsinə davam etdirirlər. Ön xətdən üçüncü əsas həddin təhlükəsizlik uzaqlığına qədər (hara ki, atəş köçürülür) onların (hücum edənlərin) çatmasına 1200 m qalır. Həmlənin tempi 1,8 km/saat (30 m/dəq) olduqda buna 40 dəqiqə lazım olacaq. Lakin bu 40 dəqiqənin 18 dəqiqəsi ikinci və üçüncü aralıq hədlərə atəşin aparılmasına sərf ediləcək. Üçüncü əsas həddə artilleriyanın atəşi 7 dəqiqə aparılmalıdır (faktiki olaraq 3 köçürməni nəzərə alaraq).

Atəşin 4-cü əsas həddə köçürülməsinə "CANAVAR" – atəş siqnalı verilir. Bu siqnalla artilleriya bölmələri 4-cü, 5-ci, aralıq hədlərinə 11 dəqiqəlik atəş basqını keçirir və 4-cü əsas həddə dayanaraq hücum edənlərin təhlükəsizlik məsafəsinə çıxmalarını gözləyirlər. 1000 metri qət etmək üçün hücum edənlərə 33 dəqiqə tələb olunur. Beləliklə, 4-cü əsas həddə atəş 11 dəqiqə müddətin-

də aparılmalıdır. Əgər hədlərin sayı artıq olarsa, bu qaydada hesablar apararaq 5-ci, 6-cı və s. hədlərə atəşin aparılmasının vaxtını tapmaq olar.

Beləliklə, atəş dalğasının aparılma vaxtı təfsilatlı hesablama nəticəsində dəqiqləşdirilir və həmlənin orta tempi ilə tapılan 87 dəqiqə əvəzinə 89 dəqiqə təşkil edir. Buna bənzər uyğunsuzluqlar praktiki əhəmiyyət kəsb etmir. Həmlənin orta sürəti ilə (misaldı 1,8 km/saat) birinci həmlə sıçrayışının sürəti arasında fərqin olmasından, eləcə də ön xəttə və aralıq hədlərdə atəşin aparılmasının nisbi sərbəst şəkildə təyin olunması səbəbindən ola bilər.

Korpus artilleriyasının qərargahında icraçılara divizion daxil olmaqla atəş sahələri həvalə edilir və bu sahələrin bütün əsas hədlərinin sağ və sol nöqtələrinin koordinantları müəyyənləşdirilir.

Korpusda atəş dalğasının planlaşdırılması üzrə əsas sənədlər atəş dalğasının sxemi (şəkil 2) və atəş dalğası sahələrinin hədlər üzrə bölüşdürmə cədvəlidir. (cədvəl 2)

Atəş dalğası sahələrinin hədlər üzrə bölüşdürülməsi cədvəlindən çıxarış, eləcə də atəş dalğası sxemləri onları divizion komandirlərinə qədər çatdıran briqadanın artilleriya rəislərinə və artilleriya qrupları komandirlərinə təqdim edilir. Zərurət olduqda hesablamar briqadanın artilleriya qərargahında və artilleriya qrupunda incələnilir.

Artilleriya divizionunda atəş dalğası sahələri bütün hədlər üzrə batareya hədlərinə bölünür, onların koordinantları müəyyənləşdirilir və batareya komandirlərinə çatdırılır. Atış üçün qurğular bütün əsas hədlərə daha dəqiq üsullara əsasən, aralıq hədlərə isə interpolasiya üsulu ilə müəyyənləşdirilir. Şərait imkan verdikdə batareyaların əsas toplarından tək atəşlə yaxşı müşahidə olunan əsas hədlərə hesablanmış qurğularda yoxlama atışları keçirilir.

Atəş dalğasının aparılması üçün mərmilər çeşidlənir və atəş mövqeyinə yığılır, həmlənin ləngiməsi baş verəcəyi hal üçün 10 dəqiqə müddətində atəş aparılması üçün mərmii ehtiyatı nəzərdə tutulur.

Atəş dalğasının hər bir həddinə atəşi yeyin atəşlə (hər topa 2-4 mərmii hesabı ilə) başlayırlar,

sonradan isə növbəti hədlərə metodiki atəşlə davam etdirirlər.

82 mm tabor minaatanı = 5 saniyəyə 1 atəş;

120 mm alay minaatanı = 7 saniyəyə 1 atəş;

85 mm D-44 divizion topu = 6 saniyəyə 1 atəş;

122 mm D-30 haubitsa = 8 saniyəyə 1 atəş;

152 mm D-20 top haubitsa = 10 saniyəyə 1 atəş;

Əsas hədlərə atəş onun növbəti həddə köçürülməsinə siqnalın verilməsinə qədər davam etdirilir. Aralıq hədlərə atəş təyin edilən zaman müddətində aparılır və müstəqil şəkildə köçürülür.

Atəşin ardıcıl cəmləşdirilməsi növü üzrə həmlənin atəş dəstəyi

Atəşin ardıcıl cəmləşdirilməsi ilə həmlənin atəş dəstəyi, düşmən müdafiəsi dayaq məntəqələri sistemi ilə qurulduqda, eləcə də artilleriya qurğuları və mərmii çatışmazlığı səbəbindən həmlənin artilleriya dəstəyi atəş dalğası növünün tətbiqi ilə aparıla bilmədikdə tətbiq edilir.

Atəşin ardıcıl cəmləşdirilməsi növünün tətbiqi zamanı (AAC) hədəfləri, (atəş sahələri) taqım dayaq məntəqələri və düşmənin atəş vasitələrinin yerləşmə yerlərini təyin edir. Atəşin ardıcıl cəmləşdirilməsi növünün tətbiqi üçün təyin edilmiş hədəflər (atəş sahələri) düşmən müdafiəsinin quruluşunu nəzərə alaraq hədlər üzrə birləşdirilir. Hər bir hədd şərti adla adlandırılır. Atış normativləri 6-cı paragrafdakı məlumatlara və mərmii sərfinin orta normaları 5-ci cədvəlin tövsiyələrinə müvafiq olaraq götürülür.

Atəşin ardıcıl cəmləşdirilməsinin planlaşdırılması korpus briqada səviyyəsində aparılır. Adətən briqadada planlaşdırma sona qədər aparılır və hazır vəziyyətdə icraçılara divizionlara və əlahiddə batareyalara ötürülür. Korpusda planlaşdırmanın detallandırılması səviyyəsi şəraitdən asılı olur.

Atəşin ardıcıl cəmləşdirilməsi atəş növünün tətbiqi ilə həmlənin artilleriya dəstəyi məsələsini misaldı nəzərdən keçirək.

Nəzərə alaq ki, briqadanın hücum zolağının cəbhəsi 1740 metr, yaxın tapşırığının dərinliyi 2600 metrdir. Hücum edən bölmələrin atəş dəstəyini təmin etmək üçün həmlənin atəş dəstəyini atəşin ardıcıl cəmləşdirilməsi növünün tətbiqi ilə dəstəkləmək nəzərdə tutulub.

Atəş tapşırığı və məhv ediləcək hədəflər	Müxtəlif silahlar					Minaatan			Reaktiv artilleriya	
	85 mm	100 mm	122 mm	130 mm	152 mm	82 mm	120 mm	160 mm	Orta çaplı	İri çaplı
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
Məhvetmə: Raketburaxma qurğusu (bir hədəfə)	350	320	260	240	200	-	-	140	270	200
Artilleriya batareyaları (bir hədəfə)	560	480	440	440	360	-	400	240	800	340
Susdurma: Artilleriya batareyası (bir batareyada)	280	240	220	200	180	-	200	120	400	170
Özüyeriyən artilleriya batareyası (bir batareyada)	330	300	270	260	300	-	300	200	440	210
Minaatan seksiyası (taqımı)	210	180	165	150	135	-	150	90	300	130
Radiolokasiya stansiyası, idarəetmə postu və yüksəkliyi (bir hədəfə) açıqda	-	-	80	70	60	-	-	-	80	40
Örtüdə müşahidə olunan canlı qüvvə və atəş vasitələri, tank və zirehli texnikalar (bir hektar sahəyə)	350	250	150	150	90	300	140	85	170	50
Açıqda müşahidə olunan canlı qüvvə və atəş vasitələri, tank və zirehli texnikalar (bir hektar sahəyə)	45	30	20	20	15	40	10	8	8	5
Düşmən kalonu atış istiqamətində (divizion)	280	200	100	100	80	-	-	80	-	-
Açıqda yerləşən piyada qrupu (bir hədəfə)	50-100	35-70	25-50	25-50	20-40	30-60	30-60	12-24	-	-
Hücumun atəş dəstəyində AAC (hektara bir dəqiqədə)	5	4	3	3	2	-	3	2	-	-
Hücumun atəş dəstəyində atəş valı (100 metrə bir dəqiqədə)	12	8	6	6	4	-	-	-	-	-
Dağıtma (məhvetmə): Müşahidə olunan səngər və ya tranşey sahələri (hər birinə 10 metr)	-	-	45-80	45-80	30-60	-	60-170	15-40	-	-

Müşahidə məntəqəsi (hədəfdə)	-	-	40-150	40-150	20-80	-	-	40-150	-	-
Müşahidə postu (hədəfdə)	-	-	40-120	40-120	15-50	-	-	50-170	-	-
Müşahidə səngəri və ya atəş nöqtəsi (hədəfdə)	-	-	15-60	15-60	10-40	-	-	50-150	-	-
Tank səngərdə	-	-	15-70	15-70	10-60	-	-	70-180	-	-

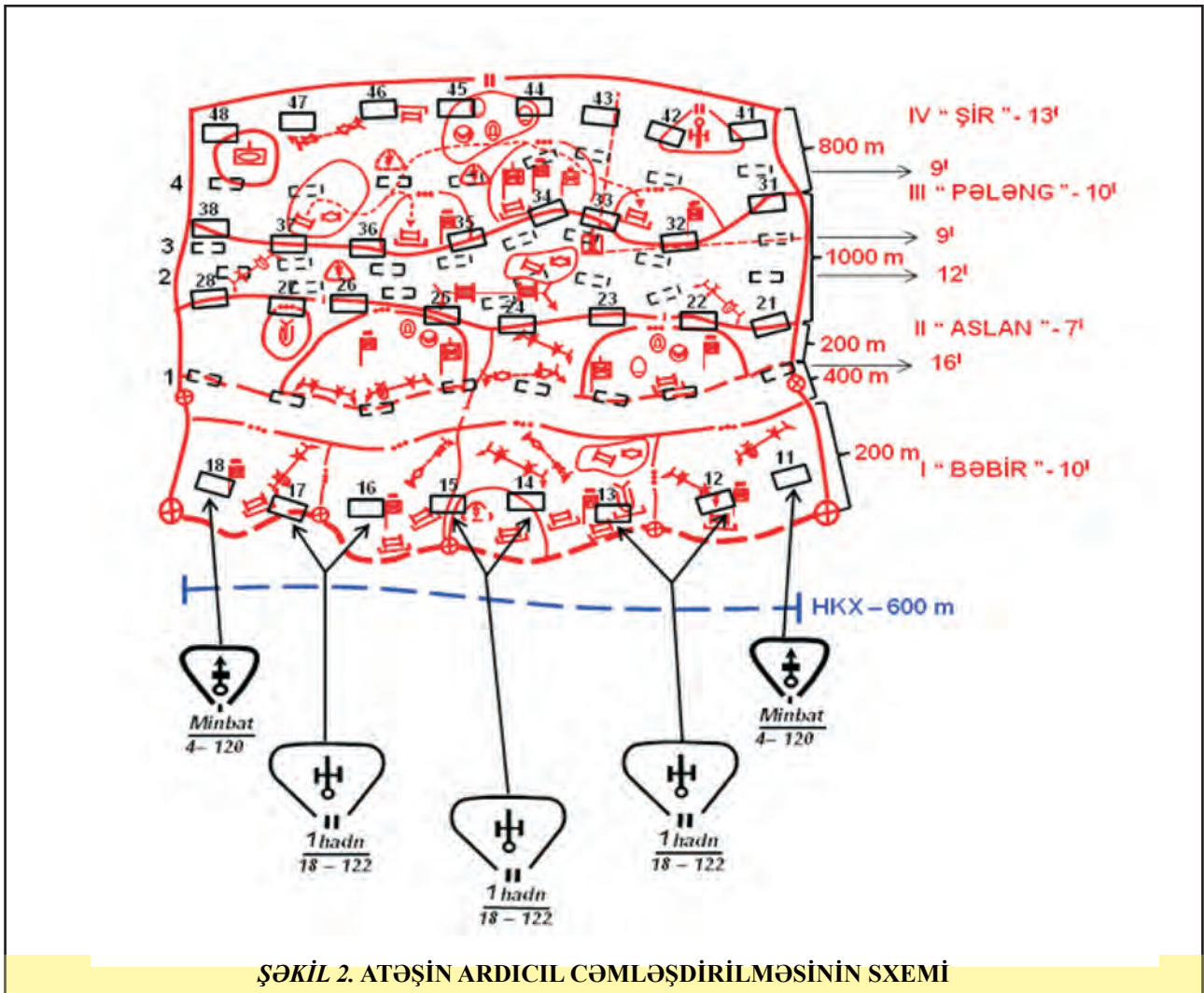
CƏDVƏL 2. HƏDƏFLƏRİN XARAKTERİNƏ GÖRƏ TƏLƏFAT ATIŞINDA ORTA MƏRMİ SƏRFİ NORMALARI

Atəşin ardıcıl cəmləşdirilməsinin aparılması üçün digər tapşırıqların yerinə yetirilməsini nəzərə alaraq 3-122 mm haubitsa divizionu (54 top) və bir 120 mm minaatan (8 ədəd) batareyası ayrılıb.

Düşmən müdafiəsinin quruluşunu və öz imkanlarımızı nəzərə almaqla atəşin ardıcıl cəmləş-

dirilməsinin hədlərinin orta uzaqlıq məsafəsi, sahələrinin ölçüləri və bölüşdürülməsi 2-ci şəkildə göstərilib.

Hücum edən motoatıcı bölmələrin həmləyə keçmə tempi və atəşin ardıcıl cəmləşdirilməsi növünün tətbiqi ilə həmlənin bütün dərinliyinə qədər

ŞƏKİL 2. ATƏŞİN ARDICIL CƏMLƏŞDİRİLMƏSİNİN SXEMİ

(yaxın tapşırıqın yerinə yetirilməsinə qədər) orta hərəkət tempi 1,8 km/saat, (HKH-dən düşmənin hazırlanmış müdafiəsinə həmləsi və 1-ci eşelonun dərinliyə irəliləməsi zamanı hərəkətin tempi 1-1,5 km/saat \times 1,2 cədvəli qiymət = 1,8 km/saat) öz mərmilərimizin partlayışlarından təhlükəsizlik məsafəsi 400 metrdir.

Yaranmış şəraiti nəzərə alaraq hər bir həddə atəşin aparılmasının vaxtını və mərmə sərfini hesablamaq lazımdır.

Məlumdur ki, həmlənin atəş dəstəyinə keçid zamanı vaxt itkisinin qarşısını almaq məqsədilə atəşin ardıcıl cəmləşdirilməsinin 1-ci həddinə planlaşdırılmış atəş, həmlənin atəş hazırlığı bitdikdən dərhal sonra aparılır. Misalda hücum edən piyada bölmələr düşmən müdafiəsinin ön xəttinə (təhlükəsizlik məsafəsinə 400 metr) yaxınlaşdığı halda "S" vaxtından 7 dəqiqə (həmləyə keçmə həddindən düşmən müdafiəsinin ön xəttinə 200 metr irəliləmiş olacaqlar. $60 \times 200 : 1800 = 6,6 = 7$ dəqiqə) vaxt keçmiş olacaq. Bu vaxt bölmələr atəşin ardıcıl cəmləşdirilməsinin 1-ci əsas həddindən (1-ci əsas həddə məsafə 700 metrdir) 500 metr (400 m + 100 m) məsafədə olacaqlar. Lakin öz mərmilərimizin partlayışlarından təhlükəsizlik məsafəsinin şərtlərinə görə hücum edən piyada bölmələr 300 metr məsafəni qət etdikləri zaman atəşi növbəti aralıq həddə köçürmək vacibdir. 300 metr məsafəni 1,8 km/saat temp ilə qət etmək üçün hücum edən piyada bölmələrə 10 dəqiqə vaxt lazım olacaq. Beləliklə, atəşin ardıcıl cəmləşdirilməsinin 1-ci əsas həddinə atəşin aparılması vaxtına 10 dəqiqə vaxt lazım olacaq.

Həmlə edən piyada bölmələrin 2-ci, 3-cü və 4-cü əsas hədlərə irəliləməsinin atəş dəstəyi, atəşin ardıcıl cəmləşdirilməsi növünün tətbiqi ilə keçirildikdə əsas hədlərə 800 metr məsafədə, olduqları vaxtda aparılması məqsədəuyğundur və atəşi hücum edən piyada bölmələrin öz mərmilərimizin partlayışından təhlükəsizlik məsafəsinə yaxınlaşmalarına qədər aparmaq lazımdır. Bununla yanaşı, hücum edən piyada bölmələrə hər iki halda 400 metr məsafəni qət etmək lazım gələcək və bu məsafəni qət etməyə 13 dəqiqə ($60 \text{ dəqiqə} \times 400 \text{ metr} : 1,8 \text{ m/saat}$) vaxt sərf olunacaq. Beləliklə, arası kə-

silmədən atəşin ardıcıl cəmləşdirilməsinin hər dörd həddinə atəş aparmaq üçün ümumi vaxt 86 dəqiqə ($10 + 23 + 31 + 22$) təşkil edəcək.

Hər bir həddə atəşin aparılma vaxtını bilərək və mərmə sərfini normalarından istifadə edərək (cədvəl 2) hazırkı misalda mərmə sərfini tapmaq olar.

Bu hesablamalar 1 sayılı cədvəldə göstərilib.

Atəşin ardıcıl cəmləşdirilməsi və tək hədəflərə atəşlə həmlənin atəş dəstəyi (AAC və THA)

Atəşin ardıcıl cəmləşdirilməsi və tək hədəflərə atəş sərbəst dəstək növü kimi tələsik müdafiyyə keçən düşmən üzərinə hərəkətdən birbaşa hücum zamanı (xüsusilə də müdafiənin aralıq hədlərinin yarılmasında), qarşılaşma döyüşündə, gecə hücumunda və başqa hallarda tətbiq edilir.

Atəşin ardıcıl cəmləşdirilməsi və tək hədəflərə atəş növünün tətbiqi üçün qərarı briqada komandiri, hətta 1-ci eşelon tabor komandiri düşmən müdafiəsinin həddinə yaxınlaşma və ya qarşılaşma döyüşünün inkişafından asılı olaraq qəbul edə bilər.

Briqadanın artilleriya rəisi imkan daxilində əvvəlcədən piyada və tankların həmləsinin (hücumunun) gedişində düşmənin qiymətləndirilməsinə uyğun olaraq atəş sahələrini təyin edir (əgər yuxarı rəis tərəfindən təyin edilərsə, dəqiqləşdirir). Sahələr əvvəlcədən kəşf edilmiş obyektlərə olduğu kimi, eləcə də ərazinin xarakteri və döyüşün gedişində düşməni yarma ehtimalı nəzərə alınaraq təyin edilir. Daha vacib obyektlərə (böyük dayaq məntəqələrinə, ehtiyatlara) kütləvi atəş təşkil edilir. Vaxt olmadıqda ayrıca hədəflərə cəmləşdirilmiş (kütləvi) atəş planlaşdırılmır. Hücumun gedişində zərurət olduqda cəmləşdirilmiş atəş əvvəlcədən nəzərdə tutulmuş və ya əlavə təyin edilmiş sahələrə (hədəflərə) çağırılır. İstisna hallarda həmlənin atəş hazırlığından həmlənin atəş dəstəyinə keçid zamanı təşkil edir. Artilleriyanın atəşi, dərhal atəş hazırlığı bitdikdən sonra yaxın ərazilərə köçürülür və ön xəttin arxasında təyin edilmiş atəşin ardıcıl cəmləşdirilməsinin 1-ci həddinə təyin edildiyi kimi (hücum edənlərin ona öz mərmilərimizin partlayışlarından təhlükəsizlik məsafəsinə

yaxınlaşmasına qədər) aparılır. Belə hallarda mərmə sərfini atəşin ardıcıl cəmləşdirilməsinin normalarına uyğun, yaxud da elə hesabla aparırlar ki, atışın ümumi tempi son atəş hazırlığının atəş basqınına (atəş hazırlığından atəş dəstəyinə keçidi maskalamaq məqsədi ilə) uyğun olsun.

NƏTİCƏ

Həmlənin atəş dəstəyi anlayışı dedikdə məlum olur ki, hücum edən piyada bölmələrin maneəsiz olaraq düşmən müdafiəsinin dərinliyinə irəliləməsinə artilleriya bölmələri atəşlə əlverişli şərait yaradır, onun canlı qüvvəsinə və atəş vasitələrinə ardıcıl atəşlə zərər vurur.

Düşmən müdafiəsinin quruluşundan, xarakterindən, ərazi şərtlərindən, öz qoşunlarımızın hücum edən tanklarının mövcudluğundan, öz qoşunlarımızın artilleriya qruplaşmasından, döyüş surətlərinin (məmilərin) mövcudluğundan asılı olaraq həmlənin atəş dəstəyi göstərilən atəş növlərindən biri ilə yerinə yetirilir:

- birqat və yaxud ikiqat atəş dalğası;
- hərəkətli atəş zonası;
- birqat, ikiqat və yaxud üçqat atəşin ardıcıl cəmləşdirilməsi;
- cəmləşdirilmiş və tək hədəflərə atəş.

Təlimata əsasən motoatıcı briqadanın hücum cəbhəsi 5 km-dir. Aparılan hesabatlardan məlum oldu ki, briqadanın hücumu zamanı həmlənin atəş dəstəyinin səmərəli keçirilməsi və piyada qoşunların hərəkət tempinin artırılması üçün briqadanın hücum cəbhəsində (5 km) sonrakı tapşırıqın (10 km) yerinə yetirilməsinə qədər 122 mm və ya ondan artıq kalibri olan 10 artilleriya divizionu lazımdır.

ƏDƏBİYYAT

1. Ракетные войска и артиллерия в операциях. Учебник. М., Вагш, 1999
2. Тактика наземной артиллерии. Учебник Б. И. Стрельченко, С. И. Лаушкин
3. Field Artillery in Military Operations (Combat Studies Institute Press)

4. Small wars journal (Moving Artillery Forward: A Concept for the Fight in Afghanistan)

5. From Wikipedia, the free encyclopedia (75 mm Schneider-Danglis)

РЕЗЮМЕ

МЕТОДИКА РАСЧЕТА ВРЕМЕНИ ОГНЕВОЙ ПОДДЕРЖКИ ЗАСАДЫ ПРИ АТАКЕ МОТОСТРЕЛКОВОЙ БРИГАДЫ П. ИБРАГИМОВ

В этой статье указаны продвижение атакующих частей пехоты в глубь обороны противника с огневой поддержкой, а также создания благоприятных условий частями артиллерии с помощью огня и потери живой силы и средств огня противника.

SUMMARY

THE CALCULATION METHODS OF ASSAULT FIRE SUPPORT TIME DURING THE ATTACK OF AN INFANTRY BRIGADE P. IBRAHIMOV

This article is about the advancement of infantry divisions, attacking by fire support, without any obstacle into the depth of the enemy's defence, the methods of creating favorable conditions by artillery units with fire, and damaging the opposite side's manpower and fire means via successive fire.

DÖYÜŞLƏRDƏ AEROZOL ƏKS-TƏSİR VASİTƏLƏRİNİN TƏTBİQİ

Polkovnik-leytenant Xalid MƏMMƏDOV

SİLAHLI QÜVVƏLƏRİN HƏRBİ AKADEMİYASI

Açar sözlər: aerosol əks-təsir, hücum, müdafiə, maskalayıcı aerosol örtükləri, koredici aerosol örtükləri.

Ключевые слова: аэрозольное противодействие, наступление, оборона, маскирующие аэрозольные завесы, ослепляющие аэрозольные завесы.

Keywords: aerosol counteraction, attacks, defence, masking aerosol screen, blinding aerosol screen.

Silahlı mübarizə vasitələrinin inkişafı yeni təhdidlərin, təhlükə və risklərin meydana çıxması səbəbindən döyüş və əməliyyatlarda qoşunların, döyüş texnikalarının maksimum az itki verməsinin təmin edilməsi üçün aerosol əks-təsir vasitələrinin tətbiqi bu gün maskalanmanın ən vacib tapşırıqlarından biridir. Müasir ümumqoşun döyüşü şəraitin tez-tez dəyişkənliyi ilə fərqlənən və sürətlə inkişaf edən döyüş olduğundan, burada tək öz fəaliyyətlərinin aerosol maskalanması deyil, eyni zamanda özünün müşahidə aparma imkanlarını saxlamaqla düşmənin görmə imkanlarını məhdudlaşdırmaq (kor etmək), onun hədəfləri müşahidə etməsinə və hədəflərə dəqiq atəş açmasına imkan verməmək zəruriyyətini yaradır.

Aerosol əks-təsir – bölmələrin cəmləşmə (yerləşmə) rayonlarında, irəliləmə marşrutlarının açıq sahələrində, döyüşqabağı və döyüş düzülüşünə açılma hədlərində, su maneələrinin keçilməsi zamanı, yükləmə (boşalma) stansiyalarında aerosol örtüyünün yaradılması, eyni zamanda düşmənin idarəetmə məntəqələrinin və atəş vasitələrinin heyətlərinin (ekipajlarının) kor edilməsi (görmə imkanlarının məhdudlaşdırılması) və düşməni aldatmaq məqsədilə saxta hərəkət marşrutlarının, hədlərin, mövqelərin və rayonların aerosol maskalanmasıdır. [1]

Briqadanın taktiki fəaliyyətləri üçün aerosolların tətbiqini planlayan yuxarı instansiya ordu korpusudur. Ayrıca istiqamətlərdə dərinlikdə fəaliyyətlər zamanı aerosol əks-təsir vasitələri bölmə komandirlərinin qərarı ilə də tətbiq edilə bilər.

Dərinlikdə obyektlərin aerosollarla örtülməsi üçün aerosol əks-təsir vasitələrinin tətbiqini obyekt rəisi ümumi əməliyyat

maskalanma planına uyğun planlayır.

Təyinatına görə aerosol örtüklər maskalayıcı və koredici (görmə imkanlarını məhdudlaşdıran) olur. [2]

Maskalayıcı aerosol örtükləri öz qoşunlarımızın fəaliyyətlərinin maskalanması və saxta obyektlərin təqlid edilməsi üçün yaradılır. Onlar öz qoşunlarımızın yerləşmə rayonlarında və ya düşmənlə qoşunlarımız arasında yaradılır. Qoşunların və obyektlərin hava düşməninə maskalanması zamanı ərazilərin aerosolla örtülməsinin cəbhə və dərinliyi, maskalanan obyektlərin yerləşdiyi rayonların ölçülərindən xeyli böyük olmalıdır. Öz qoşunlarımızla düşmənin arasında maskalayıcı aerosol örtüklərinin qoyulması düşmənin yerüstü kəşfiyyatından və atəş vasitələrindən maskalanması zamanı tətbiq edilir.

Maskalayıcı aerosol örtükləri tüstü maşınları və cihazları, tüstü şaşkaları və əl tüstü qumbaraları ilə qoyulur.

Koredici (görmə imkanlarını məhdudlaşdıran) aerosol örtükləri bilavasitə düşmənin yerləşdiyi rayonlarda yaradılır. Bu halda aerosol düşmənin müşahidə məntəqələrini və atəş nöqtələrini örtərək, onun döyüş meydanını müşahidə etməsinə və dəqiq atəşləri aparmasına imkan vermir.

Koredici aerosol örtükləri küləyin müxtəlif istiqamətlərində artilleriya, minaatan və aviasiya tüstü vasitələri ilə yaradılır.

Qoşunların döyüş düzlüşünə görə aerosol örtükləri 2 cür olur:

- cəbhə aerosol örtükləri;
- cinah aerosol örtükləri.

Aerosol örtükləri tüstüburaxma hədlərində hərəkətdən və duraraq qoyula bilər. Duraraq tüstüburaxma zamanı aerosol əks-təsir vasitələri, onlara təyin olunmuş hədlərdə bütün tüstüburaxma müddətində yerləşir. Hədlərdə hərəkət edərək tüstüburaxma zamanı aerosol əks-təsir vasitələri tüstüburaxmanın gedişində qoşunların irəliləməsi ilə yerini dəyişir.

Aerosol örtüklərinin cəbhə eni və dərinliyi aerosol əks-təsir vasitələrinin tətbiqinin məqsədi, maskalanan obyektlərin xarakteri və ölçüləri, onların maskalanması zamanı zəruri tüstüburaxma sahələri ilə müəyyən edilir. Hər bir halda aerosol örtüklərinin cəbhə eni və dərinliyi müxtəlifdir.

Aerosol örtüklərinin cəbhə və dərinliyinin müəyyən edilməsi zamanı ümumi tələblər aşağıdakılardır:

1. Qoşunların və obyektlərin maskalanması zamanı sahələrdə yaradılan aerosol örtüklərinin ölçüləri, bu sahələrin ölçülərindən böyük olmalıdır. Aerosol vasitəsilə örtülmə sahəsinin və onun cəbhə genişliyinin orta qiymətləri əlavə 1-də verilmişdir. Qoşunların cəmləşmə rayonlarının aerosol maskalanması, aerosol örtüləcək sahədə böyük olmayan bir neçə aerosol örtüklərinin qoyulması ilə həyata keçirilə bilər. 20-25 km² ərazidə yerləşən motoatıcı (tank) taborun maskalanması zamanı 10-12 aerosol örtüyü yaradıla bilər.

2. Müasir şəraitdə qoşunlar və obyektlər geniş sahələrdə kiçik hissələrlə yerləşdirilir. Geniş sahələrin tam aerosol örtülməsi – maliyyə cəhətdən xərc aparandır və həyata keçirilməsi olduqca çətinidir. Buna görə kiçik hissələrlə yerləşdirilmiş qoşunların və iri obyektlərin maskalanması zamanı ümumi tüstüburaxma rayonlarında ancaq maskalanan obyektlərin daha mühüm elementlərinin və saxta obyektlərin aerosollarla örtülməsi məqsədəuyğundur.

Geniş sahələrdə kiçik hissələrlə yerləşmiş qoşunların və obyektlərin maskalanması zamanı aerosol əks-təsir vasitələrinin tətbiqi əsl və saxta obyektlərin örtülməsini təmin edən bir sıra maskalayıcı aerosol örtüklərindən ibarət olacaqdır. Geniş sahələrdə kiçik hissələrlə yerləşdirilmiş obyektlərin aerosolla maskalanma sahəsi ümumi maskalanma sahəsinə nisbətə 0,1-0,25 arasında, böyük olmayan obyektlərin maskalanması zamanı isə 1-ə qədər dəyişə bilər. Beləliklə, maskalanan obyektin xarakterindən və şəraitdən asılı olaraq maskalanan obyekt, onun ayrıca elementlərini və saxta hədəfləri örtə biləcək bir neçə aerosol örtüyün yaradılması ilə tam örtülə bilər.

3. Aerosol örtüyü işıq şüasını keçirməyən şəkildə tam olmalıdır. Düşmən üçün hədəfi görməkdə oriyentir ola biləcək yerli əşyalar da maskalanacaq obyektlərlə birgə aerosol vasitəsilə örtülür.

4. Sahənin aerosol örtülməsi elə hesablaşma ilə aparılmalıdır ki, maskalanan obyekt aerosol örtüyünün mərkəzində olmasın.

Aerosol örtüyünün qoyulması üçün ayrılan vaxt, maskalanacaq obyektlərin aerosol vasitəsilə tam örtülməsinin zəruriliyi ilə müəyyən edilməlidir. Bu səbəbdən aerosol maskalanma düşmənin bu obyektlərin kəşfiyyatını aparmasından və onlara aviasiya və yerüstü məhvetmə vasitələri ilə zərbə endirməsindən daha əvvəl tətbiq edilməlidir. Əgər aerosol örtükləri ləngimələrlə tətbiq edilsə, bu zaman məqsədə çatmaq mümkün olmayacaq, belə ki, düşmən obyektlərə dəqiq atəş zərbələri endirmək imkanı əldə edəcəkdir. [1]

Birinci əməliyyatların başlanması ilə maskalanan obyektlərin aerosollarla tam örtülmə müddəti taktiki aviasiyanın yaxınlaşma vaxtı ilə müəyyən ediləcəkdir. Kütləvi aviasiya uçuşu, onun dövlət sərhədlərinə yaxınlaşmasından 3-5 dəqiqə əvvəl aşkar edilə bilər.

Əməliyyatın gedişində aviasiyanın hər dəfə peyda olması zamanı obyektlərin aerosol örtülməsini həyata keçirmək mümkün olmur və düşmənin ehtimal niyyətinin aşkara çıxarılması üçün müəyyən qədər vaxt tələb olunur.

Bunu nəzərə alaraq, dərin obyektlərin tam aerosolla örtülmə vaxtı 4-7 dəqiqədən çox olmama-

Obyektlərin sərhəddən uzaqlığı, km	Aviasiyanın aşkar edilməsindən sonra yaxınlaşma vaxtı, dəqiqə	Aviasiyanın uçuş sürətinə görə obyektin aeroxolla tam örtülməsi üçün ayrılan vaxt (dəqiqə)	
		1000 km/saat	1600 km/saat
60-a qədər	6–8	5–6	–
60–100	8–10	7–8	–
100–200	10–17	9–15	6–10
200–300	17–24	16–22	10–14

CƏDVƏL 1. MASKALANACAQ OBYEKT LƏRİN TAM AEROZOLLARLA ÖRTÜLMƏSİ ÜÇÜN AYRILAN MAKSİMUM VAXT, DƏQİQƏ

QEYD: Verilmiş hesablamada tüstüburaxmaya qərarın qəbul edilməsinə və aeroxol-maskalanma bölmələrinə siqnalların çatdırılmasına ayrılmış vaxt 1-2 dəqiqə hesabı ilə götürülmüşdür.

lıdır. Qoşunların arxa hissəsində yerləşən obyektlərin aeroxolla örtülməsi isə 3-4 dəqiqə ərzində həyata keçirilməlidir. Ancaq bu halda düşmən aviasiyasının obyektlərə yaxınlaşmasına qədər onların aeroxolla tam örtülməsi mümkün olacaqdır. Obyektlərin aeroxollarla tam örtülməsinin maksimum vaxtı cədvəl 1-də göstərilmiş qaydada olmalıdır.

Zərurət olduqda, məsələn, cəbhəyə yaxın ərazidə yerləşən daha mühüm obyektlərin aeroxolla örtülməsi zamanı yaranmış şəraitin tələb etdiyi müddət ərzində fasiləsiz tüstüləmə rejimi yaradıla bilər. Düşməni aldatmaq məqsədilə aeroxol örtüklərinin qoyulması zamanı tüstüburaxmanın davamiyyəti maskalama effektinə nail olunması vaxtı ilə müəyyən edilir.

Motoatıcı (tank) taborun müdafiə döyüşündə aeroxol əks-təsir vasitələrinin tətbiqi üzrə tapşırıqları aşağıdakılardır:

- təminat zolağında və ön mövqələrdə fəaliyyət zamanı bölmələrin aeroxol maskalanması;
- müdafiənin gücləndirilməsi üçün və səylərin dərinliyinə keçirilməsi zamanı taborun manevrinin aeroxol maskalanması.

Təminat zolağında döyüş zamanı aeroxol əks-təsir vasitələri tabor komandirinin qərarı ilə yu-

xarı rəis tərəfindən qoyulmuş məhdudiyyətin nəzərə alınması ilə tətbiq edilir. Aeroxol əks-təsir vasitələri taborun hücum edən düşməndən tez uzaqlaşmasının təmin edilməsi, keçirilən manevrin gizlədilməsi və təminat zolağının dərinliyində digər mövqələrə geri çəkilmənin aeroxol örtülməsi, eyni zamanda düşmənin ən təhlükəli atəş vasitələrinin və müşahidə məntəqələrinin kor edilməsi üçün tətbiq edilir.

Düşməndən uzaqlaşma və bir mövqedən digər mövqeyə geri çəkilmə zamanı aeroxol əks-təsir vasitələri geniş cəbhədə tətbiq edilir. Aeroxol örtüyü tankların və piyadanın döyüş maşınlarının termik tüstü aparatları ilə, həmçinin qabaqcadan tüstüburaxma hədlərində yerləşdirilmiş tüstü şaşkalarından istifadə etməklə qoyulur.

Aeroxol örtüyünün qoyulması və atəş vasitələri ilə düşmənin məhv olunması vəhdət təşkil etməlidir. Düşmənin ləngidilməsi və manevrin keçirilməsi üçün vaxtın qazanılması məqsədilə düşmənin ən təhlükəli qrupları artilleriya ilə, tanklarla, tank əleyhinə vasitələrlə və atıcı silahlarla məhv edilməlidir.

Taborun geriçəkilmə şəraitlərində düşmən tərəfindən dövrələnmə olduğu hallarda, aeroxol əks-təsir vasitələri cınah aeroxol örtüklərinin qoyulması üçün tətbiq edilə bilər.

Müdafiənin gücləndirilməsi məqsədilə taborun manevr etməsi zamanı aerosol əks-təsir vasitələri düşmənin yerüstü müşahidəsindən və dəqiq atəşlərdən qorunmaq məqsədilə manevri həyata keçirən bölmələrin maskalanması üçün tətbiq edilir. Bu, düşmənin müşahidə məntəqələrini və onun atəş vasitələrini kor edən aerosol örtüklərinin, eləcə də düşmən tərəfdən gözə çarpan və atəş altında saxladığı ərazidə manevrin keçirilməsi zamanı maskalayıcı aerosol örtüklərinin qoyulması ilə əldə edilir.

Döyüşün gedişində manevr ayrıca toplar, pulemyotlar, tanklar və kiçik bölmələr tərəfindən əl tüstü qumbaralarının, eləcə də tank və piyadanın döyüş maşınlarında olan termik tüstü aparatlarının tətbiqi ilə təmin edilir.

Təminat zolağında döyüş zamanı tabor komandiri müəyyən olunmuş məhdudiyyətləri nəzərə almaqla aerosol əks-təsir vasitələrinin tətbiqinə sərbəst qərar qəbul edir.

Tabor komandirinin aerosol əks-təsir vasitələrinin tətbiqinə verilən qərarında müəyyən olunur:

- aerosol əks-təsir vasitələrinin tətbiq tapşırıqları;
- aerosol örtüyünün qoyulması üçün cəlb edilən qüvvə və vasitələr;
- tankların və piyadanın döyüş maşınlarının termik tüstü aparatları və tüstü şaşkaları (əgər tətbiq edilsə) ilə tüstüburaxma hədləri, onun başlanma və dayandırılma vaxtı;
- düşmənin kor edilməsi üçün artilleriyanın və minaatanların tapşırıqları;
- tüstüburaxmanın idarəetmə siqnalları.

Aerosol örtüyünün qoyulması üçün tapşırıqlar bölmələrə döyüş tapşırıqlarının qoyulması ilə və ya ayrıca sərəncamlarla eyni vaxtda verilir.

Briqadanın müdafiə əməliyyatında aerosol əks-təsir vasitələrinin tətbiqi üzrə əsas tapşırıqlar aşağıdakılardır:

– təminat zolağında döyüş zamanı ön dəstələrin manevrinin aeroxolla ötürülməsi;

– düşmənin həmlə həddinə irəliləməsi və açılması zamanı onun fəaliyyətlərinin pozulması;

– ərazidə fortifikasiya işlərinin aparılması və mina-partlama maneələrinin qoyulması zamanı düşmənin dəqiq silahlarından qorunmaq üçün mühəndis bölmələrinin aeroxolla örtülməsi;

– təhdid istiqamətlərində müdafiənin gücləndirilməsi üçün qüvvə və vasitələrin manevrinin gizlədilməsi;

– əks-həmlənin keçirilməsi və ya müdafiənin tutulması üçün ikinci eşelonun və ehtiyatların irəliləməsinin və döyüşə yeridilməsinin aeroxolla örtülməsi;

– səylərin bir müdafiə zolağından digərinə keçirilməsi zamanı OK-un hissələrinin manevrinin gizlədilməsi;

– müdafiə rayonlarının, raket və artilleriya hissələrinin mövqelərinin təqlid edilməsi, eyni zamanda müdafiə olunan qoşunların qruplaşmasına və onların keçirdiyi manevrin xarakterinə görə düşmənin aldadılması.

Briqadanın hücum döyüşlərində aeroxol əks-təsir vasitələrinin tətbiqi yuxarı qərargahın göstərişlərinə və OK komandirinin qərarına əsasən həyata keçirilir.

Briqada komandirinin hücum qərarının aeroxol əks-təsir vasitələrinin tətbiqi hissəsində, bir qayda olaraq, göstərilir:

– aeroxol əks-təsir vasitələrinin tətbiqinin məqsədi və tapşırıqları;

– aeroxol örtüyünün qoyulması üçün cəlb edilən qüvvə və vasitələr, tüstüburaxmanın idarə edilməsi;

– aeroxol əks-təsir vasitələrinin tapşırıqlara görə və hissələr arasında bölüşdürülməsi;

– tüstüburaxma hədləri, tüstüburaxmanın davamiyyəti və rejimi, tüstüburaxmanın başlanma və dayandırılma vaxtı, aeroxol əks-təsir vasitələrinin tətbiqinə qoyulan məhdudiyətlər, tüstüburaxma siqnalları;

– tüstüburaxmanı həyata keçirən bölmələrlə, öz aralarında hücum edən qoşunlarla, eyni zamanda aviasiya və artilleriya ilə qarşılıqlı əlaqə qaydaları;

– tüstüburaxma şəraitində qoşunların fəaliyyətlərinin təmin edilməsi üzrə tədbirlər;

– aeroxol əks-təsir vasitələrini sərbəst tətbiq etmək məqsədilə briqada və tabor komandirləri üçün müəyyən olunmuş hədlər;

– tüstüburaxmanın idarə edilməsinin təşkili.

Döyüşdə aeroxol əks-təsir vasitələri müxtəlif qüvvə və vasitələrlə tətbiq edilir. Aeroxol əks-təsir vasitələrinin bütün vasitələrlə razılaşdırılmış tətbiqi tüstüburaxmanı həyata keçirən bölmələrin, qoşunların, artilleriyanın və aviasiyanın yerə, vaxta və fəaliyyət məqsədlərinə görə dəqiq uzlaşdırılmasını tələb edir.

OK-da aeroxol əks-təsir vasitələri mərkəzləşdirilmiş şəkildə tətbiq edilərkən hazırlanan aeroxol əks-təsir vasitələrinin qrafiki artilleriyanın və aviasiyanın döyüş tətbiqi planlarına, həmçinin qoşunların fəaliyyətlərinə bağlı olmalıdır.

Aeroxol əks-təsir vasitələrinin tətbiqi üzrə qrafik ordu korpusunun qərargahı tərəfindən artilleriya, kimya xidməti və mühəndis xidməti rəisləri, həmçinin aviasiyanın döyüşü idarəetmə qrupunun rəisi ilə birgə hazırlanır. Qrafikdə göstərilir:

– mərhələlər üzrə bölmələrin tapşırıqları;

– aeroxol əks-təsir vasitələrinin tətbiq vasitələri;

– mərhələlərə görə maskalayıcı və düşmənin görmə imkanlarını məhdudlaşdırıcı aeroxol örtüklərinin qoyulmasının başlanma və dayandırılma vaxtları;

– tüstüburaxmanı idarəetmə siqnalları.

Briqada komandiri tərəfindən qoyulmuş tapşırıqlar və onun tərəfindən təsdiq edilmiş qrafik, aeroxol əks-təsir vasitələrinin tətbiqi üzrə əsas planlaşdırılan sənəd sayılır. Bu sənədlərə müvafiq olaraq aeroxol örtüklərinin qoyulması üçün briqadalar, artilleriya, aviasiya və aeroxol maskalanma bölmələri tərəfindən aeroxol əks-təsir vasitələrinin tətbiqi təşkil olunur.

Kimya xidməti rəisi tüstü şaşkaları və tüstü maşınları ilə aeroxol əks-təsir vasitələrinin tətbiqini bilavasitə təşkil edir. Briqada komandirinin qərarına müvafiq olaraq kimya xidməti rəisi aeroxol əks-təsir vasitələrini bölüşdürür və hissələri vaxtlı-vaxtında tüstü şaşkaları, əl tüstü qumbaraları və aeroxol qarışıqları ilə təmin edir. O, həmçinin meteo-məlumatların vaxtlı-vaxtında daxil olmasını təmin edir, tüstü şaşkalarını və tüstü ma-

şınlarını tətbiq edəcək bölmələrin tüstüburaxmaya hazırlığını və onların idarə edilməsini təşkil edir.

Tüstü şaşkaları və tüstü maşınlarının tətbiqi ilə tüstüburaxmanın planlaşdırılması zamanı tüstüburaxma hədlərinin və tüstüburaxma ocaqlarının yeri müəyyən edilir, tüstüburaxma hədlərinə görə qüvvə və vasitələrin hesablanması aparılır və idarəetmə qaydası təyin edilir.

Tüstüburaxmanın idarə edilməsi OK-un KM-dən mərkəzləşdirilmiş qaydada həyata keçirilir. Artilleriya, aviasiya və birinci eşelon briqadaları təyin edilmiş tüstüburaxmanı vaxt qrafikinə görə OK komandirindən təsdiqedic siqnalın alınması ilə həyata keçirir. Tüstü şaşkaları və tüstü maşınlarının tətbiqi ilə tüstüburaxma üçün siqnallar OK-un (briqadanın) komanda məntəqəsindən hədlərdə fəaliyyət göstərən tüstüburaxmanın idarəetmə məntəqələrinə ötürülür.

Düşmən müdafiəsinin dərinliyində aerosol əks-təsir vasitələrinin tətbiqi, bir qayda olaraq, briqada və tabor komandirlərinin qərarı ilə həyata keçirilir.

OK-un aerosol əks-təsir vasitələri bu dövrdə başlıca olaraq briqada vasitələrinin gücləndirilməsi üçün tətbiq edilir. Hücümün gedişində zərurət yarandıqda aerosol əks-təsir vasitələrinin tətbiqi üzrə ayrıca tapşırıqlar OK komandiri ilə mərkəzləşdirilmiş formada həll edilir.

NƏTİCƏ

Hücüm və müdafiə döyüşlərində geniş şəkildə, taktiki baxımdan düzgün tətbiq edilən maskalayıcı aerosollar döyüş tapşırıqlarının müvəffəqiyyətlə yerinə yetirilməsinə, eyni zamanda, şəxsi heyətin itkilərinin 5-7 dəfə, döyüş texnikalarının isə 10-15 dəfə azalmasına səbəb olur.

ƏDƏBİYYAT

1. Применение дымов и аэрозоли в бою и операции / М.: Воениздат, 1975
2. Аэрозольное противодействие высоко-

точному оружию противника в бою и операции / М.: Воениздат, 1986

РЕЗЮМЕ ПРИМЕНЕНИЕ СРЕДСТВ АЭРОЗОЛЬНЫХ ПРОТИВОДЕЙСТВИЙ В БОЯХ X. МАМЕДОВ

В данной статье отмечены основы аэрозольное противодействие в боевых действиях, в том числе организации применения аэрозольной маскировки бригады и объектов при наступлении.

SUMMARY APPLICATION OF AEROSOL COUNTERACTION MEANS IN COMBAT X. MAMMADOV

Application of aerosol counteraction means in offensive and defence combat is studied in the article.

KİMYA TƏMİNATININ ƏSASLARI VƏ HÜCUMDA BRIQADANIN KİMYA TƏMİNATININ TƏŞKİLİ

Mayor Orxan RZAYEV

SİLAHLI QÜVVƏLƏRİN HƏRBİ AKADEMİYASI

Açar sözlər: döyüşün kimya təminatı, briqada, hücum, kimya təminatının təşkili, tapşırıqlar.

Ключевые слова: химическое обеспечение боя, бригада, наступление, организация химического обеспечения, задачи.

Keywords: chemical combat support, brigade, attack, organization chemical support, tasks.

Azərbaycan Silahlı Qüvvələrində 1992-ci ildən etibarən kimya xidməti yaranmış, 2007-ci il tarixindən isə KQSM xidməti adları ilə əvəz olunmuşdur.

Kimya təminatı bölmələrin radioaktiv, kimyəvi və bioloji (bakterioloji) zəhərlənmələrdən itkilərinin maksimum azaldılması və ya olmaması, bölmələrin və obyektlərin aerozollarla (tüstülərlə)

XXI əsrdə hərbi texnologiya daim inkişaf etməkdədir. Bəzi dövlətlər kütləvi qırğın silahlarının təkmilləşdirilməsi istiqamətində fəaliyyətlərini davam etdirir. Lokal müharibələrin baş verdiyi ölkələrin döyüş meydanlarında kütləvi qırğın silahlarının tətbiqinin qarşısının alınması ilə bağlı müzakirələr gündəlikdən çıxarılırmır. Sənayenin inkişafı, texnologiyanın müasir dirçəlişi və texnoloji transferlər nəticəsində kimyəvi, bioloji silahlar təkmilləşdirildikcə bu məsələ böyük bir təhlükə yaratmaqdadır. Bununla belə, tarix elmi kəşflərin və elmi-texniki tərəqqinin, humanist məqsədlərin əleyhinə və ziyanına olmasının, mənfəətin əldə edilməsinin və insanlığa qarşı baş vermiş bir çox hadisələrin şahidi olmuşdur.

Radiasiya, kimyəvi, bioloji təhlükəli obyektlərin (RKBTO) dağılma yerlərində, xüsusilə Çernobil AES-də aparılan iş təcrübəsi onu göstərdi ki, heç bir iri texnogen qəzalarda nəticələrin aradan qaldırılması, Silahlı Qüvvələrin birləşmə və hissələri, həmçinin kimya qoşunları cəlb edilmədən, bir müəssisənin gücü ilə aparıla bilməz. Tapşırıqların və tədbirlərin yerinə yetirilməsinin vacibliyi sülh, eləcə də müharibə dövründə kimya qoşunlarını iki təyinatlı etmişdir. Ölkəmiz müstəqillik qazandıqdan sonra

maskalanması və onların düşmənin yüksək sərrast silahlardan mühafizəsinin yüksəldilməsi, radiasiya təhlükəsizliyinin təmin olunması və düşməyə yandırıcı silahlarla itkilərin verilməsi üçün təşkil olunur və həyata keçirilir. Kimya təminatına daxildir:

- nüvə partlayışlarının təyini;
- radiasiya, kimyəvi və qeyri-spesifik bioloji (bakterioloji) kəşfiyyatın aparılması;
- fərdi və kollektiv mühafizə vasitələrindən vaxtında istifadə olunması;
- şəxsi heyətin, silahların, texnikaların və digər maddi vəsaitlərin radiasiya və kimyəvi nəzarətin təşkili;
- bölmələrin xüsusi təmizlənməsi, eləcə də ərazinin, yolların və qurğuların deqazasiyası, dezinfeksiyası və dezinseksiyası;
- radiasiya təhlükəsizliyinin təmin olunması üçün tədbirlərin həyata keçirilməsi;
- bölmələrin və obyektlərin aerozollarla (tüstülərlə) maskalanması;
- yandırıcı silahların tətbiqi.

Kimya təminatı tədbirləri qoşun növü və xüsusi qoşun hissələrinin (bölmələrinin) güc və vəsaitləri ilə gecə və gündüz, bütün növ döyüş əməliyyatlarında, istənilən şəraitdə yerinə yetirilir. Kim-

ya təminatının spesifik və daha çətin tədbirləri, xüsusi texnikaların tətbiqi və şəxsi heyətin xüsusi hazırlığını tələb edən tədbirlər kimya qoşunlarının bölmələri tərəfindən yerinə yetirilir.

Kimya təminatı birlik və birləşmə komandirlərinin qərarı, göstərişləri, yuxarı qərargahın sərəncamları və göstərişlərinə əsasən, birlik və birləşmənin kimya xidməti ilə birgə qərargah tərəfindən hazırlanır. Kimyəvi təminatın təşkili zamanı nəzərə alınmalıdır:

- düşmənin KQS (kütləvi qırğın silahlarının) tətbiqinə hazırlaşması;
- RKB (radiasiya, kimyəvi və bioloji) vəziyyət;
- kimya qoşunlarının vəziyyəti və imkanları;
- kimya qoşunları silahları və qoruyucu vasitələri (KQS və QV) ilə təmin olunma səviyyəsi;
- ərazinin relyefi;
- hava şəraiti.

Kimya təminatı tapşırıqlarının müvəffəqiyyətlə yerinə yetirilməsinə nail olunur:

- qoşunların kimyəvi təminat tapşırıqlarının yerinə yetirilməsinə daimi hazırlığı ilə;
- düşmənin KQS tətbiqinə hazırlaşmasının və tətbiqinə başlamasının vaxtında aşkar edilməsi ilə;
- qoşunların həyatda qalma tədbirlərinin vaxtında aparılması, kimya qoşunları bölmələrinin maddi və texniki təminatı ilə;
- kimya qoşunları qüvvə və vasitələrinin, kimya qoşunları silahları və mühafizə vasitələrinin daimi ehtiyatının varlığı, onlardan vaxtında və bacarıqla istifadə olunması və bərpası ilə;
- kimya təminat tədbirlərinin qərargahının, qoşun növləri və xidmət rəislərinin, komandir müavinlərinin keçirdiyi digər təminat növləri ilə mütəlq razılaşdırılması ilə.

Dozimetrik nəzarət – şəxsi heyətin ionlaşdırıcı maddələrlə xarici şüalanmasına nəzarətdir.

Radiometrik nəzarət – şəxsi heyətin, silah və hərbi texnikaların, ərazilərin və digər obyektlərin RM-lə zəhərlənməsinə nəzarətdir.

Kimyəvi nəzarət – silah və texnikaların, maddi vəsaitlərin, tikililərin və ərazilərin xüsusi təmizlənməsinin (deqazasiyasının) tamlığı və zəruriliyinin müəyyən edilməsi, ərzaq və suyun zərərsizləşdirilməsi, şəxsi heyətin mühafizə vasitələri ol-

madan fəaliyyət imkanlarının təyin edilməsi, həmçinin düşmənin naməlum zəhərli maddələr tətbiq etməsi faktının müəyyən edilməsi üçün aparılır.

Bioloji nəzarət – şəxsi heyətin döyüş tərkibinin, ərazinin, hərbi texnikanın, ərzağın, su və digər obyektlərin zəhərlənməsinin, həmçinin tətbiq edilmiş bioloji silahların nəticələrinin aradan qaldırılmasının tədbir və qaydalarının məzmununu məqsədilə aparılır.

Radiasiya nəzarəti – birləşmə və hissələrin radiasiya amili üzrə döyüş qabiliyyətinin qiymətləndirilməsi və qoşunların xüsusi təmizlənməsinin, hərbi obyekt və tikililərinin dezaktivasiyasının keçirilməsi zəruriliyinin müəyyən olunması məqsədilə təşkil olunur və keçirilir.

Kimya bölmələri radiasiya, kimyəvi və bioloji mühafizə və aerosol maskalanması tapşırıqlarının yerinə yetirilməsi üçün, eləcə də odsaçan və yandırıcı vasitələrin tətbiqi ilə düşməyə itkilər vermək üçün təyin edilir.

Bölmədə radiasiya, kimyəvi və bioloji mühafizə, bölmələrə yüksək sərrast və digər silah növlərinin, kütləvi qırğın silahlarının məhvedici faktorlarının, radiasiya dağıntılarının (qəza), kimyəvi və bioloji təhlükə obyektlərinin təsir göstərməsinin azaldılmasının təşkil edilməsi, düşməyə odsaçan-yandırıcı silahların tətbiq edilməsi, itkilərin verilməsi məqsədilə yerinə yetirilir.

Bölmədə radiasiya, kimyəvi və bioloji mühafizənin əsas tapşırığı hesab edilir: kütləvi qırğın silahları, radiasiya, kimyəvi və bioloji zəhərlənmənin aşkar edilməsi və qiymətləndirilməsi; obyektin görünməsinin azaldılması; odsaçan-yandırıcıların tətbiq edilməsi; radiasiya, kimyəvi və bioloji təhlükəli obyektlərdə qəzaların (dağıntı) nəticələrinin aradan qaldırılması zamanı, radiasiya-kimyəvi və bioloji qorunma tədbirləri.

Kimya qoşunlarının bölmələri birlik və qoşun növü hissələrinin, arxa cəbhə və xüsusi qoşunların döyüş fəaliyyətlərinin kimya təminatı üzrə tapşırıqlarının yerinə yetirilməsinin təmin olunması, həmçinin düşməyə yandırıcı silahlarla zərbə vurulması üçün təyin olunmuşdur.

Onlara həvalə olunur: nüvə partlayışlarının qeydə alınması; radiasiya, kimyəvi və qeyri-spesi-

fik bioloji (bakterioloji) kəşfiyyatın aparılması; radiasiya və kimyəvi nəzərət; hissələrin (bölmələrin), sahibsiz qalmış silahların, texnikanın, döyüş sursatlarının və digər maddi vəsaitlərin xüsusi təmizlənməsi, həmçinin geyimlərin, ərazi sahələrinin, yol və qurğuların deqzasıyası, dezaktivasiyası və dezinfeksiyası; atom energetikası və kimya sənayesi müəssisələrində qəzaların (dağınların) aradan qaldırılmasında iştirak etməsi; öz hissələrinin (bölmələrinin) fəaliyyətlərinin məskalanması üçün aeroxolların (tüstülərin) tətbiqi və düşmənin yüksək sərrast silahları və kəşfiyyat-texniki vasitələrinə əks-təsir göstərmə; yandırıcı silahların tətbiqi; kimya qoşunları silahları və qorunma vasitələrinin bərpa və təmiri.

Kimya qoşunları bölmələrinin tapşırığı müvəffəqiyyətlə yerinə yetirməsinin əsas prinsipləri – bölmələrin daimi döyüşə hazır olması; qoyulmuş döyüş tapşırıqlarının qətiyyətli, fəal və fasiləsiz yerinə yetirilməsi; kimya qoşunları bölmələrinin qoşun növü hissələri və birləşmələri ilə birgə tətbiqinin razılaşdırılması və onlar arasında fasiləsiz qarşılıqlı əlaqənin saxlanması; fəaliyyətlərin gözlənilməzliyi və hərbi bacarığın göstərilməsi; kimya təminatı gücünün vaxtında əsas istiqamətdə cəmləşdirilməsi, kimya qoşunları qüvvə və vasitələrinin manevri; kimya qoşunları bölmələrinin döyüş qabiliyyətinin vaxtında bərpa, onların fəaliyyətlərinin hərtərəfli təminatı; mənəvi və fiziki gücün tam gərginliyi, mənəvi keyfiyyətlərdən döyüş tapşırığını yerinə yetirmə daxilində istifadə edilməsi, möhkəm və fasiləsiz idarəetmə.

Kimya qoşunları bölmələrinin daimi döyüş hazırlığı onların döyüş tapşırığının təyin edilmiş müddətə təşkil edilərək başlanılmasından və müvəffəqiyyətlə yerinə yetirilməsindən ibarətdir.

Kimya qoşunları bölmələrinin döyüş hazırlığının vacib elementləri göstərilənlər sayılır:

- qarşıdakı döyüş tapşırığını bilmək və sülh dövründən başlayaraq onlara hazırlıq tədbirlərinin vaxtılı-vaxtında aparılması;
- döyüş növbətçiliyinin dəqiq aparılması;
- şəxsi heyətin yüksək döyüş bacarığı və onların güclü çirklənmə şəraitində fəaliyyət göstərməsinə hazırlığı;

- kimya qoşunları silahlarının və qorunma vasitələrinin istifadəyə hazır vəziyyətdə saxlanması, maddi ehtiyatların lazımı miqdarda olması;

- daim düşmənin qəfil hücumunun dəf edilməsinə hazır olması;

- bölmələrin mütəşəkkil olaraq müxtəlif döyüşə hazırlıq dərəcəsinə gətirilməsi, şəxsi heyətin yüksək mənəvi-psixoloji vəziyyəti, intizamı və sayıqlığı.

Döyüş tapşırığının qətiyyətli, aktiv və fasiləsiz yerinə yetirilməsi düşmənin yaxşı tanınmasını, müxtəlif hava şərtlərində gecə və gündüz, sərt, güclü, cəld və inadlı fəaliyyətlərlə aparılmasını özündə cəmləşdirir.

Kimya qoşunları bölmələrinin, qoşun növləri hissə və birləşmələri ilə razılaşdırılmış birgə tətbiqi və onlar arasında fasiləsiz qarşılıqlı əlaqənin saxlanması müasir ümumqoşun döyüşlərində müvəffəqiyyətin əldə edilməsinin əsas şərtlərindən biridir. Bu, birləşmələrin bütün növ qoşun hissə və bölmələri ilə kimya qoşunları bölmələrinin tapşırıqları, istiqamətləri, hüdudları, obyektləri və vaxt üzrə fəaliyyətlərinin razılaşdırılması ilə əldə olunur.

Kimya qoşunları bölmələrinin və qoşun növlərinin hissələri və xüsusi qoşunlarla qarşılıqlı əlaqəni komandir, qərargah və kimya xidməti rəisinin iştirakı ilə təşkil edir. Qarşılıqlı əlaqənin təşkili zamanı kimya qoşunları bölmələrinin komandiri alınmış tapşırığı yerinə yetirmə qaydalarında bütün sualları dəqiqləşdirməyə borcludur.

Kimya təminatının təşkili Azərbaycan Respublikasının SQ-nin döyüş fəaliyyətlərinin əməliyyat təminatı növü kimi, razılaşdırılmış tədbirlərin və qoşunların (qüvvələrin), idarəetmə orqanlarının, digər qoşun və hərbi qurumların fəaliyyətlərinin məcmusunu ifadə edir və düşmənin KQS-nin, yüksək sərrast və digər silah növlərini tətbiq etməsi iri miqyaslı radiasiya, kimyəvi və bioloji təhlükəli obyektlərin dağılması (qəzası) şəraitlərində əməliyyat, döyüş və xüsusi tapşırıqların yerinə yetirilməsinin təmin edilməsinə, həmçinin düşmənin odsaçan-yandırıcı vasitələrlə məhv edilməsinə istiqamətlənmişdir.

O, KQS məhvedici amillərinin, RKB təhlükəli

obyektlərin dağılmasının (qəzasının), yüksəksər-
rast və digər silah növlərinin qoşunlara (qüvvələ-
rə) təsirinin zəiflədilməsi, düşməyə odsaçan-yan-
dırıcı vasitələri tətbiq etməklə, onlara itkinin ve-
rilməsi məqsədilə təşkil olunur və keçirilir.

**Kimya qoşunları bölmələrinin fəaliyyət üsul-
ları** – döyüşün kimya təminatı tapşırıqlarını həll
etmək üçün güc və vasitələrin tətbiqi qaydalarıdır.

Onlara daxildir: tapşırıqların yerinə yetirilməsi
ardıcılığı və qaydaları; tapşırıqların yerinə yeti-
rilməsi üçün bölmələrin düzülüşü (döyüş düzülü-
şü) və onların tətbiq etdiyi manevrin xüsusi-
yətləri. Fəaliyyətin üsulları komandir tərəfindən
tapşırıqın yerinə yetirilmə şəraitindən və xüsusi-
yətlərindən asılı olaraq döyüş tapşırıqının yerinə
yetirilməsi zamanı müəyyən edilir. [2]

Yüksək manevr xüsusiyyətli müasir ümümqo-
şun döyüşü və şəraitin kəskin dəyişməsi koman-
dirdən bölmələrin dayanıqlı, fasiləsiz, operativ və
gizli idarə edilməsini tələb edir. O, kimya qoşun-
ları bölmələrinin yüksək döyüş hazırlığında sax-
lanmasından, onların qarşıdakı fəaliyyətə hazır-
lanmasından və döyüş tapşırıqının yerinə yetiril-
məsi zamanı onlara rəhbərlik üçün komandirin
fəaliyyətinin məqsədəuyğun olmasından ibarətdir.

Kimya təminatı – briqada komandirinin qərarı
və göstərişi, yuxarı qərargahın kimya təminatı üz-
rə sərəncamı əsasında qərargah tərəfindən kimya
xidməti rəisi ilə birgə planlaşdırılır və təşkil edilir.

**Kimya təminatının təşkili üzrə əsas tədbir-
lərə aiddir** – düşmən, öz qoşunlarımız, kimya tə-
minatı tədbirlərinin həyata keçirilməsinə təsir
edən radiasiya və kimyəvi şərait və düşmən tərə-
findən bakterioloji (bioloji) vasitələri tətbiqetmə
hallarının aşkar edilməsi, ərazi və hava haqqında
məlumatların toplanması, öyrənilməsi və ümumi-
ləşdirilməsi; döyüş əməliyyatlarına hazırlıq və
əməliyyatların gedişində kimya təminatı tapşırıq-
larının və onların yerinə yetirilməsi üçün zəruri
olan vaxtın, vasitələrin və gücün təyin edilməsi;
kimya təminatının planlaşdırılması və qoşun növü
bölmələrinə, eləcə də kimya xidməti bölmələrinə
tapşırıqların qoyulması; kimya xidməti bölmələri
ilə idarəetmənin və qoşun növü hissələri (bölmə-
lərinin) daxilində tapşırıqların yerinə yetirilməsi

üçün qarşılıqlı fəaliyyətin təşkil edilməsi; hissə və
bölmələrin kimya təminatı tapşırıqlarının yerinə
yetirilməsinə hazırlanması, kimya təminatının təş-
kilində onlara nəzarət və köməkliyin göstərilməsi.

Digər döyüş növü təminatı kimi, kimya təmi-
natına da komandir öz qoşun növü və xidmət rəis-
ləri vasitəsilə rəhbərlik edir. O, bölmələrin döyüş
fəaliyyətinin kimya təminatının əsas tapşırıqlarını,
qüvvələri, vasitələri və onların yerinə yetirilmə
vaxtını müəyyənləşdirir, bütün və ya əsas kimya
təminatı tədbirlərinin yerinə yetirilməsinin təşki-
linə göstərişlər verir. Yaranmış vəziyyətdən və bri-
qadanın yerinə yetirəcəyi döyüş tapşırıqından asılı
olaraq o göstərir: döyüş düzülüşünün, istiqamət-
lərin və döyüş tapşırıqlarının hansı elementlərinin
təmin olunmasında nüvə partlayışını aşkaretmə,
radiasiya və kimyəvi kəşfiyyat, xüsusi təmizləmə-
nin aparılması, qoşunların və obyektlərin tüstü və
aerozol maskalanmasını; kimya təminatının ye-
rinə yetirilməsi qaydalarını, ayrılan qüvvə və va-
sitələri; kimya bölmələrinin və tabeçiliyə verilən
kimya qoşunları bölmələrinin əsas tapşırıqlarını;
bölmələrin kütləvi qırğın silahları və qoruyucu
vasitələr ilə təminat ardıcılığını və müddətini.

Qərargah, komandirin qərarına və göstərişinə
əsasən, kimya təminatı tapşırıqlarının yerinə ye-
tirilməsini təşkil edir. O, kimya təminatının təşkili
üzrə bütün vəzifəli şəxslərin fəaliyyətlərini tən-
zimləyir, kimya təminatının yerinə yetirilməsinə
cəlb olunacaq müxtəlif qüvvə və vasitələrlə əla-
qədar sualları qarşılıqlı olaraq razılaşdırır, həm-
çinin qərargah zabitləri tərəfindən döyüşün plan-
laşdırılması və aparılması üçün hazırlanan döyüş
sənədlərində (komandirin xəritə üzərində qərarı,
döyüş əmri, kimya təminatı üzrə sərəncamı, kəş-
fiyyat planı və s.) kimya təminatına aid ümumi
tapşırıqların əks etdirilməsini nəzərə alır.

Kimya təminatının təşkili zamanı nəzərə alınır:
– düşmənin kütləvi qırğın silahlarının tətbiqinə
hazırlığı; radiasiya, kimyəvi və bakterioloji (bio-
loji) şərait; kimya xidməti hissələrinin (bölmə-
lərin) vəziyyəti və imkanları; kimya qoşunlarının
silahlar və qorunma vasitələri ilə təminat; ərazi və
hava şəraitinin vəziyyəti.

Briqadada kimya təminatı tədbirlərinin təşkili

və həyata keçirilməsinə bilavasitə cavabdehlik kimya xidməti rəisinə, kimya xidməti rəisi olmayan hərbi hissələrdə isə bütün dərəcəli komandirlərə və qərargahlara həvalə edilir.

Briqadada taktiki fəaliyyətlərin kimya təminatının təşkili kimya xidməti rəisi tərəfindən düşmənin kütləvi qırğın silahlarından istifadəsi şəraitində bölmələrin döyüş tapşırıqlarını müvəffəqiyyətlə aparmasını təmin etmək üçün bir sıra tədbir və işlərin keçirilməsini özündə cəmləşdirir.

Döyüşün kimya təminatının əsas tapşırıqları briqadanın müdafiə zolağında nüvə partlayış parametrlərinin təyin edilməsi; çıxış rayonlarında, hərəkət marşrutlarında və açılma hədlərində, ikinci eşelonun (ehtiyatın) döyüşə yeridilmə hədlərində və hərəkət marşrutlarında, həmçinin kimyəvi maneə keçidlərinin dəf edilməsi sahələrində, radiasiya və kimyəvi şəraitin, eləcə də düşmənin tətbiq edəcəyi təqdirdə bakterioloji (bioloji) vasitələrin aşkar edilməsi; çıxış rayonunda və döyüşün gedişində şəxsi heyətin fərdi və kollektiv mühafizə vasitələrindən bacarıqla və vaxtında istifadə etməsi; briqadada dozimetrik və kimyəvi nəzarətin təşkili, analizi və məlumatların toplanması; idarəetmə məntəqələrinin, artilleriya və hava hücumundan müdafiə bölmələrinin, ikinci eşelonun (ehtiyatın) tam xüsusi təmizləməsinin, həmçinin su maneələrinin dəf etmə rayonlarında körpülərdə və yol sahələrində deqazasiyanın, dezinfeksiyanın aparılması; qoşunların cəmləşmə rayonlarının, ordu briqadasının döyüşə girməsi zamanı açılmasının və döyüş düzülüşünün, həmçinin maddi-texniki təminatın əsas obyektlərinin və qoşunların su maneələrini dəf etməsi zamanı aerosol ək-təsir vasitələrinin tətbiq edilməsi; düşməne yandırıcı silahların tətbiq edilməsi.

Kimya təminatının təşkilinə və kimya təminatı tədbirlərinin yerinə yetirilməsinə birbaşa cavabdeh şəxs kimya xidməti rəisidir.

NƏTİCƏ

Kimya təminatının təşkili döyüş təminatının bir növü olaraq hücumda briqadanın kimya xidməti rəisi tərəfindən vaxtında bir sıra tədbirlərin

və işlərin aparılmasını və bununla da, hissə və bölmələrin düşmən tərəfindən KQS-nin tətbiqi şəraitində döyüş fəaliyyətlərinin uğurla yerinə yetirilməsinin təmin edilməsini özündə cəmləşdirir.

ƏDƏBİYYAT

1. Химическое обеспечение боя дивизии (полка). М.: Воениздат, 1984
2. Наставление по боевому применению химических войск, часть II / М.: Воениздат, 1990

РЕЗЮМЕ

ОСНОВЫ И ОРГАНИЗАЦИЯ ХИМИЧЕСКОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ БРИГАДЫ ПРИ НАСТУПЛЕНИИ О. РЗАЕВ

В данной статье отмечены основы, цель, совокупность и организация химического обеспечения при наступлении бригады, а также задачи и мероприятия химического обеспечения.

SUMMARY

THE BASIS OF CHEMICAL SUPPLY AND THE ORGANIZATION OF CHEMICAL SUPPLY OF A BRIGADE IN THE ATTACK O. RZAYEV

The purpose of chemical providing and organization chemical support on brigade attack.

The article highlights the purpose of chemical providing, goal, complex and organization chemical support on brigade battle also chemical providing tasks and arrangement.

RADİOELEKTRON MÜBARİZƏ (REM) VASİTƏLƏRİNİN YARANMASI VƏ İNKİŞAF MƏRHƏLƏLƏRİ

Polkovnik-leytenant Mehman ƏLİYEV

SİLAHLI QÜVVƏLƏRİN HƏRBİ AKADEMİYASI

Açar sözlər: radioelektron vasitələr (REV), radioelektron mübarizə (REM), hava hücumundan müdafiə (HHM), radiolokasiya stansiyası (RLS), aktiv radiomaneələr.

Ключевые слова: радиоэлектронные средства (РЭС), радиоэлектронная борьба (РЭБ), противовоздушная оборона (ПВО), радиолокационная станция (РЛС), активные радиопомехи.

Keywords: precision weapons, electronic warfare, air defense (AD), a radar station, active interference.

Qoşunların döyüş əməliyyatlarındakı müvəffəqiyyəti, döyüş texnikasının tətbiq səmərəliliyi müasir şəraitdə texniki əsasını radioelektron vasitələr təşkil edən, qoşunları və silahı idarə edən sistem və vasitələrin sabit işindən asılıdır. Bunu nəzərə alaraq, əməliyyat iştirakçıları tərəflərindən fərqli üsullardan, qüvvə və vasitələrdən istifadə etməklə, öz qoşunlarının (qüvvələrinin) və silahının sabit idarəedilməsinin təmin olunmasına, eləcə də düşmənin eyni təyinatlı sistemlərinin işinin pozulmasına çalışılacaq. Nəticədə, tərəflər arasında gərgin radioelektron mübarizə başlanacaq.

Radioelektron mübarizənin yaranma tarixi, 1904-1905-ci illərdə Rus-Yapon müharibəsi zamanı Port-Arturun müdafiəsində yaponların radiovasitələrinə yaradılmış radiomaneələrin ötürülməsi ilə başlanır.

I Dünya müharibəsində radiomaneələrin tətbiqi epizodik xarakter daşısa da, qoşunların idarə edilməsində bəzi çətinliklər yaratmışdı.

II Dünya müharibəsinin iştirakçı dövlətləri xüsusi radiomaneə hissə və bölmələri yaradaraq, aktiv şəkildə radioelektron və hidroakustik susdurma vasitələrindən geniş istifadə etmişdirlər.

Qoşunların və silahların idarəedilməsinin radio və radiotexniki vasitələrlə həyata keçirilməsinin müasir inkişafı paralel olaraq radioelektron mübarizənin də inkişaf etməsinə şərait yaradıb. Bu baxımdan, radioelektron mübarizənin, xüsusilə onun texniki vasitələrinin yaranması və inkişaf mərhələləri xüsusi maraq kəsb edir.

Məqalədə hərbi elminin inkişafında bir çox kəşflərə imza atmış keçmiş Sovet Sosialist Respublikaları İttifaqında (SSRİ-də) radioelektron mübarizə vasitələrinin yaranma və inkişaf mərhələlərindən bəhs edilir.

XX əsrin 60-cı illərinin başlanğıcında bir çox inkişaf etmiş xarici dövlətlərin ordularında müxtəlif təyinatlı, radioelektron vasitələrin (REV) istifadəsi ilə yaradılan yeni silah sistemlərinə yüksək tempdə keçid başlanmışdı. Sovetlər İttifaqında da bunun qarşılığında mövcud olan radioelektron mübarizə (REM) vasitələrinin modernləşdirilməsi (yenilənməsi), eləcə də onun yeni nümunələrinin yaradılması üzrə fəaliyyətlər həyata keçirilirdi. Lakin o dövrdə REM-in hərbi-texniki problemləri ilə vahid koordinasiya olmayan onlarla ayrı-ayrı elmi araşdırma müəssisələri (EAM) və Müdafiə Nazirliyinin

qoşun qisimləri məşğul olurdu. Belə vəziyyət REM texnikasının yaradılması praktikasına mənfi təsirini göstərməkdə idi. Bununla əlaqədar SSRİ Müdafiə Nazirliyinin təklifi nəzərə alınaraq, bütün səylər birləşdirilməklə, vahid mərkəzdən idarə olunması məqsədilə Sovet İttifaqı Kommunist Partiyasının Mərkəzi Komitəsinin (Sov.İKP MK) və Nazirlər Sovetinin “Elmi tədqiqat-sınaq mərkəzinin (ETSM) yaradılması haqqında” qərarı qəbul edildi. Baş Qərargahın 19.04.1960-cı il tarixli direktivi ilə 25 dekabr 1960-cı il (sonradan yaranma gününə çevrilən) mərkəzin formalaşma tarixi kimi qəbul olundu. O gündən etibarən elmi araşdırma müəssisəsinin bir neçə mərhələdən keçən yaranma tarixi başlandı.

I mərhələ (1961-1970-ci illər)

Mərkəzin yaradılması REM-in nəzəriyyə və praktikasında keyfiyyətli sıçrayışın təmin edilməsinə istiqamətlənən, yerinə yetirilməsi vacib olan üç məsələnin həlli ilə başladı. Belə ki, 1-ci məsələnin həlli nəticəsində ehtimal olunan düşmənin radioelektron silahlarının inkişafını proqnozlaşdırmaq və bunun əsasında yaradılacaq REM vasitələrinin tədqiqatının, layihələrinin işlənilib hazırlanmasının, istehsalının və döyüş tətbiqinin cari və uzunmüddətli məqsədləri təmin olunurdu. 2-ci məsələnin mahiyyəti REM mövzusunda MN-nin elmi tədqiqat mərkəzində (ETM), Sənayenin Müdafiə Sahələri Nazirliyinin (SMSN) elmi tədqiqat institutlarında və ali təhsil müəssisələrində REM üsul və vasitələrinin layihələrinin işlənilib hazırlanmasının sürətləndirilməsi üçün koordinasiyanı təmin etməkdən ibarət idi. 3-cü isə ideyanın yaranmasından eksperimental (sınaq) nümunənin hazırlanmasına qədər REM texnikasının ərsəyə gəlməsinin tam dövrünü təmin edə bilən elmi tədqiqat, istehsal və sınaq bazasının yaradılması idi. Beləliklə, mərkəz MN-nin REM məsələləri üzrə baş elmi tədqiqat müəssisəsi kimi formalaşdı və uğurla inkişaf etməyə başladı.

Birinci mərhələdə REM-in hərbi problemlərinin tədqiqatının sistemli metodologiyasının möhkəm təməli qoyuldu, o dövr üçün müasir texniki

vasitələrlə təchiz edilmiş nadir laboratoriya və ölçmə bazası yaradıldı. Bu mərhələnin yuxarıda qeyd edilmiş üç məsələ üzrə əsas elmi mahiyyəti bunlar idi:

- REM problemlərinin elmi tədqiqat əsaslarının yaradılması;
- ehtimal olunan düşmənin REV-nə radiomənalərin təsirinin qiymətləndirilməsinin nəzəri metodlarının işlənilib hazırlanması;
- saxta hədəflər arasından həqiqi hədəflərin tanınmasının nəzəri əsaslarının yaradılması;
- radiolokasiya, radiatoritə və optik-elektron vasitələrinə qarşı radioelektron susdurma (RES) texnikasının yaradılmasının prinsiplərinin və konsepsiyasının işlənilib hazırlanması;
- REM texnikasının döyüş effektivliyinin qiymətləndirilməsi metodlarının işlənilib hazırlanması və REM vasitələri ilə silahlanmanın hərbi-iqtisadi əsaslandırılması;
- MN və SMSN üçün vahid obyekt xassələrinin ölçülməsi metodikalarının işlənilib hazırlanması.

Əldə edilmiş müsbət nəticələr REM-ə yeni münasibətin formalaşmasına, bu sahədə MN-nin vahid texniki siyasətinin əsasını qoymağa, silahlı qüvvələrin REM vasitələri ilə ilk təchizat proqramının yaranmasına imkan verdi. Radiomontaj və mexaniki yığma sahələrini özündə birləşdirən mərkəzin nəzdində 1961-ci ilin aprelində yaradılmış eksperimental istehsalat sahəsi (EİS) isə elmi tədqiqatların praktiki sınaqlarının həyata keçirilməsi nöqtəyi-nəzərindən böyük əhəmiyyət kəsb etməyə başladı. Artıq 1961-ci ilin sonunda ümumi ərazisi 1500 m², işçilərinin sayı 100 nəfərdən artıq olan 4 sex açılmışdı. 1962-ci ildə eksperimental-maket istehsalı işçilərinin sayı 2 dəfə, istehsalat sahəsi isə 3 dəfə artırıldı. Elmi şöbələrin tədqiqatlarının nəticələri əsasında bir neçə xüsusi cihaz nümunəsi hazırlandı və onların Li-2 təyyarəsinə və Mi-4 helikopterlərinə quraşdırılması həyata keçirildi. 1967-ci ildə artıq eksperimental-maket istehsalı bazası kimi fəaliyyət göstərən istehsalat sahəsi əsasında nümunəvi araşdırmaların genişlənməsinə və nəzəri layihələrin praktiki təsdiqlənməsinə imkan yaradan eksperimental zavod açıldı.

Mütəxəssislər tərəfindən layihələndirilmiş ra-

ket əleyhinə müdafiə komplekslərinin dəf edilməsi vasitələri, qısa dalğalı (QD) və ultraqısa dalğalı (UQD) radiomanəə stansiyaları, təyyarələrin müdafiəsinin göyərtə kompleksləri, optik-elektron susdurma vasitələri, atılan maneə ötürücüləri, fəzalaşdırılmış anten çərçivəli maneə qurğuları və s. hazırlanmış ilk nümunələr olmuşdur.

Ölkədə ilk dəfə yaradılmış ballistik raket başlıqlarından mühafizə sistemi SSRİ-də böyük əks-sədaya səbəb olmuşdu. Bu, elmi tədqiqatlardan silahlanmaya qəbul edilənə qədər yol keçmiş böyük bir layihə idi. Beləliklə, elmi tədqiqat-sınaq mərkəzi (ETSM) müstəqil elmi tədqiqat institutu kimi fəaliyyətə başladı.

1967-ci ildə instituta ölkədə radioelektron vasitələrin (REV) elektromaqnit uyğunluğuna (EMU) nəzarət kimi mühüm sahə tapşırıldı. O vaxtdan etibarən radioelektron vasitələrin müxtəlif siniflərinin zolaqdankənar və yan şüalanmalarının səviyyələrinin azaldılması layihələrini özündə birləşdirən radioelektron vasitələrin elektromaqnit uzlaşmasının nəzəri və eksperimental araşdırılmasına, radiotezlik spektrinin effektiv istifadə qaydalarının müəyyən edilməsinə, layihələşdirilən və silahlanmada olan radioelektron vasitələrin reqlamentli istifadəsini təmin edən normativ-texniki sənədləşmənin yaradılmasına, eləcə də radioelektron vasitələrin elektromaqnit uzlaşması üzrə Müdafiə Nazirliyinin radiotezlik orqanlarının məlumatlandırılmasına başlandı.

Nəticədə, 1970-ci ildə bütün əməkdaşlarının gərgin səyləri ilə institut Müdafiə Nazirliyinin çoxprofilli, nadir elmi tədqiqat-sınaq müəssisəsinə (ETSM) çevrildi və ölkədə aparıcı elmi mərkəzlərdən biri oldu. Onun nadirliyi və unikalığı elmi idarələrin, xüsusi konstruktor bürosunun və eksperimental zavodun qüvvələri ilə sərbəst olaraq radioelektron susdurma texnikalarının maketinin yaradılması imkanına malik olmasında və özünün təcrübə aviasiya eskadrilyasının mövcudluğunda idi.

II mərhələ (1971-1980-ci illər)

Bu mərhələ institutun həll etdiyi məsələlərin

əhatə dairəsinin əhəmiyyətli dərəcədə genişlənməsi və onun Silahlı Qüvvələrin Baş Qərargahına tabe edilməsi ilə bağlı idi. Bu həm institutun strukturunun təkmilləşdirilməsində, həm də yeni elmi istiqamətlərin müəyyən edilməsində öz əksini tapdı. Belə ki, 1971-ci ildə REM-in əməliyyatlarda radorabitə və radionaviqasiyada radiosusdurmanın yeni növlərinin tətbiqi araşdırma istiqamətlərini gücləndirdi.

1977-ci ildə instituta xarici texniki kəşfiyyat vasitələrinə qarşı kompleks əks-təsir (XTKV ƏT) məsələləri üzrə aparıcı vəzifə həvalə edildi. Bu illərdə radioelektron mübarizənin tapşırıqlarının kompleks həlli üzrə ideoloji və metodoloji əsaslar işlənib hazırlanır, radioelektron mübarizə texnikasına irəli sürülən tələblərin əsaslandırılmasına sistemli yanaşma geniş tətbiq edilir, hazırkı dövrdə ümumi qəbul edilmiş radio-elektron susdurma texnikasının görünüş istiqamətlərinin standartlaşdırılması formalaşdırılırdı. Əvvəlki illərdə olduğu kimi, radioelektron susdurma texnikasının maket və nümunələrinin layihələndirilməsinə və yaradılmasına böyük diqqət yetirilmiş və 40-dan çox radioelektron susdurma texnikası nümunəsi hazırlanmışdır. Onlar qoşun təlimlərində tətbiq edilmiş və bir çox sənaye layihələrinin yaranmasına təkan vermişdir.

Sənaye təşkilatları ilə birlikdə dünyada ilk dəfə görüntünün azaldılması üçün refraksiyalı plazma vasitələri yaradılmış və onların uğurlu sınaqları həyata keçirilmişdir. Bu mərhələdə institutun layihələrinin istifadəsi ilə ultraqısa dalğalı (UQD) radorabitəyə ilk maneə kompleksi, obyektlərin uyğunlaşdırılmış fərdi-qarşılıqlı mühafizə kompleksləri, radiopartlayıcılara maneə stansiyaları yaradılmışdır. 1979-cu ildə institutun üzərinə kosmik kəşfiyyat şöbəsi (KKŞ) ilə qarşılıqlı fəaliyyətdə kosmik radorabitənin radioelektron susdurma texnikasının yaradılması tapşırığı da qoyuldu.

Müxtəlif səviyyəli idarəetmə orqanlarının rabitə sistemləri ilə mübarizənin yeni ideologiyasının işlənib hazırlanması və müvafiq radioelektron susdurma texnikasının quruluş prinsiplərinin yaradılması bu vaxta təsadüf edirdi. Belə ki, dünya təcrübəsində ilk dəfə olaraq peyk rabitəsinə uy-

ğunlaşdırılmış radioelektron susdurma komplekslərinin yaradılması prinsipləri institut tərəfindən əsaslandırılmış, institutun təklifləri əsasında, sənayedə ilk helikopter maneə stansiyası, qısa (QD) və ultraqısa (UQD) dalğalı radiorabitəyə, avtomatlaşdırılmış radiomaneə kompleksləri, kiçik ölçülü daşınan maneə ötürücüləri və məsafədən idarə edilən uçan maneəquran cihaz işlənilib hazırlanmışdır.

İnkişaf etmiş Qərbi dövlətlərinin silahlanmasına qəbul edilmiş çoxhədəfli, çoxfunksiyalı radiolokasiya stansiyalarının və onların bazalarında radiolokasiya sistemlərinə qarşı fəzalaşdırılmış anten çərçivəli, tezliyə və istiqamətə görə çoxkanallı, yüksək potensiallı radioelektron susdurma kompleksləri əsasında radioelektron susdurma üsulları təklif edilmiş və Silahlı Qüvvələrin bütün qisimləri üçün xüsusi susdurma vasitələrinin yaradılması proqramı işlənilib hazırlanmışdır.

Yaxın Şərqdəki hərbi münaqişələr döyüş əməliyyatlarının idarə edilməsində uzaq radiolokasiya aşkarlama sistemləri (AVAKS, "Xokay") ilə təchiz edilmiş hava idarəetmə məntəqələrinin artan rolunu nümayiş etdirdi. Bu, institutun əməkdaşları tərəfindən uğurla öz həllini tapan, cəld reaksiya prinsipi ilə fəaliyyət göstərən radioelektron susdurma komplekslərinin yaradılmasını həlli vacib məsələ kimi ortaya çıxarır.

1970-ci illərin sonlarında Müdafiə Nazirliyinin Elmi Araşdırma-Sınaq İnstitutu radioelektron susdurma (RES), elektromaqnit uyğunluq (EMU) və xarici texniki kəşfiyyat vasitələrinə qarşı əks-təsir (XTKV ƏT) problemləri üzrə hərbi və hərbi-texniki baxışlar sistemini formalaşdıran yetkin elmi müəssisəyə çevrilmişdir.

III mərhələ (1981-1990-cı illər)

İnstitutun bu illərdəki fəaliyyəti qoşunlara yüksək tempdə yeni radioelektron mübarizə (REM) texnikasının qəbul edilməsi ilə xarakterizə olunurdu. Belə texnikanın istismarı yüksək ixtisaslı hərbi mütəxəssislərə tələbatı günü-gündən artırır. Bu məqsədlə 1980-ci ildə Voronej şəhərində Ali Hərbi Radioelektronika Mühəndisliyi məktəbi yara-

dıldı. Elmi Tədqiqat-Sınaq İnstitutu (ETSI) hərbi məktəbin formalaşmasında, onun müəllim kadrları ilə komplektləşdirilməsi və tədris bazasının təmin edilməsi baxımından vacib rol oynamışdır. Sonradan hərbi məktəb radioelektronika institutuna çevrilərək radioelektron mübarizə sahəsi üzrə aparıcı hərbi təhsil müəssisələrindən biri olmuşdur.

Qeyd etmək lazımdır ki, Ümummilli Lider Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə yaradılan Cəmşid Naxçıvanski adına hərbi məktəbin məzunları olan bir çox azərbaycanlı gənclər də həmin institutda təhsil almışdılar.

1980-ci illərdə ehtimal olunan düşmənin silahlanma sisteminin inkişafı ilə əlaqədar, əhəmiyyətli dərəcədə kəşfiyyat-zərbə sistemləri (KZS) ilə yeni radioelektron mübarizə növlərinin hərbi-elmi araşdırma istiqamətləri gücləndirildi, eləcə də radioelektron mübarizənin kompleks həllinə və münaqişəyə davamlı radioelektron və optik-elektron susdurma texnikasının yaranmasına diqqət artırıldı. Eyni zamanda institutda Hərbi Hava Texniki obyektlərinin aşkarlanma risklərinin azaldılması üzrə sərbəst elmi istiqamət formalaşdı. Bununla əlaqədar Hərbi Hava Qüvvələrində tətbiq olunan yeni vasitələrin aktiv şəkildə poliqon və laboratoriya şəraitlərində, lokal və inteqral radiolokasiya, eləcə də optik xüsusiyyətlərini tədqiq edən nadir ölçmə qurğuları işlənilib hazırlandı.

Bu inkişaf mərhələsində xarici texniki kəşfiyyat vasitələrinə əks-təsir (XTKV ƏT) məsələləri üzrə institutun nüfuzu daha da möhkəmləndi, silahlanma proqramına verdiyi təkliflərin əhəmiyyəti yüksəldi, SSRİ Elmlər Akademiyası və Müdafiə Nazirliyinin digər sənaye və elmi müəssisələri ilə əlaqələr genişləndi və dərinləşdi. İnstitut müxtəlif nazirlik və idarələrin 100-dən artıq təşkilatı ilə sıx qarşılıqlı fəaliyyət göstərməyə başladı.

Silahlı Qüvvələrdə radioelektronikanın geniş tətbiqi şəraitində radioelektron mübarizənin tərkib hissəsinin biri kimi radioelektron mühafizəyə (REMüh.) baxış sistemi əsaslandırıldı. Bundan başqa, radiotezlik spektrinin istifadəsinin planlaşdırılması ilə bağlı metodologiyanın əsasları formalaşdı, hərbi təyinatlı radioelektron vasitələrin (REV) elektromaqnit uyğunlaşdırılması (EMU)

sahəsində iki ilk kompleks standartlaşdırma proqramı işlənib hazırlandı, təsdiqləndi və həyata keçirildi.

Müxtəlif təyinatlı radioelektron vasitələrin (REV) təkmilləşdirilməsi və onların əsasında kəşfiyyat-zərbə kompleks və sistemlərinin (KZK və KZS) yaradılması Silahlı Qüvvələrin bütün qisimlərindən radioelektron mübarizənin (REM) yeni üsullarının işlənib hazırlanmasını tələb edirdi. Bu məsələlərin həlli üçün institutda kəşfiyyat-zərbə kompleks və sistemlərinin (KZK və KZS), eləcə də kəşfiyyat-zərbə strateji sistemlərinin (KZSS) radioelektron susdurma vasitələrinin yaradılmasına yanaşmalar əsaslandırıldı.

Bir çox məsələlərdə institutun səyləri nəticəsində radioelektron susdurmanın ilk rəqəmsal kompleks və vasitələri meydana çıxdı, aviasiyanın döyüş düzülüşünün qrup və qarşılıqlı müdafiəsinin, Hərbi Dəniz Donanmasının gəmitəyinatlı qanadlı raketlərinin yayılım atəşlərinin yeni ideologiyası işlənib hazırlandı, raketdən hava müdafiəsi (RHM) sisteminin rəf edilməsi probleminin həlli yolları əsaslandırıldı, yeni nəsil yüksək effektiv radiorabitənin radioelektron susdurma komplekslərinin yaradılması prinsipləri formalaşdı. İdeyadan silahlanmaya qəbuladək ehtimal olunan düşmənin sərrast silahlarına (YDS) qarşı ən yeni optik-elektron susdurma kompleksləri (OESK) qısa zamanda müvəffəqiyyətlə yaradıldı.

Belə nailiyyətlərə baxmayaraq, iqtisadi tənəzzül və millətlərarası münaqişələr Sovet İttifaqının süqutuna səbəb oldu.

Müstəqilliyimizin ilk illərində Azərbaycan ordusunun yaranması və formalaşması olduqca çətin və bir çox problemlərin mövcud olduğu dövrə təsadüf edirdi. Belə ki, mənfur qonşularımızın təcavüzü nəticəsində torpaqlarımızın 20%-i işğal edildi.

Belə çətin məqamda xalqa rəhbərliyi öz üzərinə götürmüş Ümummilli Lider Heydər Əliyevin bir sərkərdə kimi böyük fəaliyyəti ordumuzda ruh yüksəkliyi yaradaraq, düşməne layiqli cavab verilməsinə imkan yaratdı, dövlətimizin hərtərəfli inkişafını təmin etdi. Onun rəhbərliyi altında silahlı qüvvələr günü-gündən qüdrətləndi, döyüş

hazırlığı ön plana çəkildi. 1997-ci ildə Ümummilli Liderin bilavasitə rəhbərliyi altında radioelektron mübarizə vasitələrinin də tətbiqi ilə silahlı qüvvələrdə ilk dəfə genişmiqyaslı hərbi təlimlər keçirildi.

Bu gün də ordumuzun torpaqlarımızın işğaldan azad edilməsi kimi başlıca vəzifəni yerinə yetirməsi üçün dövlətimizin rəhbərliyi onu mütəmadi olaraq müasir hərbi texnika və silahlarla, o cümlədən radioelektron mübarizə vasitələri ilə gücləndirir, Silahlı Qüvvələrin komandanlığı isə döyüş qabiliyyətinin yüksək olması üçün zəruri tədbirlər görür.

NƏTİCƏ

Məqalədə radioelektron mübarizə vasitələrinin yaranma tarixindən və inkişaf prosesindən, eləcə də yaradılmasında istifadə olunan metod və üsulların elmi araşdırma mərhələlərindən bəhs edilir.

РЕЗИЮМЕ

ЭТАПЫ СОЗДАНИЯ И РАЗВИТИЯ СРЕДСТВ РАДИОЭЛЕКТРОННОЙ БОРЬБЫ (РЭБ)

М. АЛИЕВ

В статье дана краткая история создания, а также этапы научных исследований методов и способов развития средств радиоэлектронной борьбы с момента образования по настоящее время.

SUMMARY

THE EMERGENCE AND THE STAGES OF DEVELOPMENT OF RADIO ELECTRONIC COMBAT (REC) MEANS

M. ALIYEV

The article deals with the history and development process of electronic warfare means, also scientific investigation of methods and ways which are used in making them.

HÜCUM ZAMANI RAKET-TEXNİKİ VƏ ARTİLLERİYA-TEXNİKİ TƏMİNAT

Mayor Rauf ŞİRİNOV

SİLAHLI QÜVVƏLƏRİN HƏRBİ AKADEMİYASI

Açar sözlər: raket və artilleriya-texniki təminat, texniki qulluq, texniki müşahidə məntəqələri, texniki hazırlıq məşğələləri, təxliyyə.

Ключевые слова: техническое обеспечение по ракет и артиллерии, техническое обслуживание, пункт технического наблюдения, занятия по технической подготовке, эвакуация.

Keywords: missile artillery-technical support, maintenance, technical observation station, lessons on technical training, evacuation.

Hücum gedişatında RTT və ATT-nin əsas tədbirləri aşağıdakılardır:

- raket və döyüş sursatlarının məsrəf və itkilərinin arasının kəsilmədən doldurulması;
 - sıradan çıxmış silahların qısa müddətdə maksimal miqdarda bərpası;
 - RTT və ATT-nin qüvvə və vasitələrinin ən böyük effektivliklə istifadə olunması məqsədilə onların vaxtlı-vaxtında hücum edən birləşmələrə (hissələrə, bölmələrə) yaxınlaşdırılması;
 - tapşırıqların və döyüş şəraitlərinin dəyişməsi zamanı birləşmələrin (hissələrin, bölmələrin) təminatının tezliklə yenidən qurulması;
 - RTT və ATT orqanlarının KQS-dən mühafizəsi və onlarla pozulmuş idarəetmənin tez bərpa edilməsi;
 - birləşmələrin (hissələrin, bölmələrin) növbəti döyüş fəaliyyətinin təminatı üzrə hazırlıq tədbirlərinin vaxtında keçirilməsi.
- Birliyin (birləşmənin, hissənin) RAS xidməti rəisi ancaq hücum əməliyyatı aparılarkən daima yaranan vəziyyəti öz aidiyyəti üzrə öyrənir. Zərurət olduqda tabeçiliyində olan bölmələrin tapşırıqlarını dəqiqləşdirir, onların qüvvə və vasitələrinin yerdəyişməsinə həyata keçirir, habelə RAS xidmətinin tapşırıqlarının müvəffəqiyyətlə yerinə yetirilməsini təmin edən başqa tədbirləri həyata keçirir.

KQS istifadə edilən şəraitdə hücum keçərkən birləşmələrdə RTT və ATT yaranmış şəraitə müvafiq təyin edilir. Ancaq bütün hallarda RTT və ATT-nin əsas səyləri hər şeydən öncə aktiv döyüş aparən birləşmələrin (hissələrin, bölmələrin) təmin edilməsi üçün cəmlənməlidir. Bütün pillələrin RAS xidməti rəisləri tabeçiliklərində olan orqanların vəziyyətlərini, onların qarşısına qoyulan tapşırıqların yerinə yetirilməsi üzrə imkanlarını dəqiqləşdirmək barədə bütün tədbirləri görməyə borcludurlar. Bütün xidmət rəisləri məlumatların tam qəbul olunmasını gözləmədən, qısa müddət ərzində şəraiti qiymətləndirməli, RT və AT təminatının təşkili üzrə komandirin MTT üzrə müavininə öz təkliflərini məruzə etməli, tabeçiliyində olan bölmələrin tapşırıqlarını dəqiqləşdirməli və onların yerinə yetirilməsini təşkil etməlidirlər.

Aktiv döyüş aparən birləşmələrin (hissələrin, bölmələrin) RT və AT təminatını həyata keçirmək üçün birinci növbədə təminat orqanlarının salamat qalmış qüvvə və vasitələrindən istifadə olunur. RTT və ATT-nin ayrı-ayrı bölmələrinin döyüş qabiliyyətinin itirilməsi hallarında onların tezliklə bərpası və KQS tətbiqi nəticələrinin ləğv edilməsi təşkil edilir.

Dərinlikdən irəliləməklə hücum zamanı raket-texniki və artilleriya-texniki təminatın təşkili.

Qoşunlar çıxış rayonlarında yerləşən zaman raket və döyüş sursatlarının ehtiyatları müəyyən olunmuş normalar çərçivəsində doldurulur, silahların texniki xidməti və təmir işləri aparılır. Təmir bölmələri silahlara texniki xidmətdə və təmir aparılmasında heyətlərə (hesablara) kömək göstərilməsi üçün daha çox istifadə olunur. Çıxış rayonlarında artilleriya anbarları və təmir bölmələri tam və ya qismən açıla bilər. Bu zaman onlar birləşmələrin (hissələrin, bölmələrin) ardınca hərəkət etmək və onların təminatı üzrə tapşırıqları yerinə yetirmək üçün daim hazır olmalıdır.

Döyüşün başlanmasına qədər birləşmələrin və hissələrin raket və döyüş sursatları ilə təminatı, birinci növbədə, birlikdən (ordudan) qəbul edilən raket və döyüş sursatları ilə birləşmədə (birlikdə) boşaldılıb, yüklənmədən sonra həyata keçirilir.

Raket və döyüş sursatlarının bilavasitə birləşmələrə (hissələrə) və artilleriyanın atəş mövqələrinə birliyin avtomobil nəqliyyatı ilə daşınması birləşmənin (hissənin) RAS xidməti rəisinin sifarişləri əsasında birliyin RAS xidməti rəisi tərəfindən planlaşdırılır və təşkil edilir.

Birinci ešelondakı birləşmələrdə (hissələrdə, artilleriyanın atəş mövqələrində) artilleriya hazırlığının, hücumun artilleriya dəstəyinin və qoşunların atəş müşayiətinin keçirilməsi üçün torpaq üzərində və yaxud sursat daşıyan bölmələrin avtomobillərində döyüş sursatlarının əlavə ehtiyatları (qoşun ehtiyatları normalarından çox) yaradıla bilər. Bu ehtiyatların miqdarı birliyin raket qoşunları və artilleriya komandanı (artilleriya rəisi) və ya birləşmənin raket qoşunları, artilleriya rəisi (artilleriya rəisi) tərəfindən təyin edilir.

Əlavə ayrılmış döyüş sursatları olan nəqliyyat çıxış rayonlarına (cəmləşmə rayonlarına) gəlməli və sonra artilleriya hissələri və bölmələri ilə birlikdə onların atəş mövqələri olan rayonlara gəlməlidir. Döyüş sursatlarının verilməsindən (boşaldılmasından) sonra azad olmuş nəqliyyat vasitələri mənsubiyyəti üzrə geri qaydır.

Torpaq üzərində və ya avtomobillərdə döyüş

sursatlarının əlavə ehtiyatlarının yaradılması mümkün olmayan hallarda artilleriya hazırlığının və hücumun artilleriya dəstəyinin keçirilməsi üçün birləşmələrdə (hissələrdə, bölmələrdə) daşınan döyüş sursatlarının qoşun ehtiyatları məsrəf olunur. Bu zaman məsrəf edilmiş ehtiyatların artilleriyanın atəş mövqələrinin dəyişdirilməsinə qədər doldurulması imkanları əvvəlcədən nəzərdə tutulmalıdır.

Taborların (divizionların) döyüş zamanı raketlərlə (TƏİR, YM-ZİR) və döyüş sursatları ilə fasiləsiz təminatına nail olmaq məqsədilə taborların (divizionların) təminat tapımları döyüş təminatı məntəqələri açılır. Döyüş təminatı məntəqələri qarşılıqlı qoyulan tapşırıqları yerinə yetirən zaman taborların (divizionların) ardınca hərəkət edərək, onlardan 3 km-dən çox olmayan məsafədə aralıda qalmalıdır. Birliklərin (birləşmələrin, hissələrin) anbarları adətən sutkada 1-2 (2-3) dəfə yerlərini dəyişirlər. Əgər birliyin döyüş sursatı anbarı bölünərək iki istiqamətdə hərəkət edərsə, onda o, günün axırına bir rayonda cəmlənir.

Birliyin (birləşmənin, hissənin) RAS xidməti hücumun gedişatı zamanı birləşmələrə (hissələrə, bölmələrə) raket və döyüş sursatlarının çatdırılmasına, gələn raket və döyüş sursatlarının qəbulunu, silahların texniki xidmətini və onun etibarlı işləməsini təmin edən həcmdə təmirini, zədələnmiş silahların, atılmış gilizlərin və boşalmış yeşiklərin yığılmasını, onların təxliyyəsini təşkil edir.

Döyüşün gedişatı zamanı raket və döyüş sursatlarının məsrəf və itkilərinin yerinin doldurulması, birinci növbədə, əsas istiqamətdə döyüş əməliyyatları aparılan birləşmələrdə (hissələrdə, bölmələrdə) həyata keçirilir.

Çıxış rayonu çox uzaqda olmadıqda (20-25 km) və KQS istifadə edilməyən döyüş əməliyyatları zamanı birliyin artilleriya anbarı düşmənin müdafiəsini yarana qədər hücum edən hissələrin arxasınca irəliləməyə hazır vəziyyətdə çıxış rayonunda qala bilər.

Artilleriya və başqa birliyin (birləşmənin) texniki hissələri (bölmələri) bu birləşmələrin (hissələrin) həll etdiyi döyüş tapşırıqlarının xarakterindən asılı olaraq onların döyüşən hissələrinin (böl-

mələrinin) arxasında və ya onların əməliyyat rayonlarında yerləşir.

RTT və ATT bölmələri hücumun gedişi zamanı öz tapşırıqlarını yerlərdəki işləri ilə təmin edilən hissələrin (bölmələrin) yerdəyişməsinə uyğunlaşdıraraq yerinə yetirirlər. Yerdəyişmənin dövriliyi bölmələrin təyinatından, onların yerinə yetirdiyi tapşırıqlardan, hücumun tempindən və şəraitin başqa şərtlərindən asılıdır. Bölmələrin yerdəyişməsi bütün hallarda məqsədlər, vaxt və yer üzrə oxşar, qarşılıqlı əlaqədə olan əməliyyat orqanlarının razılaşdırılması ilə həyata keçirilir.

Artilleriya anbarlarının və təmir bölmələrinin yerdəyişməsinin təşkili zamanı onların açılma rayonlarının kəşfiyyat yolu ilə öyrənilməsi, radiasiya və kimyəvi kəşfiyyatı aparılır. Cəbhə boyu açılma rayonlarında yerin maskalanma və mühafizə xüsusiyyətlərindən, əvvəllər qoşunlar tərəfindən hazırlanmış və ya düşmən tərəfindən atılmış mühəndis qurğularından (yoxlamadan sonra) maksimum istifadə edilir. Daldalanacaq olmaqda sonradan onları örtmək şərti ilə şəxsi heyət üçün səngərlər qazılır, sonra isə raket və döyüş sursatları olan avtomobillər üçün daldalanacaq düzəldilir.

TƏİR və YM-ZİR məsrəf edilmiş ehtiyatları, bir qayda olaraq, günün axırında, zərurət olduqda isə döyüşün gedişində doldurulur.

Hücum edən hissələrin düşmən müdafiəsinin dərinliyinə çıxışı zamanı onların raket və döyüş sursatı ehtiyatları hissələrdə əlavə nəqliyyatın ayrılması hesabına artırıla bilər. Hücum edən qoşunların təchizat bazalarından xeyli aralanması zamanı onlara raket və döyüş sursatları hava nəqliyyatı ilə çatdırıla bilər.

Hissələrin RAS xidmətləri raketlərin və döyüş sursatlarının helikopterlərdən (təyyarələrdən) qəbulunu, boşaldılmasını və ya verilmiş rayonlarda paraşütlə atılmış konteynerlərin yığılmasını təşkil etməlidir.

İkinci eşelonun döyüşə girişindən əvvəl onun raket və döyüş sursatı ilə təminat qaydası dəqiqləşdirilir. Adətən bu vaxta qədər raket və döyüş sursatlarının qoşun ehtiyatları müəyyən olunmuş normalara qədər doldurulmalıdır.

Hissələrə (bölmələrə) raket və döyüş sursatlarının daşınması adətən birləşmələr (hissələr) tərəfindən sonrakı tapşırıqlar yerinə yetirildikdən sonra sutkada bir dəfə, habelə zərurət olduqda hə-

yata keçirilir. Birinci eşelonda hücum edən hissələrə (bölmələrə) raket və döyüş sursatları daşınması yuxarı hissənin avtomobil nəqliyyatı ilə həyata keçirilir. Raket və döyüş sursatları adətən birliyin anbarlarının hərəkət marşrutunda təyin edilmiş nəqliyyatın görüş yerinə göndərilir. Nəqliyyatın vaxtında qarşılınmasına, ondan taktiki raketlərin, TƏİR, KT-ZİR, YM-ZİR və döyüş sursatlarının qəbuluna cavabdehlik onların göndəriləndiyi birləşmənin (hissənin) RAS xidmətinin üzərinə düşür.

Hücumun gedişində silah və texnikanın təmiri təşkil edilir və keçirilir. Təmirin əsas məqsədi mümkün qədər çox miqdarda zədələnmiş silahların tez sıraya qaytarılması və onunun təxliyyəsi, həmçinin maksimum ixtisarından ibarətdir. Buna görə təmir adətən silahların sıradan çıxdığı yerdə, yaxın daldalanacaqlarda və birliyin (birləşmənin, hissənin) təmir bölmələrində keçirilir, uzun sürən təmir tələb edən silahlar isə təmir-bərpa hissələrinə və birliyin artilleriya anbarına təxliyyə edilir və ya yerində təxliyyə hissələrinə verilir. Təmir bölmələri hücum edən hissələrə yaxınlaşır, daşıma və təxliyyə yollarında və ya zədələnmiş silah və texnikanın toplanmış məntəqəsində təmiri aparılır. Bu zaman onların yerində işi hücum zamanı yerdəyişmələrin uzlaşması hesabına böyük əhəmiyyət kəsb edir. Hücumun sürətindən (tempindən) asılı olaraq hissənin və birləşmənin təmir bölmələri sutkada 2-3 dəfə, birliyin təmir bölmələri isə sutkada 1-2 dəfə yerlərini dəyişə bilər.

Taktiki hava desantının tərkibinə təyin edilmiş bölmələr desantın tapşırıqları yerinə yetirməsi zamanı onu raket və döyüş sursatları ilə təmin edir.

Birləşmələrin (hissələrin) düşməni mühasirə etmək və mühasirədəki düşməni məhv etmək üçün düşmənin arxasında olan hissələrin (bölmələrin) təminatına xüsusi diqqət yetirilir. Bu hissələr döyüş tapşırığının yerinə yetirilməsi üçün bütün zəruri olan əmlakı özləri ilə götürməlidir. Raket və döyüş sursatlarının avtomobil nəqliyyatı ilə daşınması onun etibarlı qorunması təmin olduğu halda mümkün ola bilər.

RTT və ATT bölmələrinin qorunması, mühafizəsi və müdafiəsi arxa cəbhə hissə və bölmələri-

nin qorunması, mühafizəsi və müdafiəsinin ümumi sistemində təşkil edilir. Düşmənin müdafiəsinin dərinliklərinə gedərkən mühafizə gücləndirilir. Lazım olduqda mühafizə üçün döyüş bölmələri verilə bilər.

Düşmənin tərəfindən KQS tətbiq edildikdə RTT və ATT bölmələri zərurət olduqda çox güclü zəhərlənmə zonalarından (yanğın, dağınıq və subasma rayonlarından) təhlükəsiz rayonlara çıxarılır. Onların radioaktiv və kimyəvi zəhərlənmə zonalarında hərəkətləri elə təşkil edilməlidir ki, onlar ən az şüalanma dozaları alsınlar və bu zonalardan çıxdıqdan sonra qarşılıqları qoyulan tapşırıqları yerinə yetirməyə qadir olsunlar.

Bilavasitə təmas vəziyyətindən müdafiə olunan düşmənin üzərinə hücum zamanı raket-texniki və artilleriya-texniki təminatın təşkili

Müdafiə olunan düşmənin onunla bilavasitə təmasda olan vəziyyətdən hücum zamanı motoatıcı birləşmələrin (əlahiddə taboqların) və birliklərin RTT və ATT bölmələri adətən ikinci eşelon hissə və birləşmələrinin arxasında yerləşdirilir.

Çıxış rayonuna RTT və ATT bölmələri adətən açılır, hissə və birləşmələri raketlərlə, döyüş sursatları ilə təmin etmək və silahların təmiri üçün hazır vəziyyətdə yerləşməlidirlər.

Düşmənlə bilavasitə təmasda olan birliyin (birləşmənin) hücumdan əvvəl qruplaşması zamanı onların RTT və ATT bölmələri zərurət olduqda birliyin (birləşmənin) qruplaşması nəzərə alınmaqla yeni rayonlara hərəkət edirlər. Bu zaman bölmələrin yerdəyişməsinin gizli qalmasına xüsusi diqqət yetirilir.

Birləşmələr (hissələr) dərinliklərdən hərəkət edərək və eyni zamanda qoşunların dəyişdirilməsi ilə hücum üçün çıxış vəziyyətini tutduqda, RTT və ATT bölmələri öz hissələrinin, birləşmələrinin arxasınca hərəkət edir, təyin edilmiş rayonlarda hücumun gedişatı vaxtı qoyulmuş tapşırıqları yerinə yetirməyə hazır vəziyyətdə yerləşirlər. Onların yerləşdirilməsi üçün əvvəlcə dəyişilən birləşmə (hissə) tərəfindən tutulmuş mühəndis tikililəri və digər sığınacaqlardan maksimum istifadə olunur.

Artilleriya hazırlığına cəlb edilən ikinci eşelon

(ehtiyat) birləşmələrinin artilleriyası üçün döyüş sursatları atəş mövqələrinə qabaqcadan daşınır və yerə boşaldılır. Döyüş sursatlarının atəş mövqələrinə daşınması adətən ikinci eşelon (ehtiyat) birləşmələrinin nəqliyyatı ilə keçirilir.

Atəş mövqələrini dəyişən zaman artilleriya bölmələri və hissələri yerə boşaldılmış və istifadə olunmamış döyüş sursatlarını yeni atəş mövqələrinə öz nəqliyyatı ilə aparmağa borcludurlar. Hücumun yüksək sürəti (tempı) və belə sursatların, həmçinin atılmış gilizlərin və qablaşdırma materiallarının öz qüvvəsi ilə daşınması mümkün olmayan şəraitdə hissələrin (bölmələrin) komandirləri onların birliyin (birləşmənin) artilleriya anbarına təhvil verilməsinə qədər mühafizəsini təşkil etməyə borcludurlar. Döyüş sursatlarının anbarlara təhvil verilməsi birləşmə (birlik) komandirinin icazəsi ilə keçirilir.

Birləşmənin RAS xidməti hissələrin (bölmələrin) atəş mövqələrində qalan döyüş sursatlarının, gilizlərin və qablaşdırma materiallarının birləşmənin anbarına təhvil verilməsini və ya daşıma (təxliyyə) yollarında cəmləşdirilməsini və yerində birliyin artilleriya anbarına təhvil verilməsini təşkil edirlər.

Gecə hücumu zamanı RTT və ATT-nin təşkili.

Gecə hücumu zamanı qabaqcadan birləşmələrin (hissələrin, bölmələrin) raket və döyüş sursatları ilə təmin edilməsi təşkil olunur. Bu zaman döyüşən bölmələrin izburaxan güllələrlə, izburaxan və işıqlandırıcı mərmilərlə, siqnal vasitələri ilə təmin edilməsinə xüsusi diqqət yetirilir.

Birləşmələri (hissələri, bölmələri) sutkanın qaranlıq saatlarında vaxtlı-vaxtında raket və döyüş sursatları ilə təmin etmək məqsədilə nəqliyyat vasitələrinin bələdçiləri təyin edilir.

RTT və ATT bölmələri həmişə gecə tapşırıqları yerinə yetirməyə hazır olmalıdır. Bilavasitə gecə şəraitində işlərin yerinə yetirilməsinə hazırlıq zamanı RTT və ATT bölmələrinin şəxsi heyəti gecəgörmə cihazları ilə təmin olunurlar. Şəxsi heyət tanınma nişanlarını, daşınma və təxliyyə yollarını, dayanacaqları və yerləşmək üçün daha əlverişli

rayonları öyrənirlər.

Gecə hücumu zamanı RTT və ATT bölmələrinin yerləşməsi birləşmələrin (hissələrin, bölmələrin) döyüş düzülüşlərinə yaxın yerlərdə həyata keçirilir. Yerləşmə rayonları təbii maneələri az və qaranlıqda yaxşı görünən oriyentirləri olan ərazidə seçilir. Silahların texniki xidməti imkan daxilində qaranlıq düşənədək keçirilir, bu zaman gecəgörmə və işıq maskalama cihazlarının sazlığına xüsusi diqqət yetirilməlidir.

Gecə vaxtı RTT və ATT bölmələrinin müdafiə və mühafizəsi gücləndirilir. Zərurət olduqda raket və döyüş sursatları olan nəqliyyat vasitələrinin mühafizəsi üçün döyüş bölmələri ayrılır.

Gecə döyüş əməliyyatlarından gündüz əməliyyatlarına keçən zaman qalan birləşmələr (hissələr) öz birliyinin əsas qüvvələrinə tərəf çəkilir, raket və döyüş sursatlarının ehtiyatları doldurulur, gecə döyüşündə sıradan çıxmış (zədələnmiş) silahlar tez bir zamanda bərpa edilir.

NƏTİCƏ

Motoatıcı (tank), artilleriya hissə və bölmələrinin hücum əməliyyatları zamanı raket və artilleriya texniki təminatının düzgün planlaşdırılması və təşkil olunması onların döyüş tapşırıqlarını müvəffəqiyyətlə yerinə yetirmələrinin əsas şərtlərindən biridir.

Hücum əməliyyatında artilleriya və raket-texniki təminatın yüksək səviyyədə təşkil edilməsi, bilavasitə təmir və təxliyyə bölmələrinin şəxsi heyətinin yüksək peşəkarlığa malik olmasından, raket və artilleriya-texniki təminatının bacarıqla və müstəqil şəkildə planlaşdırılması, praktiki cəhətdən məharətlə icra edilməsindən asılıdır. Bütün hallarda artilleriya və raket-texniki təminatın müvəffəqiyyətlə yerinə yetirilməsinə yalnız təmir və təxliyyə bölmələrinin şəxsi heyətinin deyil, həm də bütün qoşun növlərinin şəxsi heyətinin gərgin əməyi nəticəsində nail olunur.

Gələcəkdə aparılacaq döyüş əməliyyatlarında silah və texnikaların vaxtlı-vaxtında təmir edilib sıraya qaytarılmasında əsas rol yüksək manevrliyə və peşəkarlığa malik olan mobil təmir və təx-

liyyə bölmələri oynayacaqdır. Bundan əlavə, döyüş əməliyyatları aparılan zaman artilleriya və raket-texniki təminat bölmələri ilə digər bölmələr arasında etibarlı qarşılıqlı əlaqənin mövcud olması da xüsusi əhəmiyyət kəsb edəcəkdir. Bu mənada, hissə və bölmələrin döyüşləri müvəffəqiyyətlə aparma bacarıqları, həmçinin müxtəlif növ maddi vəsaitlərin daşınması, sıradan çıxmış silah və texnikaların təmir olunması üzrə tapşırıqların istənilən şəraitlərdə uğurla yerinə yetirilməsi öz əhəmiyyətini itirməyəcək, əksinə daha da aktual olacaqdır.

ƏDƏBİYYAT

1. <http://textedu.ru/docs/259/index-1115.html?page=3> internet resursu
2. Техническое обеспечение танковых (мотострелковых) подразделений в различных видах боя и на марше. Учебное пособие, - Омск: ОТИИ, 2002 Н. Н. Лавор, П. А. Шпак, О. А. Лерке, Ф. Н. Михайлик.

РЕЗЮМЕ РАКЕТНО-ТЕХНИЧЕСКОЕ И Артиллерия-ТЕХНИЧЕСКОЕ ОБЕСПЕЧЕНИЕ ВО ВРЕМЯ АТАКИ Р. ШИРИНОВ

В статье отражены особенности организации технического обеспечения по ракет и артиллерии, в том числе особенности учитываемые при организации технического обслуживания вооружения и техники, при ремонте и эвакуации вышедших из строя вооружения и техники, при организации работы подразделений технического обеспечения по ракет и артиллерии, размещении их на местности, при организации деятельности ремонтно-эвакуационных групп в период подготовки и в ходе ведения боевых действий мотострелковыми (танковыми) частями и подразделениями артиллерии в наступлении. Основываясь на первоисточники, использованные при составлении данной статьи, можно сказать что, в целях

успешного ведения боевых действий в наступлении в будущем, очень важно усовершенствовать оснащённость подразделений технического обеспечения современными материально-техническими средствами, а также организацию их деятельности в ходе боевых действий.

SUMMARY FEATURES OF TECHNICAL SUPPORT OF THE MECHANIZED INFANTRY (TANK) UNITS DURING COMBAT OPERATIONS IN THE ATTACKS R. SHIRINOV

In the article the features of missile and artillery technical support of mechanized infantry, tank and artillery units has been reflected during combat operations in the attack, and technical logistics also in providing arms and equipment maintenance, in maintenance out of weapons, in evacuation, in the organization of logistics, in placement of their areas, in the organization of the evacuation crews. According to the sources used in the article we can say that, in order to combat successfully it is important to develop the organization of modern material and technical resources of units and work activities during the battles.

MƏŞHUR NORVEÇ TƏDQIQATÇISI VƏ SƏYYAHI TUR HEYERDALIN AZƏRBAYCANA SƏFƏRLƏRİ VƏ ODİN NƏZƏRİYYƏSİNİN YARANMASI

Vüsalə ƏFƏNDİYEVA

AZƏRBAYCAN DİLLƏR UNİVERSİTETİ

Açar sözlər: Tur Heyerdal, Odin, Aesir, Edda, Snorri Sturluson.

Ключевые слова: Тур Хейердал, Один, Аесир, Эдда, Снорри Стурлусон.

Keywords: Thor Heyerdahl, Odin, Aesir, Edda, Snorri Sturluson.

məsləhəti ilə Tur Heyerdal sovet vətəndaşı olan Yuri Senkeviçi (1937-2003) növbəti üç məşhur ekspedisiyasında (Ra 1969, Ra II 1970 və Tiqris 1978) iştirak etmək üçün dəvət etmişdi. [11, 137]

TUR HEYERDALIN AZƏRBAYCANA SƏFƏRLƏRİ

Məşhur Norveç tədqiqatçısı və səyyahı Tur Heyerdal ömrünün çox hissəsini dünya səyahətinə həsr etmiş, bir sıra arxeoloji tədqiqatlar aparmışdır. Ömrünün son illərində Heyerdal marağını Azərbaycana yönəlmiş və ölkəmizin dünya mədəniyyətinin beşiyi olduğunu göstərən nəzəriyyə ərsəyə gətirmişdir.

Tur Heyerdal 1947-ci ildə məşhur “Kon-Tiki” ekspedisiyası ilə Sakit Okeanı keçib, Cənubi Amerikadan Polineziya adalarından gedib çatmışdı. Tədqiqatçı öz səyahətləri haqqında müxtəlif kitablar yazmış, “Kon-Tiki” ekspedisiyası haqqında çəkilmiş filmi “Oskar” mükafatı qazanmış, bu adda kitabı isə 71 dilə tərcümə edilmişdir. Tur Heyerdalın kitabı dünyada ən çox satılan kitab oldu. Lakin “Kon-Tiki” İ. Stalinin idarəçiliyi dövründə Sovet İttifaqında qadağan edilmişdi. N.S. Xruşov hakimiyyətə gəldikdən sonra isə kitab rus dilinə tərcümə olundu və beləliklə, Tur Heyerdal Sovet İttifaqında da məşurlaşdı. [3,63]

1962-ci ildə Tur Heyerdal SSRİ Elmlər Akademiyasının rəhbəri olan professor M. Keldiş tərəfindən Moskvaya dəvət olundu. Məhz onun

T. Heyerdal Moskvaya 1962-ci ildə ilk səfəri zamanı, Azərbaycan alimləri ilə də yaxşı münasibətlər qura bilmişdir. Onun Azərbaycana marağı Qobustan qayaüstü rəsmləri haqqında məlumat əldə etdikdən sonra daha da artdı. 1970-ci illərin çap materiallarında ilk dəfə qayaüstü gəmi rəsmlərində günəşin təsvirini görəndə Heyerdal bu mənzərəni canlı müşahidə etmək üçün 1981-ci ilin avqust ayında Elmlər Akademiyası Coğrafiya İnstitutunun direktoru Həsən Əliyevin dəvəti ilə Azərbaycana gəldi. Səfəri zamanı məşhur səyyar Qobustan petroqliflərini görüb heyrlənmiş, bu “əsərləri” “Azərbaycan xalqının keçmişi” adlandırmışdır. [7, 60]

Bu səfər çox gözlənilməz oldu, çünki “soyuq müharibə”nin geniş vüsət aldığı bir dövrdə “Dəmir Pərdə” adlandırılan Qərbi ölkələrindən Sovet İttifaqına çox az adam səyahət edirdi.

1981-ci ildə Azərbaycana ilk səfəri zamanı Tur Heyerdal ölkə rəhbəri Heydər Əliyev ilə görüşə dəvət olundu. Məşhur səyyah ölkəmizlə bağlı təəssüratlarını, axtarış və ekspedisiyalarının nəticələri haqqında mülahizələrini respublika rəhbərinə

çatdırdı, vəd etmişdir ki, imkan tapan kimi yenə də Qobustana gələcək. [10, 31]

Tur Heyerdal ölkəmizə növbəti üç səfərini Azərbaycan öz müstəqilliyini bərpa etdikdən sonra həyata keçirdi. 1990-cı illər Azərbaycan Respublikası üçün çox əhəmiyyətli bir dövr idi, belə ki, bu zaman respublikamız beynəlxalq aləmdə öz yerini tutmağa çalışırdı. Məşhur səyyahın Azərbaycan tarixinin dünya tarixi üçün çox əhəmiyyət daşıdığını bildirməsi Ermənistanla müharibədən (1988-1994) sonra özünü toparlamağa çalışan bir ölkə üçün mühüm məna kəsb edirdi.

Tur Heyerdalın 1994-cü ilin noyabr ayında baş tutmuş ikinci səfəri yenicə müstəqillik əldə etmiş Azərbaycana ilk səfəri idi. Bu səfər Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyev və Norveçin “Statoil” şirkətinin dəvəti ilə gerçəkləşdi. “Statoil” 1992-ci ildə Azərbaycan və Norveç arasında diplomatik münasibətlər qurulduqdan qısa zaman sonra Azərbaycana gəldi. Bununla da ölkələrimiz arasında mövcud olan diplomatik əlaqələr iqtisadi münasibətlərin yaranmasına yol açdı. 1994-cü il sentyabrın 20-də Xəzər dənizinin Azərbaycan sektorunda yerləşən “Azəri”, “Çıraq” və “Günəşli” yataqlarının birgə işlənməsi və hasilatın pay bölgüsü haqqında saziş imzalandı. Sonralar bu saziş tarixi əhəmiyyət daşıdığına görə

“Əsrin müqaviləsi” adlandırıldı. Sazişin imzalanmasında dünyanın 8 ölkəsini təmsil edən 11 neft şirkəti iştirak edirdi. Norveçin “Statoil” şirkəti bu sazişdə Azərbaycanın ən mühüm şəriklərindən birinə çevrildi.

ODİN NƏZƏRİYYƏSİNİN YARANMASI

Bu səfərdən qısa müddət sonra Tur Heyerdal Azərbaycanla bağlı ilk məqaləsini yazır. Ümumilikdə məşhur səyyah bir sıra kitab və məqalələrinə, beynəlxalq konfrans və simpoziumlardakı çıxışlarında xarici tədqiqatçıların diqqətini Azərbaycanın zəngin tarixi keçmişinə, mədəniyyətinə, Qobustan qayaüstü rəsmlərinə yönəlmişdir.

Azərbaycanla bağlı fikirlərini Heyerdal Betty Blairin redaktorluq etdiyi *“Azerbaijan International”* jurnalında çap etdirirdi. 1995-ci ildə həmin jurnalda çıxmış məqaləsi “Azərbaycanla əlaqə: Avrosentrik miqrasiya nəzəriyyələrinə yeni baxış” adlanırdı. Məqalədə deyilirdi: “Biz alimlər dünyanın çox hissəsinin bizim əcdadlarımız tərəfindən kəşf olunması haqqında Avropada yazdığımız orta əsrlər tarixindən kənara çıxmalıyıq. Avropa tarixi başlamazdan öncə Afrikadan olan dənizçilər Kanar adalarında, Amerikadan olanlar isə Vest-Hind adalarında məskunlaşmışlar. Hind və Sakit

okeanda yerləşən hər bir ada asiyalılar və amerikalılar tərəfindən məskunlaşdırılmışdır". Avrosentrik baxışlara yeni nəzər yetirən alim qeyd etmişdir ki, sivilizasiyanın mərkəzi Avropa deyil, məhz Azərbaycan olmuş, erkən mədəniyyəti qədim də nizçilər vasitəsilə ucqarlara yaymışdır. [6, 60]

Heyerdalın belə bir fikri də çoxları üçün yeni və gözlənilməz oldu: "Azərbaycan, onun Xəzərboyu sahilləri avropalıların, xüsusilə Skandinaviya xalqlarının vətəni olmuş, Avropa mədəniyyətinin kökü də məhz bu diyardan başlanmışdır" [5, 148]. O qeyd edirdi: "Biz fəxr edirik ki, bu qədr qədim, zəngin mədəniyyətə malik bir regiona bağlıyıq. Azərbaycanın öz mədəniyyəti, incəsənəti ilə bütün dünyada öyünməyə haqqı var. Çünki sivilizasiya buradan başlayıb". [1,11] O, Azərbaycan mədəniyyətini Mesopotamiya, Misir, Hind vadisi mədəniyyəti qədər qədim və zəngin adlandıraraq dünyanın daha məşhur mədəniyyət ocaqları ilə müqayisə etmişdir. Azərbaycan xalqı məşhur səyyahın fikirlərini böyük hörmətlə qarşıladı və bu bizim xalqda öz qədim mədəniyyətinə və tarixinə daha böyük ehtiram hissi yaratdı.

1994-cü ildə Azərbaycana ikinci səfəri zamanı Heyerdal azərbaycanlıların həm də azəri adlandırıldıqlarının şahidi olmuş və bu məsələ onu düşündürmüşdür. Məşhur islandiyalı tarixçi Snorri Sturluson (1179-1241) tərəfindən yazılmış "Norveç krallarının tarixi" və "Edda"nı yenidən oxuduqdan sonra Heyerdal belə bir qənaətə gəlir ki, Odinlə bağlı olan hekayə mifologiya deyil, həqiqətdir və Şimal baş allahı və Asir tanrılara məxsus olan Odin həqiqətdə aser adlandırılan əhalisi və tərəfdarları ilə Qafqazdan Skandinaviyaya köç etmiş bir qəbilə başçısıdır. [3, 65] **S. Sturlusonun "Norveç krallarının tarixi"** əsərinə əsasən onlar Tanais (Don) çayının şərq sahilini romalıların hücumları nəticəsində tərk etmişlər.

Tur Heyerdalın 1999-cu ilin yazında üçüncü dəfə respublikamıza səfəri zamanı məşhur tədqiqatçı ilə Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasında (AMEA) görüş keçirildi. Əvvəlki səfərlərində olduğu kimi, bu dəfə də eyni səmimiyyət və qonaqpərvərliklə qarşılanan səyyah həmin görüşdə Azərbaycanla bağlı maraqlı materiallar topladığı

nı bildirdi. O, bir sıra fərziyyələr irəli sürərək Norveç mifologiyası ilə Qobustan qayaüstü təsvirlərinin bağlılığından danışdı. [9, 39]

Əslində Skandinaviya ərazisi qədim tarixi mədəniyyətlərin beşiyi olmamışdır. Bu ərazidə insanlar hər hansı bir miqrasiya nəticəsində məskunlaşmışlar. Tur Heyerdal onların bir qisminin məhz Qafqaz və Don sahillərindən gəldiklərini bildirdi.

Qədim saqalardakı məlumatları təhlil edən, Qobustan və Skandinaviya qayıq təsvirlərini, eləcə də yunan tarixçisi Herodotun qatlanan qayıqlar haqqında qeydlərini müqayisəli şəkildə nəzərdən keçirən Tur Heyerdal belə ehtimal edirdi ki, müasir Azərbaycan xalqı və saqalarda təsvir olunan əsirlərin kökü eynidir. Heyerdalın nəzəriyyəsinə əsasən, Qobustan ərazisindəki qayıq rəsmləri Norveçdə aşkarlanmış qayıq rəsmləri ilə eynidir. Bu bənzərlik iddiasının bir sıra alimlər tərəfindən qəbul olunmamasına baxmayaraq, Tur Heyerdal zənn edirdi ki, qayaüstü rəsmlərin motivləri arasındakı oxşarlıqlar heç də təsadüfi deyil. O, Azərbaycanla Skandinaviya ölkələri arasında qədim əlaqələrin mövcudluğunu sübut etməyə çalışırdı. Heyerdal qeyd edirdi ki, Skandinaviya tayfaları Şimali Avropaya Qara dənizdən şərqdə yerləşən Azər ölkəsindən gəlirlər. Onun qənaətinə görə, bir sıra çağdaş Avropa tayfalarının və xalqlarının, o cümlədən Skandinaviyada yaşayan xalqların ulu əcdadları vaxtilə Qobustan ərazisində yaşamış, lakin sonralar naməlum səbəblər üzündən Avropaya köç etmişlər. Tədqiqatçının Qobustanşünaslıq sahəsində yeni olan bu mülahizəsi çağdaş Azərbaycan xalqı ilə Skandinaviya xalqları arasında etnik, bioloji, antropoloji, tarixi, mədəni əlaqələrin mövcud olmasından xəbər verir. [1, 12] Tur Heyerdal Xəzər sahillərini sonralar su yolları vasitəsilə şimala və cənuba doğru yayılan böyük bir sivilizasiyanın beşiyi hesab edirdi.

Qobustanda latın dilindəki daşüstü yazıda 81-96-cı illərdə hakimiyyətdə olmuş Roma imperatoru Domitianın adı çəkilir. Məşhur islandiyalı tarixçi Snorri Sturluson tərəfindən yazılmış "Edda"-da romalıların hücumu nəticəsində Odinin bu torpaqlardan qaçdığı qeyd olunmuşdur. Heyerdal

Qobustandakı daşüstü yazını məhz bu nəzəriyyəyə bir sübut kimi qiymətləndirmişdir. [11, 142]

1999-cu ilin may ayında məşhur tədqiqatçı Tur Heyerdal Bakı Dövlət Universitetində ziyalılar və tələbələr üçün mühazirə oxudu. Həmin mühazirəsində qeyd edirdi ki, bir gənc kimi hər zaman onu Sakit, Atlantik və Hind okeanlarında insanların necə məskunlaşması maraqlandırmışdır. Məruzəçi bildirdi: “Avropalılar heç bir okeanda məskunlaşılmamış bir dənə də olsun ada kəşf etməmişlər”. [3, 54]

13 may 1999-cu ildə Bakıda Norveçin dövlət neft şirkəti “Statoil”in ofisinin rəsmi açılış mərasimi olmuşdur. Mərasimin fəxri qonağı kimi Azərbaycan xalqının dostu T. Heyerdalın dəvət olunması heç də təsadüfi deyildi. [4, 96] Maraqlıdır ki, Norveç neft şirkətinin Azərbaycanda maraqlarının müdafiəçisi kimi ölkəmizə gəlmiş Heyerdal, eyni zamanda öz prinsiplərindən kənara çəkilməyərək dəniz və okeanlardan neft çıxarılması və daşınmasının qəti əleyhdarı olduğunu bildirirdi. O deyirdi: “Həyat okeandan başlanır. Başqa planetlərdə okean olmadığından həyat da yoxdur. Təsadüfi deyildir ki, qədim Şumer əfsanələrində də okean dünyanın başlanğıcı sayılır”. [5, 147]

Tur Heyerdal isveçli xəritə çəkən Per Lillieström ilə birgə Odin nəzəriyyəsi ilə bağlı 1999-cu ildə “Sərhədsiz” və 2001-ci ildə “Odinin axtarışında: Keçmişimizin izi ilə” adlı iki kitab yazır. Bunlardan birinci kitab olan “Sərhədsiz”də yazıçı vikinqlər dövründə skandinaviyalıların səyahətlərindən bəhs edir. “Odinin axtarışında: Keçmişimizin izi ilə” adlı ikinci kitab məşhur islandiyalı tarixçi Snorri Sturluson tərəfindən qələmə alınmış və vikinqlər dövrü üçün əsas tarixi mənbə hesab olunan “Heimskringla” və ya “Norveç krallarının tarixi” adlı əsərinin təsviri ilə başlayır. Bu əsərdə müəlliflər iddia edir ki, Snorri müasir alimlər tərəfindən ciddi qəbul olunmur.

Bu kitabların hər ikisi Heyerdal və Lillieström arasında qədim tarixi mənbələrə yeni şərhlərin verilməsi ilə bağlı müzakirələrdən ibarət dialoq formasında yazılıb. Əslində kitablar akademik mənbə hesab oluna bilməz. Çünki bu kitablar mütəxəssislər üçün deyil, məhz geniş oxucu dairəsi üçün nəzərdə tutulmuşdur.

Yuxarıda da qeyd olunduğu kimi Tur Heyerdal Odinlə bağlı fikirlərini qələmə alarkən XIII əsrin məşhur islandiyalı tarixçisi Snorri Sturluson tərəfindən yazılmış “Norveç krallarının tarixi” və “Cavan Edda”ya əsaslanmışdır. S. Sturlusonun “Heimskringla” və ya “Norveç krallarının tarixi” adlı əsəri qədim dövrdən başlayaraq 1177-ci ilə kimi olan bir dövrü əhatə edir. Bu əsər dünyanın üç materiki – Avropa, Afrika və Asiya haqqında orta əsrlərin təsəvvürləri ilə başlayır. Burada müəllif qeyd edir ki, Tanais (Don) çayı Avropa və Asiya arasında sərhədi təşkil edir. Donun şərq sahilində Asiya ərazisinə düşür ki, burada da paytaxtı Asgardr olan Aesir ölkəsi yerləşir və burada başçı Odindir. Aesirlər qonşuları olan Vanirlərlə müharibədədir. Romalıların hücumu nəticəsində öz ölkəsini tərk edən Odin Rusiya (Qardarika) ərazisindən keçib, Şimali Almaniyaya (Saksoniya), oradan Danimarkaya çatmış və sonda İsveç ərazisində olan Siqtunada məskunlaşmışdır.

Azərbaycana olan marağı Tur Heyerdal dördüncü – sonuncu dəfə 2000-ci ilin payızında bu ölkəyə gətirdi. *Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyev* onunla görüşərkən qeyd etmişdir: “Xalqlarımız arasında əlaqələr getdikcə genişlənir. Bunun əsasını 1981-ci ildə sizinlə mən qoymuşam. Güman edirəm ki, XXI əsrdə bu əlaqələr inkişaf edəcəkdir”. [1, 10] Əslində Norveç-Azərbaycan qədim tarixi əlaqələrini araşdıran alim Tur Heyerdal bu iki ölkə arasındakı əlaqələrin müasir tarixinin əsasını da qoymuşdur.

Tur Heyerdal ölkəmizdə ən məşhur norveçli hesab olunur. Belə ki, onun haqqında çoxlu sayda məqalələr, kitablar yazılmış və 2011-ci ildə Azərbaycan Dillər Universitetində “Tur Heyerdal və Azərbaycan” mövzusunda məşhur səyyahın fəaliyyətinin araşdırılması məqsədilə elmi-praktik konfrans keçirilmişdir. [2, 11] Konfransda bir çox xarici ölkələrdən alimlər, tədqiqatçılarla bərabər, onun həyat yoldaşı və oğlu da iştirak etmişdir. Konfransın davamı olaraq 2012-ci ilin yazında Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının (AMEA) Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyində “Tur Heyerdal – Kon-Tiki adamı” sərgisi açıldı. Sərgidə Tur Heyerdalın həyat və fəaliyyətini əks etdirən

posterlər, ekspedisiyalar zamanı istifadə olunan avadanlıqlar nümayiş olunmuşdur. [8, 5]

NƏTİCƏ

Tur Heyerdalın Azərbaycanın maddi-mədəniyyət abidələrinə verdiyi yüksək qiymət unudulmazdır. Məşhur norveçli səyyahın tədqiqatları şübhəsiz ki, daim xarici və yerli Azərbaycan alimləri tərəfindən araşdırılıb öyrəniləcəkdir.

ƏDƏBİYYAT

1. "Azərbaycan" qəzeti, 24 noyabr 1994; 3 sentyabr 2000; 26 oktyabr 2011
2. "Azərbaycan müəllimi" qəzeti, 28 oktyabr 2011
3. Blair, Betty (ed.). Thor Heyerdal sərhədləri aşaraq, dənizləri aşaraq-Azərbaycanla əlaqələr [Thor Heyerdahl: Beyond borders, Beyond Seas: Links with Azerbaijan], Book 7 in a research series, Western University and Azerbaijan International Magazine: Los Angeles və Bakı, 2011
4. Blair, Betty. "Thor Heyerdahl in Baku: Norwegian Archeologist Identifies Azerbaijan as Early Cradle of Civilization" [Tur Heyerdal Bakıda: Norveçli arxeoloq Azərbaycanı Sivilisasiyanın qədim beşiyi adlandırır], Azerbaijan International jurnalı, payız buraxılışı 1999 (7.3)
5. Əliyev T. "Tur Heyerdal və Azərbaycan" [Thor Heyerdahl and Azerbaijan] Azərbaycan arxeologiyası [Azerbaijani Archaeology], Vol 4, Num. 1-2, Bakı 2002
6. Heyerdahl Thor. "The Azerbaijan Connection: Challenging Euro-Centric Theories of Migration", [Azərbaycanla əlaqə: Avrosentrik miqrasiya nəzəriyyələrinə yeni baxış], Azerbaijan International, yaz buraxılışı 1995 (3:1), səh. 60-61, Blairin yeni nəşr 2011
7. Heyerdahl Thor. "Scandinavian Links. Tracing Roots to Azerbaijan", [Skandinaviya ilə əlaqələr], Azerbaijan International, vol. 8:2, yay buraxılışı 2000, Blairin yeni nəşri 2011
8. "Mədəniyyət" qəzeti, 2 mart 2012
9. Sadiqoğlu Afət. Azərbaycan Norveç əlaqələri, Bakı, 2002

10. Sadiqoğlu Afət. Tur Heyerdal Azərbaycanda, Bakı, 2006

11. V. Roggen (ed.). Thor Heyerdahl's search for Odin: Ancient links between Azerbaijan and Scandinavia?, Novus Press, Oslo, 2014

РЕЗЮМЕ

ВИЗИТЫ НОРВЕЖСКОГО ПУТЕШЕСТВЕННИКА И ИССЛЕДОВАТЕЛЯ ТУРА ХЕЙЕРДАЛА В АЗЕРБАЙДЖАН И ВОЗНИКНОВЕНИЕ ТЕОРИИ ОДИНА В. ЕФЕНДИЕВА

В данной статье дается информация о визитах в разные годы в Азербайджан знаменитого путешественника и исследователя Тура Хейердала. Он выдвинул гипотезу о сходстве Гобустанских наскальных изображений в Азербайджане с норвежскими петроглифами, и указал на то, что наша страна является колыбелью мировой культуры. Здесь также, согласно Северной мифологии, анализируется теория Одина, который считается главным богом скандинавским, переселения с кавказских территорий в Скандинавию.

SUMMARY

PROMINENT NORWEGIAN EXPLORER AND TRAVELLER THOR HEYERDAHL'S VISITS TO AZERBAIJAN AND THE FOUNDATION OF ODIN THEORY V. EFENDIYEVA

The presented paper describes acclaimed Norwegian explorer and traveller Thor Heyerdahl's visits to Azerbaijan. Putting forward a number of hypotheses, Heyerdahl claimed about the links between Norwegian petroglyphs and Gobustan rock drawings. Moreover, he considered our country to be the cradle of a great civilization. This article also reviews the interpretation and research of the Odin theory related to Azerbaijan. According to the theory, Odin, the main god in Scandinavian mythology was a historical figure, a chieftain who with his companions migrated from the Caucasus to Scandinavia and settled there.

ELMI MƏQALƏNİN TƏRTİBATI ÜÇÜN İRƏLİ SÜRÜLƏN TƏLƏBLƏR

Elmi məqalə MS Word mətn redaktorunda (2007, 2010, 2013) Azərbaycan dilində, Times New Roman şrifti ilə yığılmalıdır. Məqaləyə cədvəllər, qrafiklər, diaqramlar, fotolar daxil edilə bilər. Mətn şriftinin ölçüsü 12, sətirarası məsafə 1,5 olmalıdır. Səhifə, cədvəl, diaqram, şəkil və qrafiklər nömrələnməli, istinad mənbələri göstərilməlidir.

Məqalə 6-8 səhifədən az olmamalı, axırda yazıldığı dildən başqa 40-50 sözdən ibarət rus və ingilis dillərində xülasə (резюме, summary) yazılmalıdır. Məqalənin əvvəlində müəllifin işlədiyi müəssisə, onun ünvanı, e-mail ünvanı, 4-5 sözdən ibarət açar sözlər, axırda istifadə edilən ədəbiyyat siyahısı olmalıdır. Elmi mənbələrə edilən istinadlar məqalənin içində, sitat gətirilən cümlənin sonunda, nömrəsi və səhifəsi dördkünc mötərizənin içərisində verilməlidir: [1] və ya [1.119]. Məqalənin başqa bir yerində təkrar istinad olarsa, həmin ədəbiyyat əvvəlki nömrə ilə göstərilməlidir.

Elmi məqalənin sonunda elm sahəsinin və məqalənin xarakterinə uyğun olaraq, müəllifin gəldiyi elmi nəticə, işin elmi yeniliyi, tətbiqi əhəmiyyəti, iqtisadi səmərəsi və s. aydın şəkildə verilməlidir. Məqalənin sonunda yazılan ədəbiyyat sırasında kitabın müəllifi, adı, çap edildiyi şəhər və nəşriyyat, çap tarixi göstərilməlidir. İstifadə edilən ədəbiyyat siyahısında son 5-10 ildə çap olunmuş elmi məqalə, monoqrafiya və yeni elmi-texniki mənbələrə üstünlük verilməlidir.

Müəlliflərin sayı üçdən çox olan hallarda birinci üç müəllifin adı göstərilməli və mötərizə içində kollektiv müəlliflər qrupunun olması öz əksini tapmalıdır. Rus, ingilis və ya digər dillərdə olan ədəbiyyat elə həmin dildə göstərilməlidir. Elmi məqalə müəllifləri kafedra və ya təşkilatın iclas protokolundan çıxarış, məqalənin elmiliyi və dövrün tələblərinə cavab verməsi, təxvilənən məsələnin aktuallığı ilə bağlı iki rəy təqdim etməlidirlər.

NÜMUNƏ:

1. Петухов С.И., Степанов А.Н. Эффективность ракетных стрельб. Москва, 1976

2. Sadiqova S. Azərbaycan dilində terminologiyasının təşəkkülü və inkişafı. Bakı, 2005

Səhifənin ölçüləri: vərəqin formatı – A4, sağ tərəfdən məsafə – 20 mm, sol tərəfdən məsafə – 20 mm, yuxarıdan və aşağıdan məsafə – 20 mm. Səhifələrin nömrəsi aşağıda və sağ tərəfdə qoyulmalıdır.

MƏQALƏNİN ƏVVƏLİNDƏ AŞAĞIDAKILAR GÖSTƏRİLMƏLİDİR:

- məqalənin sərlövhəsi (qara şrift, ölçüsü – 14);
- müəllifin adı, rütbəsi, vəzifəsi, elmi dərəcəsi (şrift – 14);
- təşkilatın adı, şəhər, ölkə, e – mail (şrift – 14);
- açar sözlər (üç dildə).

Şəkil, foto, qrafik və diaqramlar ağ-qara rəngli olmalı, mətnin daxilində yerləşdirilməlidir. Qrafik, cədvəl və şəkillər*.jpg formatında verilməli, mətnin çap variantı ilə birlikdə elektron variantı diskdə təqdim edilməlidir. Məqalənin sonunda məqalə müəllifi əlaqə saxlamaq üçün işlədiyi yeri, telefon və e-mail ünvanını göstərməlidir.

«AZIMUT»

«HƏRBİ BİLİK» JURNALININ
ELMI-NƏZƏRİ BÜLLETENİ

Redaksiyanın ünvanı:
370069 Bakı ş.,
Səfaət Mehdiyev
küçəsi 146,
tel: 578-04-47

Lisenzia: № 002559
Yığılmağa verilməmişdir:
29.07.2016
Çapa imzalanmışdır:
10.08.2016
Fiziki çap vərəqi: 10
Kağız formatı: 60x84 1/8
İndeksi: 0317
Tirajı: 100
Sifariş: 476

Bülleten Azərbaycan
Respublikası Müdafiə
Nazirliyinin «Hərbi
Nəşriyyat»-ında ofset
üsulu ilə çap edilib.
Lisenzia: № 022042
Verilmə tarixi: 04.06.1999

NÖMRƏNİN MƏSUL
NÖVBƏTÇİSİ:

Vüqar MUSTAFAİYEV

KORREKTOR:

Gülzar SƏFƏROVA

SƏHİFƏLƏYİCİ:

Təhmez TƏHMƏZZADƏ

Nömrədə verilmiş
materiallardan istifadə zamanı
«AZIMUT»
bülleteninə istinad
edilməlidir.

İndeks 0317

TANK ƏLEYHİNƏ TERMAL NİŞANGAH – SAGER

Termal nişangah SAGER tank əleyhinə “Kornet-E” raket sistemləri üçün optimallaşdırılmış, sınaq və testlərdən keçirilmiş, uzaqmənzilli və yığcam termal kameradır. “Aselsan” şirkətinin istehsalı olan bu kamera “Kornet-E” TƏİR sisteminə quraşdırıldıqdan sonra sistem daha da güclənmişdir. Sistem MIL-STD-810 G standartı üzrə hazırlanmışdır.

“SAGER” görüntüləmə rejimini seçmə, termal və ya gündüzgörmə imkanına, həddindən artıq parlamanın (Anti-Blooming) qarşısını alma xüsusiyyətinə, görüntü yaxşılaşdırma imkanına, açıqgözləmə-bağlı rejimlərdə işləmə, görüntü dondurma, polyarlıq dəyişdirmə, elektron nişan xətti nizamlayıcı funksiyalarına, asan quraşdırılan mexaniki interfeysə və s. malikdir.

Standart aksesuarlar dəstinə daşıma və nəqliyyat çantası, linza qoruyucu qapaq, daxili li-ion batareya və adapter, xarici AC/DC adapter, günəş enerjisi ilə çalışan adapter, xarici batareya və adapter, video-elektrik kabeli daxildir.

“ŞAHİNGÖZÜ-IRST”

“ŞAHİNGÖZÜ-IRST” yüksək imkanlara malik termal TV kamerası, hədəf məsafəsini axtarıb tapan, işarələyici markeri olan, dayanıqlı və yığcam elektro-optik sensor sistemdir. Kamera “Aselsan” şirkətində hazırlanmışdır. “ŞAHİNGÖZÜ-IRST”dən sərhəd xəttinin müşahidəsində, sahil təhlükəsizliyində, kəşfiyyat məqsədilə, uzaq məsafə təsbitarama-tanıma və təhlükəsizlik avadanlığı qismində istifadə etmək mümkündür. Kameranın sadalanan xüsusiyyətləri var: yüksək imkanlara malik termal kamera, hədəf məsafəsini tapan və işarələyici, 8-12 mm infraqırmızı diapazonda müşahidə, infraqırmızı diapazona həssas gündüz kamerası, görüntünü avtomatik və ya əllə yaxşılaşdırma imkanları, hədəfi təsbit və müşayiətmə imkanları, infraqırmızı axtarış və müşayiət funksiyası, ətrafi və maraqlanılan bölgənin 360° dairəvi müşahidəsi, mobil kəşfiyyat, sabit müşahidə və təhlükəsizlik vəzifələrinin həlli zamanı istifadə, özünü test etmə, uzaqdan komanda və nəzarət imkanları, hər cür enerji qaynağından qidalanma və s.

“ŞAHİNGÖZÜ-IRST”in termal kamerasının geniş baxış bucağı $12.0^{\circ} \times 7.6^{\circ}$, dar baxış bucağı $3.6^{\circ} \times 2.3^{\circ}$, elektron böyütmə imkanları 2x/4x, skanerlə saniyədə 25 darəmə, detektor tipi 7 x 576, 8-12 mm infraqırmızı diapazonda çalışma imkanlarına malikdir. Lazer işarələyicinin diapazonu 1064 nm, işarələmə məsafəsi 100 m 20,000 ± 5 m, saniyədə ərzində yoxlama sayı 20 pps təşkil edir. “ŞAHİNGÖZÜ-IRST” MIL-STD-810 G standartına tam uyğun hazırlanmışdır.

“HƏRBİ BİLİK” JURNALININ BÜLLETENİ “AZİMUT”

Ünvanımız: Şəfaət Mehtiyev küçəsi 146, tel: 538-04-47

“ŞAHİNGÖZÜ-OD”

“ŞAHİNGÖZÜ-OD”, “Aselsan” şirkətinin mütəxəssisləri tərəfindən hazırlanan orta dalğada yüksək keyfiyyətli infraqırmızı sensora, rəngli termal və gündüz kamerasına, kompas və GPS inteqrasiya sisteminə, uzaq məsafəni araşdırma-təyinetmə-tanıma imkanlarına malik elektro-optik sensor sistemidir. **Bu sistemdən** sərhəd-sahil xətlərinin müşahidəsində, uzaq məsafələrin kəşfiyyatında və müşahidəsində təhlükəsizlik sisteminin qurulmasında və s. sahələrdə istifadə etmək olar. Cihazın sadalanan hissə və funksiyaları var: termal və gündüz kamerası, lazer məsafəölçəni, 2 dəfə elektron böyütmə, görüntünü avtomatik optimallaşdırma və dondurma, 3-5 mm diapazonunda çalışan infraqırmızı termal kamera, görünən diapazonda çalışan gündüz kamerası, parlaqlıq seçimi, görüntü və fokusu avtomatik və

ya əllə yaxşılaşdırma, hədəf koordinatının təsbiti, özünü test etmə və s. Lazer məsafəölçən sadalanan xüsusiyyətlərə malikdir: tipi Klas 1, gözə zərərsiz, məsafə 100 m - 20,000 ± 5 m, dəqiqlik ərzində yoxlama sayı 20 ppm. İşləmə temperaturu -30 ° C, + 50 ° C, saxlama temperaturu -40 ° C, + 65 ° C təşkil edən cihaz MIL-STD-810 G standartına uyğun hazırlanmışdır.

“ŞAHİNGÖZÜ-OD” elektro-optik sensor sistemi uçayaq, motorla idarə edilən istiqamətləndirmə vahidi, operator nəzarət vahidi, optik təmizləmə dəsti, daşıma və nəqliyyat çantası, AC/DC çevirici adapter, kabel dəsti, əlavə aksesuar qismində isə 1.5 dəfə böyütmə imkanlarına malik obyektiv, yüksək tutumlu batareya və adapter kimi standart aksesuarlarla təchiz edilmişdir.